

סוּנִיַּת הַקֶּלֶף

עם שלשה נספחים

במאמר זה יתבאר כי הקלפים שלנו
שמעובדים בסיד, ואינם מגורדים בצד שער,
הם מוגדרים לפי הגדרת התלמוד, ורוב
הגאונים, וגדולי הראשונים והמחברים ועל
ראשם רבינו הרמב"ם זי"ע.

"גְּוִיל ל' א מְעוּבָד הַנִּכְתָּב בְּצֵד פְּעוּר".

וע"כ ראוי להקפיד ולהשתמש בקלף מעובד
בעפצים אשר כשר לכל הדעות בלא פקפוק.

נערך עי ע"ה מיכאל חימי בסיוע ת"ח חשובים ובעלי
ידע מקצועי

מהדורה שלישית תשס"ט
מהדורה רביעית תשע"ד
פעה"ק ביתר

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ניתן להשיג מצגת העוסקת בהסבר מה הוא קלף ומה הוא דוכסוסטוס בפלא'

0527121320

או באתר "הדרת קלף".

©

הערות ותגובות יתקבלו בברכה. הערות הלכתיות הנוגעות לתחום הטכני יתקבלו אך ורק ממִי שעִיבד עור בעצמו ובדק את שיטתו במציאות. תודה על ההבנה.

הכתובת להערות

ע"ה מיכאל חימי, רחוב רוז'ין 30\4 ביתר.

nhftkjnh@gmail.com

הקדמה

כל יהודי חפץ בקיום כל מצווה בשלמות. ומהמיוחדות שבהם היא קדושת ספר תורה תפילין ומזוזות מהודרות. אכן מי לא ירצה להשקיע את כספו דווקא בשלמות שבמצווה? לכן כל יהודי משתדל חוקר ודורש אחר הסופר הטוב ביותר, ובתי תפילין המהודרים ביותר ורצועות מהודרות. והמהדרין משקיעים אף בקלף עבודת יד הכולל הידורים שונים. ישראל קדושים! ישראל אשר בך אתפאר!

אולם אחרי כל ההשתדלות עדיין לא מגיעים למצווה בשלמותה, משום שלמרות שהסת"ם המהודרים שלנו שנכתבו עם כוונות מיוחדות וטבילה במקווה והידורים גדולים בהשקעת ממון רב. הם פסולים לדעת הרמב"ם והגאונים ולדעת ר"ת הם כשרים בדוחק. ומי ירצה להניח תפילין פסולות לדעת גדול המחברים ועמוד ההוראה.

האם אכן כך הם באמת הדברים?

לקמן שישה עובדות ברורות.

1. בעור יש שני חלקים הנחלקים בחלוקה טבעית האחד דק שבצד שער. והשני שמתחתיו שבצד בשר והוא עבה. מתחתיו יש שכבה שומנית שאינה ראויה לעיבוד ולכן אין להתייחס אליה לא מבחינה הלכתית ולא מבחינה מקצועית.

2. לדעת הבבלי בשבת ע"ט. ומגילה י"ז. ועוד, יש להשתמש רק בעור המעובד בעפצים שהוא עיבוד בורסי אמיתי המשנה את מבנה החלבון שבעור שהוא שינוי מהותי, ומוציאו משם "נבלה" לשם "ספר".

3. עיבוד סיד לא משנה את מהות העור והוא רק משמרו כשם שמלח וקמח משמרים את העור. והתלמוד קרא לעור המשומר – "דפתרא" והוא פסול לשימוש בסת"ם.

4. המציאות שמשתמשים "בקלפים שלנו" בעיבוד סיד – הנקרא גם "פרגמנט", היא מציאות עולמית ידועה גם בתלמוד בתור "עור מצה" שהתפתחה עבור ספרי קודקס – מצחף [ספר כרוך] וצברה תאוצה בעיקר משנת ג' אלפים ת"ס [כ2000 שנה לפנס"נ]. משום שהוא מעובד בסיד שהוא חומר זול, וזמין, ומהיר הכנה, בהיר ויפה, ומשום שכשהוא מגורד מצד שער הוא ראוי לניצול לכתובה משני צידיו. התקופה שבה עור זה לכתובת סת"ם מעוגנת מבחינה היסטורית בדברי פרקוי בן באבוי תלמיד ר' יהודאי גאון "משום גזירת שמד בארץ ישראל" שלא הייתה אפשרות להשתמש בעיבוד כשר.

5. בכל ארצות המזרח והמערב ותימן ובבל השתמשו רובם ככולם עד בואנו ארצה – בספרי תורה גוויל – שהם מעובדים בעפצים.

6. בעקבות מנהג השמד שהתפשט בא"י משם לארצות אשכנז, לא הייתה מסורת לעיבוד עפיץ, ולא מסורת נכונה לצדדי העור הנקראים בפי חז"ל קלף ודוכסוסטוס. חכמי אשכנז היו מודעים לבעיה וניסו להצדיק את המנהג באפשרויות שונות שכולם דחוקות. באמצע תקופת הגאונים ר' משה גאון סורא הצדיק את המנהג בטענה שמותר לכתוב בדפתרא, וחכמי הישיבה בפומבדיתא לא הודו לו, אך משום עת לעשות לה' הפרו תורתך התירו זמנית. אולם לאט לאט התחזק המנהג עד שבכמה ראשונים מחכמי אשכנז נראה שהעדיפו בטעות את הסיד על פני עיבוד עפצים. כתבתי

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

"בטעות" – שכן מדברי ר"ת שהוא המקור הראשון להצדקת עיבוד הסיד מתבאר שאינו מכשיר אלא בדיעבד מדוחק הצדקת המנהג.

מאמר זה לא מתיימר לומר שאין על מה לסמוך בעיבוד סיד. כל מי שינסה להצדיק מנהג זה יצליח, כשם שאפשר להצדיק כל מנהג מוזר ככל שיהיה.

אבל האמת צריכה להיאמר בבירור, "קלפים שלנו אינם הקלפים המהודרים הרצויים".

אין מאמר זה מיועד לאותם הנלחמים בכל כוחם להמשיך את מסורת אבותם מאיזה היתר והצדקה שתהיה, אלא לציבור היראים המעוניין לראות את הפן הרחב שבסוגיא כדי לצאת ידי חובת המצווה בהידור, שכן גם אותם הפוסקים המכשירים את הסיד, אינם שוללים את כשרות העיבוד בעפצים, כך שישנה אפשרות בהחלט בזמנינו להניח תפילין ולקבוע מזוזות ולקרא בס"ת מהודרים לכל הדעות.

וב"ה לא אלמן ישראל וברוך שמסר עולמו לשומרים, וישנם ת"ח הממשיכים את מסורת עיבוד התלמוד בעפצים, וניתן להשיג בנקל גווילין וקלפים מעופצים, ואף דוכסוסטוס למזוזות כפי שרשמתי בסוף המאמר.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ראשי הפרקים

פרק א'

פ בתיאור העור המיועד עבור סתם.
פ מבנה השכבות דרמיס ואפידרמיס ותכולתן. והגדרת מקום החלוקה הטבעי.

פרק ב'

פ תאור החלק המעשי שבעיבוד. וההבנה שעיבוד סיד אינו דומה כלל לעיבוד עפצים.

פרק ג'

פ ראיות תלמודיות ברורות, ומדברי כל הגאונים מפורש שהדוכסוסטוס הוא האפידרמיס-החלק הדק שלצד שער. והקלף הוא הדרמיס -העבה שלצד בשר הנקרא בערבית ריק.
פ מה פירוש המילה 'דוכסוסטוס'
פ תיאור הבעיה הנוספת, שהקלפים שלנו לא רק שדינם כגוויל שנכתב בצד בשר, אלא גם אינם מעובדים כדין.

פרק ד'

פ שיטת הראשונים בקלף הדוכסוסטוס והגוויל. מביא דברי התוס' בשבת ע"ט: והקשיים והדוחקים שבדבריהם.

פרק ה'

פ בעניין המבארים בשיטת התוס' שמקום ההכנה לכתיבה קובע. והקושי שבשיטתם.

פרק ו'

פ בעניין המבארים בשיטת התוס' שהגדרת עיבוד קלף שאינו ראוי להזדייף. והקשיים שבשיטתם.

פרק ז'

פ בעניין המפקפק בכשרות הגוויל מחמת הבנת התוס'.
פ הגדרת גוויל.
פ דרך ההלכה בתיקון גוויל.

פרק ח'

פ שיטת הש"ע והקשיים הגדולים והסתירות שבשיטתו.

פרק ט'

פ שיטות האחרונים בניסיונות שונים ודחוקים להסביר מדוע קלפים שלנו כשרים.

פרק י'

פ מליח קמח ועפיץ קלפים שמעובדים בסיד דינם כעור מצה לדעת הגאונים והרמב"ם.

פרק י"א

♦ ר"ת הכשיר את הקלפים שלנו רק בדיעבד כדי להצדיק את המנהג. מספק ספיקא, שמא מותר לכתוב על דפתרא, ושמא עיבוד סיד נחשב עיבוד.
ולכן הרוצה סתם הכשרים לכתחילה יש לו להשתמש בקלף מעובד בעפצים כעיבוד חז"ל שהוא המוסכם כמהודר לכל השיטות!

נספח א'

פ ביאור הסוגיא בשבת ע"ט ע"ב ובמנחות ל"ב ע"א

נספח ב'

פ בעניין קרע הבא בין השיטין

נספח ג' לבירור מהו הרי"ק.

פ נספח ד' בדוק את עצמך!
פ צילומים.

סוגיית הקלף

פרק א'

בתיאור העור המיועד עבור סת"ם.

בראשית דברינו יש לעמוד על צורתו והרכבו של העור המדובר.

ובכן, העור מורכב במבנהו הכימי מחלבונים (כ-75% מהם הם מהחלבון קולגן). שומן מלחים ומינרלים, ומכיל כ-70% מים.

ובמבנהו האנטומי משתי שכבות עיקריות,

1. השכבה הקרנית – אפידרמיס.

עובייה של השכבה הקרנית כ-0.2 מ"מ.

מעליה דבוקה שכבה של תאים מתים אבק ולכלוך שמצטברים בין השערות [סיבית העור] והיא מוסרת כשמעבדים בסיד ומקצפים את העור, העבדנים מסלקים אותה לתועלת חדירת חומרי העיבוד לעור.

האפידרמיס [השכבה הקרנית] מורכב מאפיתל קשקשי רב שכבתי עם קרטין, המכיל ארבעה סוגי תאים עיקריים:

התא העיקרי, המהווה כ-90% מהתאים באפידרמיס, הוא קרטין הקרוי על שם חלבון הקרטין שהוא מייצר. הקרטין מגן על העור מפני חדירת מים, אור, חום, חיידקים וכימיקלים רבים. תאי הקרטין מחוברים זה לזה על ידי דזמוזומים. בין תאי עילית העור פזורים מלנוציטים, [תאי צבע] המשווים לעור את גוונו.

השכבה הקרנית היא אמנם שכבה דקיקה אך חזקה וצפופה מאד, שהיא חשובה ובד"כ מעבדי העורות בתעשיות כנעליים חגורות ותיקים וכו' ולהבדיל בתעשיית הבתים של תפילין, [ומכש"כ בעיבוד גויל] אינם מגרדים אותה, משום שהיא נותנת את היופי והדוגמא של העור, ומוסיפה לו חוזק ואטימות. שכבה זו נקראת בלשון המדע בבהמה "אפידרמיס"¹, ובערבית- "קאנט". [או ברוסית "לוצה"] הראשונים קוראים לו גם "הצד השחור" שכן בבהמה ששערה שחור, חלק זה צבעו כהה [מחמת המלנוציטים- תאי צבע]. העבדנים קוראים לצד שער "הצד הצלקתי" ע"ש הצלקות שבאפידרמיס. הרמב"ם קורא לו גם "הדק שהצמר [או השער] צומח בו". לקמן נבאר כי כל הגאונים ועל ראשם הרמב"ם והרשב"א בשם ר' האי סבורים שהיא הדוכסוסטום. ואילו

לכאורה ההבנה הפשוטה בערוך בשם ר' האי שהיא הקלף. ואחריו נמשכו פוסקים רבים.

ומתחתיה נמצאת "השכבה הרירית" שמורכבת משני חלקים "שכבה גרעינית" ו"שכבת הנביטה". שכבה זו מכילה תאים חיים הצומחים ועולים לשכבה הגרעינית וגוועים בשכבה הקרנית, וכך מתחדש העור ללא הרף, מה רבו מעשיך ה'!

בעילית העור אין כלי דם ועצבים.

את ההפרש המהותי בין שתי השכבות שבאפידרמיס ניתן לדמות לקליפת פירות וירקות לדוגמא, העגבנייה, שלמרות דקותה של הקליפה היא בעצם מחזיקה באיכות את כל הירק.

2. העור – דרמיס.

מתחתיהם נמצאת שכבת הדרמיס,

הדרמיס מורכב משתי שכבות,

השכבה הגרעינית שכבה זו מכילה תאים חיים הצומחים בתחתית השכבה הגרעינית וגוועים בשכבה הקרנית, וכך מתחדש העור ללא הרף, כנ"ל.

בעילית העור אין כלי דם ועצבים.

[בשכבה זו מצויים שורשי השער בעורות המיועדים לסת"ם. בלוטות החלב, שרירי העור ורשת כלי דם מסועפת. בניגוד לעור אדם, בו שרשי השער מגיעים עד התת עור -ההיפודרמיס. ולכן בעור אדם השכבה הגרעינית נחשבת כחלק מהאפידרמיס].

ומתחתיה "השכבה הרשתית": שכבה זו בנויה מרקמת חיבור ובה כל מיני תאים, [בהם פיברוציטים ותאי פיטום]. והיא ניכרת ונבדלת מהשכבה העליונה בזה שהיא לבנה יותר וספוגית. שכבה זו מורכבת מסיבים דמויי "בד לבד", [ומורכבת בפי החוקרים, מסיבי קישור לבנים ומסיבים גמישים צהובים]. הרווחים שבין הסיבים מלאים בחומר רירי הנקרא "קוריאין". ג'לטין זה מחזיק אותם דבוקים.

הדרמיס נקרא בפי הגאונים -בערבית- "ריק" ובלשון רבים "רקוק".

(ניתן גם לראיה בעין תמונה מס' 6).

מ"מ כיוון שא"א לחלק בו השכבה הגרעינית לרישתית בצורה טבעית, ניתן להם שם אחד "דרמיס". [ריק].

¹ להבדיל מעור אדם בו מוגדרת גם השכבה הגרעינית שתחתיה בשם "אפידרמיס" ורבים נשתבשו בזה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

עם הרקמות שמתחתיו. ההיפודרמיס הוא העבה ביותר מבין שלוש שכבות העור האחרות. הוא מצויד בכלי דם רבים ושרוי במגע ישיר עם השרירים ועם רקמות אחרות שמתחתיו.

קרומים אלו גם אם ינוקו מן השומן ונעבדם כראוי א"א להשתמש בהם בתור יריעה מפני שהם דלילים וספוגיים מאוד וכל משיכה מפרקת אותם (ובפרט בעיבוד עפצים, ודלא כפי שעולה במחשבה לפני מי שלא בדק את המציאות).

כל התיאור הנ"ל (בעור שליל פרה, עז, וכבש יבש) מתואר על עובי כמו 0.25 מ"מ – (0.0098 אינצ'ים) בצד הזנב, עד 1 מ"מ בערך בצד הצוואר – דהיינו רבע או חצי מ"מ בלבד בממוצע! [תמונה מס' 1]

ובעור העוף כל השכבות נכנסות בהרבה פחות מזה...

וכשהעור שרוי בסיד הוא מתנפח פי שניים ויותר, וכשמתיבש חוזר ומתדקק ומתקשה.

גם יש לדעת כי כשהעור מתעבד בעפצים הוא נעשה אורירי ומתנפח פי שניים מעביו. ולקמן נעמוד על נקודה זו.

בכל סוגי העורות הכשרים לכתיבה, לעולם שכבה 1 דקה משכבה 2. אך רק יש הבדל בחלוקת שכבות הרשתית והקרנית שבשכבה 2, שבכבש השכבה הגרעינית עבה יותר מהרשתית, ובעור עגל, ככל שהבהמה גדלה יותר מתקטנת השכבה הגרעינית וגדלה השכבה הרשתית, ובעז, כמעט ואין שכבה רשתית, אלא כולה שכבה גרעינית.

אגב, בעוף אפשר לומר שרובו הניכר לאחר הפשטה מכיל שכבת שומן ומיעוטו מכיל את ב' השכבות דרמיס והאפידרמיס.⁴

וכמובן ע"פ מש"כ לעיל שאין בזה נפק"מ להלכה ולא הוזכר דבר זה אלא להוציא מלב מי שחושב ששם מקום החלוקה, שאז היו צריכים הפוסקים להזכיר דבר זה שלא נזכר בשום מקום, ואין לו אחיזה במציאות ☞ וגם אינו שווה בכל בעלי החיים כנ"ל.

וכן מתבאר מדברי הרשב"א והרמב"ן בחולין דף קי"ט ע"ב ד"ה "אלא מעתה תפילין", הן שבקלף יש נקבי השערות. ומוכח א"כ שאין מקום החלוקה אחרי השערות כלומר בין הגרעינית לרישתית אלא בין האפידרמיס לרישתית ומטה.

⁴ ורק כשמגרדים את שכבת השומן שמגיעה במקומות מסויימים עד נקבי הנוצות [תמונה מס' 2] אפשר להבין את הגמ' בשבת ק"ח ע"א "דאית ביה ניקבי ניקבי", שכן כל אחד יראה שאין נקבים חלולים בעור העוף שהוא קונה לכ' שבת.

לעניין הלכה, אין שום פוסק מהראשונים שהזכיר שמקום החלוקה בין הקלף לדוכסוסטוס הוא בין הפטמתית לרישתית, אלא רק בין השכבות 1 ו-2 שבניהם יש חלוקה טבעית. ולקמן כשבעה ראשונים² כשהסבירו את המחלוקת בין הרמב"ם בשם ר' האי שסובר ששכבה 1 היא הדוכסוסטוס, ולעומתו הערוך בשם ר' האי טוען שהיא הקלף. **ולהדיא מבואר כן בהתוספות** במסכת שבת דף ע"ט ע"ב. וכדלקמן בפרק ד'.

גם בהבנה פשוטה מדובר "שקולפים את העור" או ברמב"ם שבת פ"א הל' ו' "מפרק דוכסוסטוס מעל הקלף" שהיא פעולת פירוק ולא חיתוך. וע"כ יש להבין בברור שמדובר בחלוקה טבעית ולא שרירותית. [תמונה 3] משא"כ בין הרשתית לגרעינית אין חלוקה טבעית כנ"ל.

3. "מוראה"

מתחת לשכבה זו ישנו קרום דק מן הדק כקרום שבין קליפת הביצה לביצה, אלא שהוא כשקוף, והוא מפריד בין העור לשומנים והקרומים שתחתיו, והוא נקרא בפי חז"ל "מוראה"³. קרום זה לא נותן חוזק משמעותי לעור ומעבדי העור משתדלים לגרדו יחד עם כל הקרומים והשומנים משום שהוא מפריע לחומרי העיבוד לחזור לעור, קרום זה לא ניתן לעיבוד בפנ"ע מפני חלישותו ובפרט בעיבוד עפצים. וגם לא ידוע לי אם אפשר להוציאו בפנ"ע בלא שיקרע.

ובד"כ הוא כבר מגיע קרוע ונקוב מסכין מפשיט העור.

4. תת עור – היפודרמיס.

מתחתיו ישנם קרומים נוספים שמכילים שומן בין הקרומים בכמויות התלויים בגודל הבהמה וצורת ההפשטה, וכן גידים שמחוברים עד לעור [תמונה מס' 7], ונימי דם דקים.. שכבת ההיפודרמיס עשויה רקמת חיבור רופפת [סיבים גסים] ורקמת שומן. היא מחברת את העור

² כן מבואר בתשובות הגאונים - הרב סימן ס"ג - תל"ב, ובשאלות דרב אחאי סוף פרשת ויקהל שאילתא ס"ז, ובערוך, ובהרמב"ם פ"א הל' ז' בנוסח כת"י ספר החתום בחתימת הרמב"ם שהוגה על ידו, ותשובת הרמב"ם ס' רל"ט – קנ"ג. "שצומח בה הצמר" ובספר המאורות, וההשלמה (עמ' רע"א) וכ"כ בשמו הנמק"י עמ' קמ"א, ובעל העיטור, (שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב) והמאירי בשבת ע"ט, ובק"ס מאמר א' ח"ג, והר"ן בשבת שם, ותשובת הרשב"א ח"א תק"פ, ובמיוחסות ס' רל"ב, ובתשב"ץ חלק א' סימן קמ"ט, ובספר מלאכת הסופר למהר"ם זבארה זצ"ל, ועץ חיים עמ' ש"ג. ורמב"ם בהוצאת הרב קאפה זצ"ל, וכן הדפיסו בדפוס רמב"ם פרנקל החדש. ודלא כהנדפס בטעות ברמב"ם הרגיל "החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס".

³ רמב"ם הל' פסולי המוקדשין פ"ד הל' ז'. "המוראה הוא הקרום הדק הדבק בעור ומבדיל בינו ובין הבשר אינו ראוי לאכילה".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

מפעל לעיבוד גוויל בקריית ארבע, על הסבריו במהלכי הסוגיא. ולידידי ר' יהודה שרז הי"ו מעבד קלף בשיטה יחודית. ולאשתי היקרה מנב"ת שסבלה את הריח והלכלוך.

ובכן, ראשית נתאר עיבוד "קלפים שלנו" המעובדים בסיד.

1. אחר שחיטה מפשיטים את העור ומולחים אותו מצד בשר, ומניחים אותו במקום מוצל עד שייבש כדי ששירי הליחות יצאו מן העור. 2. אח"כ שוטפים ושורים אותו במים כמה שעות עד שיתרכך, [בין 8 ל-20 שעות תלוי בעובי העור] לשריה תפקיד נוסף מלבד סילוק המלח, גם החזרת מים נקיים לתוך העור, וניקוי של שאריות לכלוך ודם. לצורך זה מוסיפים למים דטרגנטים המשמשים כמכבסי העור. 3. ואח"כ נותנים אותו במים ואבקת סיד דליל (כ-2 כוסות סיד לחצי דלי ג' או ד' ימים⁵). שיראו המים כמו חלב.

חמשה תפקידים לסיד. א. בעיבוד בורסי דלקמן להסיר את סיבית העור המפריעה לחומרי העיבוד לחדור. **ב.** לנפח את העור ועי"ז נקבי השערות נפתחים עד שינשרו השערות בקלות במריטתן ביד.⁶ **ג.** ל"הרוג" תאים חיים הגורמים לרקבון העור, גם בעובי העור קיימים סוגי חלבון הדומים בהרכבם לחלבון הביצה אשר גם אותם מעכל וממיס תהליך זה. חלבונים אלו אם לא יסולקו מן העור - יגרמו שלאחר היבוש יהיה העור קשה כעץ. **ה.** גם הקרומים שבצד בשר מתנפחים ואפשר לקלפם בקלות יחסית.

4. מגררים ומורטים את השערות. (ומשפשפים במברשת קשה את סיבית העור עד שיהיה העור חלק לגמרי).

⁵ והרב מתן, חתנו של הרב שושן הי"ו כתב לי 1\50 כלומר 5000 ליטר מים יש להוסיף 100 ליטר סיד למשך שבועיים. וכמובן שבעיבוד סיד אין נפק"מ אם שכבת הליצה תהרס משא"כ בעיבוד גוויל יש להמנע משריה מופרזת בסיד. ⁶ יש שמוסיפים כ-1% אבקת צ'רצ'יק [נתרן גופרתי]. כדי לזרז את התהליך. אם ישתמשו בתוספת "סולפיד נתרן" השערות והליצה יומסו.

או חומרים דפילטורים (קרמי הסרה) נוספים אשר היו עשויים מעמילן, חומצות וסיד שרוף. או סיד עם אחוז אחד ארסן (Arsenic), הידוע גם בשם זַרְנִיך. החומרים הדפילטורים הם חומרים בסיסים מאוד [אלקלי]. ופועלים על הקראטין שמרכיב את השערות והאפידרמיס. הוספת סיד ומעט סודה קאוסטית מגביר ומעצים את הרס חלבון הקראטין. כל הנ"ל לא בדקתי בפועל.

אגב יש להבחין בין אבני סיד שהם מרתיחים את המים שאין להשתמש בהם בעודן חיים, אלא לאחר שיצטננו או בסיד כתוש הנקרא "סיד כבוי" כנ"ל. אפשר לקצר את תהליך הסיד ע"י מריחת "משעי" ע"ג העור, לאחר כמה שעות השערות נופלות.

והנשמת אדם כלל י"ד הדגיש לשים לב שעכ"פ במציאות אין מחלוקת שהחלק הדק הוא לצד שער והעב לצד בשר. יש להדגיש שוב שבכל סוגי העיבוד והבע"ה הכשרים לכתיבה שיש, רק בין הדרמיס לאפידרמיס אפשר לחלק בצורה טבעית ע"י שיוצרים חתך התחלתי בניהם ואח"כ אפשר למשוך בעדינות ולקלף את כל האפידרמיס. [תמונה מס' 3].

וצריך עוד לדעת שבעיבוד סיד שמותחים בו את העור, הליצה נעשית דקה וחלשה יותר. וכן חומרי העור הכימיים הופכים שכבה זו לחלשה ושברירית יותר, ובפרט בעור שעבר הקפאה. ולכן תמצא קלף מסוגי יצרנים בהם הקליפה נקלפת בנקל, ובחלקם משתמשים יותר בחומרים כימיים -נפרכת מייד. אי ידיעת פרט זה הטעה לומדים רבים!

נמצא, שהרוצה קלף לתפילין, ודוכסוסטוס למזוזה צריך לחלק בין ב' העורות דהיינו בין הדרמיס לאפידרמיס.

פרק ב'

תאור החלק המעשי שבעיבוד

לפני שנתחיל לדבר בסוגיא שרוב העולם אינם בקיאים בה, וכן רוב הת"ח שקראתי את מאמריהם שכבר דברו בסוגיא זו ונראה שלא היו בקיאים בעיבוד המעשי עצמו לעמק, ובנו תאוריות השערות בלבד, וע"כ נכתבו רעיונות יפים וגאוניים אך אינם תמיד תואמים את המציאות ורוב עבדנים ברי אוריין כשקוראים את מאמריהם -משתוממין.

ולא כך עשו רבותינו כשלמדו סוגיא מעשית, אלא השקיעו מזמנם היקר למען בירור המציאות כדאיתא בסנהדרין ה' ע"ב "אמר רבי: שמונה עשר חדשים גדלתי אצל רועה בהמה לידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר". כי א"א לכתוב תאוריות בסוגיא ללא ידיעה מעשית בעיבוד העפיץ של חז"ל, לא ביקור במפעל סיד ולא קריאה בספרים. ע"כ אתאר את שלבי העיבוד העפיץ, בו תתברר שהמציאות תואמת את ההלכה.

ובהזדמנות זו אני מודה מקרב לב לידידי ר' משה צארים שליט"א ת"ח ומומחה לעיבוד עורות בירושלים, על זמנו היקר שהקדיש לי, ועל הדרכתו ועזרתו בשלבי העיבוד שעשיתי. למו"ר הגאון ר' מרדכי פרידלנדר שליט"א שעבר על הקונטרס ועודדני לפרסמו. לר' אלעזר שושן הי"ו – בעל "קלף אלעזר" – ביתר, על תוספת ידע מקצועי וחוברת עזר. ולהרב שלום משריקי שליט"א בעל

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ששרשי השערות לא יצאו בסיד⁷ והם יוצרים קלף נקוד בנקודות שחורות. ע"כ לאחר ייבוש העור מכניסים אותו למכונה שבנויה מכמה גלילים מסתובבים עם גליל המכיל מספר רב של סכינים על הגליל, או שרשרת גלילים שניתן לכוונם בדיוק עשרוני, וגליל עליון לוחץ את העור לכיוון הסכינים ואז חלקו העבה הבולט של העור מצד שער מתגרד בסכינים הנ"ל ומאידך חלקו הדק נשאר כמות שהוא עם שני השכבות 1 ו-2 הנ"ל, והוא יוצא מן המכונה כמעט אחיד בעביו.

גם בעיבוד ידני כדי ליצור קלף דק לתפילין גורדים הרבה מצד שער במקומות העבים וישנה אפשרות נוספת לגרור הרבה בצד בשר רק במקומות העבים ובמקומות הדקים לא יגררו הרבה.

13. ושוב מחליקים מן העור לצד בשר בנייר זכוכית מס' 400-360 עבור קלף לס"ת או מס' 600 לתפילין שהכתב דק יותר, כדי לתקנו לכתיבה. ומוסיפים בפעולה זאת גיר או אבקת טלק כדי לייצב את הכתיבה שלא תתפזר. חותכים את השולים ומשרטטים והריהו מוכן לכתיבה.

ועתה נתאר את עיבוד הגוויל:

משלב 1 עד שלב 6 ועד בכלל כל הפעולות זהות. אלא מאחר וקשה לגרד את הקרומים בעיבוד ידני לכן יש עדיף לעשות פעולה זו עד לאחר "הקמיה" ואפ' אחר שריה ראשונה של העצצים, כדלקמן שאז העור רך יותר ושכבת הקרומים מתקשה ומתכווצת תחילה לפני העור. יש להדגיש שאין להשתמש בגוויל מעור המיובא במצב הקפאה מפני ששכבת הליצה תיסדק בקיפול העור, בעור כזה משתמשים רק לקלף.

7. אחר גרירת הקרומים והשומנים שוטפים היטב היטב מן הסיד, שטיפה במים אין בה די כדי להוציא את כל החומר הבסיסי, ולכן מוסיפים למים חומצת אמוניה [אמוניה גופרתית, אמוניה כלורית] או לחילופין נותנים את העור במים כיומיים שלשה עם צואת כלבים או חופן צואת יונים המכילים חומצת "אמוניה" ואנזימים מעכלי חלבון שמקורם בבלבב כדי לנקות את העור מן הסיד ולצחצחו.⁸ (המים נעשים כהים לאחר כמה שעות).

5. אח"כ מדיחין אותו מכל החומרים הבסיסים והשערות והחלבונים שנהרסו. ומותחים אותו על המלבנות [ראמות].

6. וגוררים בשר וקרומים ושומנים הדבוקים לעור מצד בשר. שכן שלב הסיד לא פוגע בשאריות השרירים והשומנים והבשר הדבוקים בדרמיס.

במפעל מכניסים למכונת "שר" המגרדת את הבשר. ורק לאחר מ"כ הוא יהיה מוכשר לקבל עיבוד גם בצד בשר.

7. אח"כ נותנים אותו לסיד עב כמה ימים, ובכל המשרות הנ"ל מהפכים את העור מס' ימים כדי לזרז את העיבוד ושיחזור לכל חלקיו.

אגב התיאור של שימוש בסיד פעמיים נכון כפי הנהוג בעבר. כיום משתמשים בחומרים הכימיים דלקמן, ומשתמשים בסיד פעם אחת. והידיעה אם הסיד פעל את פעולתו היא שכשחותכים חתך בעור אם עדיין צבעו ורדרד סימן הוא שלא חדר עד לעומק והעור עדיין חי שלא נשרפו התאים הפנימיים. ומחזירים אותו לסיד עד שיהפך צבעו לאפור.

8. אח"כ מדיחין אותו מן הסיד ע"י "חומצת אמוניה" שמבטלת את כח הסיד, וזה ע"מ למנוע צריבה לידי הסופר שיכתוב בקלף, וכן מפני שהסיד מזיק לדיו.

9. אח"כ מוסיפים לו תמיסת "אורופן" שהוא חומר [בקטריות] מרכז ומעדן את העור,

10. ואח"כ מוסיפים אבקת "אלום" למשרה שהיא משמשת כחומר "מלאן" [ממלא] לעור.

11. ומותחין אותו במלבנות של עץ להתייבש, פעולה זו של מתיחה צריכה להעשות באופן שמגרדים עם מכשיר כהה (נראה כמו ראש של מעדר מעוגל – "טוריה" בלעז, עם ידית קצרה) במשך תהליך הייבוש את שיירי המים שנשארים בעור, שאם לא כן העור יהיה שקוף, ובמשך פעולה זאת העור נמתח יותר, ומסובבים את הברגים שבמסגרת המתיחה למתוח את העור יותר ויותר. ואח"כ משאירים אותו לייבוש במקום מוצל.

12. למעשה עור הבהמה אינו שווה בעביו בכל המקומות בגוף מאחר שבצד הראש בצוואר ממש הוא עבה בשליל עד עובי של 2 מ"מ, ואלו צד הזנב והבטן עוביו כשהוא יבש, כרבע מ"מ. עם שכבת השומן כנ"ל. ע"כ כדי לייצר עור אחיד בעביו יש לגרד שכבה מהמקומות העבים מכלליות העור. אלא שאין יצרני הקלף מורידים מצד בשר שכבה זו מסיבה הגיונית והיא, שמאחר והעור בצד שער כהה יותר בפרט בשלילים כהים, א"כ כמה שיגרדו בצד בשר הקלף יהא כהה יותר ולא יפה, וגם פעמים

⁷ מה שאינו מעיד בהכרח על שריה קצרה בסיד אלא ששכחו לגרר פינה זו, ואח"כ הנקבים נסתמים ומימלא אין השערה נוספת מאליה שוב בגירור. שהרי אין הסיד ממיס את השערות אלא פותח את הנקבים והם יוצאים עם שרשיהם.

⁸ אך אין שום היתר לעבד רק בצואת כלבים, אלא צואה זו היא רק חלק מתהליך ההכשרה לעיבוד כמבואר בבבלי מסכת ברכות דף כ"ה עמוד א' "לא יקרא אדם קריאת שמע לא כנגד צואת אדם ולא כנגד צואת חזירים ולא כנגד צואת כלבים בזמן שנתן עורות לתוכן". וברמב"ם חגיגה פ"ב הלכה ב', "המקמץ והוא שמלאכתו לקבץ צואת

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

מכיון שהחומר המברסק- העפיץ, הוא חומצי [חומצת טאנין] הוא לא יפעל בסביבה בסיסית.

הצואה פועלת גם לריכוך העור והוצאת חלבונים נוספים. פעולה זו גם גורמת לכווץ את העור לממדיו הרגילים ובכך נזרקים החוצה המים העודפים שנספגו בעור יחד עם החלבונים המומסים והקראטין הנ"ל.

מלבד זאת אם ישארו בעור שיירי סיד עלולים להיווצר תרכובות סידן בלי מסיסות עם חומרי העיבוד הטאנינים והעור לא יהיה רך.

8. אח"כ שורים את העור במים עם מעט מלח בישול כג' ימים וזהו הנקרא "מליח". (כרבע קילו מלח בישול עבור עור אחד בדלי מים- או תאמר כ 6 אחוז ממשקל העור). המלח חודר לעור והורג בקטריות הגורמות לקלקול העור ומרכז את העור¹⁰.

9. אח"כ מדיחים אותו היטב ושורים אותו במים עם קמח שעורים מלא [או סובין ומורסן שלהם] וזה הנקרא "קמיה". משרים אותו בו כעשרה ימים בחורף וכחמשה ימים בקיץ- עד שיהיה חלקלק והאצבע שוקעת בו¹¹.

הקמח מנפח את העור דבר הגורם להתרופפות הסיבים ומקל לעפצים לחדור בין הסיבים, וכך מקבלים עור רך יותר עם צלקות עדינות. ששריה ארוכה מדאי עלולה לפרק את כל החלבון כלומר להמיס את העור לגמרי.

הקמיה פועל גם ברמה של הצואה ומפרק חלבונים נוספים שלא התפרקו בשלבים הקודמים.

הקמיה בגאונים מוזכר בתוספת סוכרים [תמרים] הגורמים לתסיסה וליצירת סביבה חומצתית-חומצה

תהליך זה נקרא "סתירה" בו סותרים את פעולת הסיד ומורידים את רמת ה-pH -רמת החומציות של העור.⁹

כלבים וכיוצא בהן לעבד העורות או לרפואה". והלא הרמב"ם להדיא כתב שהעור פסול עד שיהא עפיץ! וברור א"כ שצואה היא הכשרה לעיבוד כסיד וכמליח. וגם התלמוד נזהר שלא לצטט ברייתא זו.

וכן הביא בספר המנהיג הלכות תפילין עמוד תרי"ז מ (ב"ק ל"ח ע"ב, נזיר כ"ג ע"ב, הוריות י' ע"ב) דאמ' אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה שבשביל ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו זכו כלבים לעבד מצואתן עורות לכתוב בהן ספר תורה תפילין ומזוזות והקב"ה אינו מקפח שכר הכלבים והמעייין שם יראה שלא בצואה בלבד עבדו וכדנסמך שם מתשובת הגאונים.

וכן מעדותו שם "ומעיד אני עלי שמים וארץ אשר ראיתי בארץ מולדתי באבינון קהל אשר בפרובינציה חכמים גדולים שנתנו להקדש גוויל יפה שלא נמצא כמהו בכל גבול ישראל שנעבדו בצואת כלבים. וערבו שחיקת תולעת שני עם שחיקת העפצים והיו נותנים **שחיקת העפצים** ותולעת שני ביחד עליהם לשפשפן היטב ולקלוט את העין". הרי לך שאחר הצואה היו משתמשים בעפצים.

ועל עיבוד סיד לא ידע להשיב כי אם להסתמך על תשובת ר"ת שלמד כן מקרע הבא בג' שיטין. וכמה יש להקשות עליו איך הכשיר סיד דילמא "הא דלא עפיצן" הוא צואת כלבים?! ועוד שיש פירוש אף ברור יותר בהא סוגיא. ולמה התלמוד לא הביא בג' עורות "מליח קמיה עפיץ" סיד כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין?! ואגב יש להעיר שמכל המקורות שצטט שם אין רמז לזה והמקור אינו בתלמוד כלל אלא בכלה רבתי פ"ז ה"א. ובילקוט שמעוני רמז קפ"ז.

ומכאן יש לדחות את מסקנתו הבוטחת "דסוף סוף נמצינו למדין דס"ת בימי החכמים הקדמונים היו מכשירים בדלא עפיץ ואעפ"י שלא היו בקיאים לעשות עבוד טוב וחשוב כעפיץ. ומעתה אנן השתא שהעבוד שלנו בסיד ובצואת כלבים שהוא טוב מאד משלהם לכל מבין ומשכיל ואינו יכול לעולם להזדייף לצד הלבן כי מחיקה כל שהוא יראה בו לעינים וכן הגרד מה שאין כן בעבוד העפיץ שיוכל האדם למחוק בו ולא יראה גם הכתיבה אינו נראית לעינים יפה לפי שאין מי מילין ע"ג מי מילין כ"ש שהוא כשר לכל ספרי הקודש ולכל השטרות שבעולם. ויראה הטעם שפסלו דפתרא לס"ת ומגלה למען יעמדו ימים רבים צריך להיות להם עבוד טוב שתתקיים הכתיבה בהם לזמן מרובה וכדאמ' בשטרות למען יעמדו וגו' וכדלעיל שפסלו דפתרא אף לשטרות, ועוד דאמ' בסוטה ובפ"ק דערובין שאין לתת קנקנתום לתוך הדיו שכותבין בו פ' סוטה דכ' ומחה אל מי המרים דבעי' כתב שיכול להמחות הא כל שאר התורה צריך להעשות כתב שאינו יכול להמחות למען יעמדו ימים רבים. והכותבה בכתב שיכול להמחות תדמה כמחק את השם ובאזהרת מוחק את השם הוא עובר".

מסקנתו הברורה שהתלמוד מכשיר סיד נדחתה כנ"ל. ומסקנתו שעיבוד תכליתו כדי שלא יוכל להזדייף תמוהה עוד יותר ובפרט שחולק על תלמוד מפורש, וכנראה לא חשב שהתלמוד מדבר על גוויל שלא ניתן לזיוף בצד שער מפני השכבה הדקה שנהרסת בגרידה וקילוף.

ומסקנתו שתכלית עיבוד למען יעמדו ימים הרבה אינה ברורה כלל וכדלקמן בפ"ו בסוגיית קלף הראוי להזדייף.

ועל כולם מסקנתו התמוהה דבעינן בס"ת דיו שאינו ראוי להמחק. בניגוד לכל הראשונים **ע"ע בהרמב"ם הל' תפילין פ"א הלכה ד-ה'** שאדברא מצוה מן המובחר בדיו הנמחק.

וע"כ מש"כ בסוף דבריו, "וכבר בררנו מכמה ראיות שבלא קמח ומלח ועפיץ יתכן לעשות גוויל לס"ת שאין הדבר תלוי באותו עבוד וכן עיקר ולא תזוז מינה. ואם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר". אותן ראיות הם דחיות וחלושות ואינם תואמות את המציאות להכין גוויל מעור מנומר או שחור. ואין הלכה רופפת שנאמר עליה פוק חזי אלא בב"ד כהגרסא בתלמוד.

⁹ הערך pH = 7 מתייחס לרמת החומציות של מים מזוקקים, או תמיסה נייטרלית אחרת. משמעותו של pH=7 היא שריכוז יוני

¹⁰ מליח אין הוא מליחה חיצונית שאינה חודרת לעובי העור אלא שרייה. כמבואר בדברי המאירי דלקמן, ובדברי רבינו מנוח על הרמב"ם במקומו.

¹¹ הבנת שינוי הטמפרטורה: כאשר הטמפרטורה עולה, קצב הפעילות של האנזימים עולה עד לרמה מסוימת, היא הטמפרטורה האופטימלית. כאשר הטמפרטורה עולה, עולה גם אנרגיית התנועה של המולקולות וכך גדל הסיכוי למפגש ביניהם. עם זאת, כשהטמפרטורה תהיה מעל הטמפרטורה האופטימלית, המבנה המרחבי של האנזים ישתנה וקצב הפעילות ירד ככל שהטמפרטורה תמשיך לטפס.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

מהפכים את העור מס' ימים כדי לזרז את העיבוד ושיחזור לכל חלקיו, ובעצמים מהפכים יותר. לעיבוד עורות שלילים או בהמה דקה אין לשרות יותר מ 7-10 ימים, ככל שהשריה ארוכה יותר כך מתקבל עור "מלא" יותר וחזק יותר ובלתי גמיש. שריה של כשנה בקליפת אלון משמשת לעיבוד עורות עבור סוליות נעלים.

הבנת תהליך העיבוד והגדרתו:

החומצה הטינית שמכילים העצמים ודומיהם, מכילה בין היתר חומר שנקרא פוליפנול, חומר זה תופס את מקומם של מולקולות המים העוטפות את מולקולות החלבון. חלק מהמולקולה הוא חומצה היוצרת קשר חזק יותר מהמים עם חלקי החלבון. מלבד זאת, מכיוון שמולקולות הפוליפנול הם גדולות מאד, הם תופסות וממלאות את החללים שנוצרו בעור עקב תהליכי האיכשור כמו הצואה והקמח שרוקנו את העור

יתירה מזאת, תהליך הבורסקאות משנה את מבנה החלבון של העור, כך שהוא לעולם לא ישוב להיות עור גולמי (שהוא בהיר יותר). מה שמייחד את הטאנינים הוא יכולתם להיקשר לחלבונים ולגרום לשינוי במבנה המרחבי שלהם.

הפרעה או פגם ביצירת מבנה החלבון תפגום בהכרח בפעולת החלבון. מה שבפועל גורם לו שיפסק לייצר ג'לאטין.

פגיעה בפעילות חלבון על ידי חשיפתו לגורם ממיס (דטרגנט) נקראת "דנטורציה".

הטאנינים גורמים לדח-נטורציה של חלבונים על-ידי פגיעה בקשרים מימיניים תוך מולקולאריים. שינוי מבני זה גורם להרס החלבון, לפחות מבחינה תפקודית, להתקרשותו ולשקיעתו. ומאידך הטאנינים אינם פוגעים במבנה הראשוני של החלבונים.

כלומר, תהליך הבורסקאות לא רק שמוציא את תאי השומן ובלוטות הזיעה וכו', אלא גם משנה את מבנה החלבון שממנו מורכבים סיבי העור כך שהוא לעולם לא ישוב להיות עור גולמי. אם כן העצמים -בניגוד לסיד ומלח וקמח, בהחלט משנים את תכונותיו של העור בצורה מהותית.

הגורמת לעצמים להספג בו. [אם אין קמח, משתמשים בחומץ בריכוז של כאחוז 1. או ביוגורט מסריח].

10 אח"כ מדיחים אותו יפה ושרין אותו בתמיסה חלשה מאד של מי עפצא¹² וכיוצא בו כגון קראץ¹³ או אוג הוא הסומק¹⁴, או שאר מיני צמחים עפצים כמו קליפות בלוטי האלון או קליפת קיבראטצ'ו וקליפות רימון וקליפת האגוז הירוקה שמעל הקליפה הקשה. [תמונה 4]. במרוקו השתמשו ב"עידבא" הם ה"טיקות" שהזכיר מהר"ם זבארה זצ"ל.¹⁵ החומר העפיץ ניכר בטעימתו כמי שינגוס בחרוב ירוק או בנגה ירוקה, (וכן גם ב"תה" יש בו חומר עפיץ וניתן לעבד בו, אלא שהקלף יהיה כהה מאד). העצמים מכילים חומר בורסי - שעל שמו נקרא "הבורסקי", חומר זה נקרא "טאנין" או תאמר "חומצה טאנית" ובעיבוד "גוויל לבן" משתמשים ב"סינטינים" –פירוש חומצה טאנית סינטטית.

יש להרגיל את העור לקבל את החומצה בהדרגה. שריה בתמיסה מרוכזת תגרום להתכווצות וסגירת פני העור דבר שימנע את חדירת העצמים לעובי העור.¹⁶ כתוספת שיפור לבירסוק, משתמשים בחומצות מסוימות עם העצמים כגון 2% "כרום".

העור שותה את העצמים ולכן מחליפים את משרת העצמים אחר שהמים מתבהרים עד שידע המעבד שהוא נספג בכל עובי העור כנ"ל וגם ע"י שיעשה חתך בעובי העור שיראה שהצבע חדר עד עוביו. בכל המשרות

¹² אין לשבור את העצמים בפטיש ברזל אלא במכתשת נחושת או פטיש עץ או פלסטיק, משום שהברזל גורם לנקודות שחורות בעור שכידוע תרכובת הדיו היא מעצמים ועפרות ברזל- מה שנקרא קנקנתום.

¹³ עיבדו בו בתימן ומראהו אדמדם כהה.
¹⁴ בהזדמנות זו אני מודה להרב ד"ר זוהר עמר מ.א. בר אילן על ששלח לי את מאמרו המקיף בעניין "אוג הבורסקאים" נדפס בקובץ סיני כרך קי"ד, סיון תמוז תשנ"ד.

¹⁵ אני מזכיר כאן עוד שמות צמחים עפצים הנזכרים בספר "תורת החומרים" בעריכת מ' רוזן דפוס ש מונזון 1967. קיבלתי באדיבות יצרן הקלף ר' אלעזר שושן הי"ו. -קליפות עצי אלון ואשוח, המלוק קנדי, שדר, מאנגרוב, מימוסה, ערמון, ובפירות של אלגארובילה, דיבידיבי, מירובאלאן, אלונה. שורשי חומציה אמריקאית. ומיצי צמחים המופקים מ"שיטה אכסוטית", גמביר, ומיץ המופק מחתך בעץ איקליפטוס נקרא "קינן". וכל הגידולים החולניים ע"ג עצי אלון.

¹⁶ יש שמבשלים את העצמים ג' פעמים. ומשתמשים לשריה הראשונה במי הבישול השלישי שהוא חלש עם עוד רבע אחוז ממי הבישול הראשון.

ועכ"פ, התמיסה הראשונה צריכה להיות חלשה בגוון צהוב בהיר [בעצמים]. לאחר שהעור "שתה" את כל הצבע והמים התבהרו, יש להוסיף עוד ועוד -עד שאין המראה משתנה שזהו דבר המעיד כי העור ספג את כל הכמות שיש ביכולתו לספוג והוא רווי.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

בעפצים וזה מראה שההשפעה של העפצים לשנות את מבנה החלבון היא פחותה. ועל זה צריך את אליהו שיעיד אם נתעבד העור או לא.

11. מוציאים את העור ממשרת העפצים ושוטפים אותו, ומחכים עד שיתנגב מעט ובעודו לח מושחים אותו בשמן (שמן תנוקות או זית או אחר¹⁷) משני צידיו ומותחים אותו במלכונות עץ להתיבש. אין צורך בהוצאת המים ולא להגדיל את המתיחה מפני שעור מעופץ הוא נטול ג'לאטין ואינו נמתח.¹⁸ 12 אחרי היבוש המוחלט מורידים מהמתיחה וגוררים מצד בשר בנייר זכוכית גם כדי לדקקו מעט, ואח"כ דק יותר כדי לקיים זה אלי ואנוהו¹⁹. אבל בצד שער אין מגררין אפ' דק מן הדק לפי שבגרידה קלה ביותר יגורר השכבה מס' 1 הנ"ל. ובגרידה זו יפסל מלהיות גוויל כמבואר ברמב"ם ובתשב"ץ ובראשונים הנ"ל. גם מבחינה טכנית גרוע מאד לגרר שכבה זו שנותנת את היופי והחלקות הטבעית של העור, אבל מחליקים אותו בגיהוץ בחום קל ובלחץ ב"פרעס" בלעז, או באבן חלקה כחלקות אבן השוחטים שמחזדים בה את הסכין, כדי ליישר את גומות העור הטבעיות של נקבי השערות עד שיבריק ברקו הטבעי ויהא נוח לכתובה. 13. משרטטים 14. מורחים מעט "כטירא" שהוא שרף מין צמח הנקרא "קדד השרף" ושכששורים אותה במים היא נעשית כמין ג'ל טבעי²⁰ שמחליף את מה שמשתמשים בתעשיית ה"קלפים שלנו" ב"מי קלף" שהם כידוע תערובת של 10-20% "דבק גומי" המומס בבנזין לבן-רפואי. ג'ל זה סותם את הנקבים הדקים שנוצרו ע"י השרטוט, מפני שפגימה קלה בשכבת העליונה גורמת לדיו לחדור פנימה ולהתפזר באופן שהאותיות מתקלקלות, כנ"ל בכל מחיקה או תיקון בגוויל.

כנ"ל בעיבוד רצועות, אלא שיש לגרד את הליצה כדי שהצבע יחדור ולא יתפוצץ²¹. צובעים בצבע על בסיס "אנילין".

ומכיוון שכך, העפיץ הוא העיבוד החשוב ביותר המוציאו מהשמות מזה, דפתרא, וקמיה, ומימילא רק הוא מצריך מחשבה או אמירה לשמה וכדלקמן.

העפצים עושים לעור תיקון כעין פעולת בישול אבל לא מחמת חום אלא מחמת הפעולה בהם, לדוגמא אם נשפוך מי עפצים לתוך חלבון ביצה נראה שכעבור כמה רגעים החלבון ישתנה ללבן כמו שמשנתה ע"י בישול או טיגון, ההבדל הוא שהוא משתנה במהותו בצורת יחידה ולא שנדבקים החלבונים זה לזה. (ראה תמונה 11). וראה מש"כ לקמן בנספח בעניין מהו הרי"ק שמשמעות הרמב"ם שהעור בלא עיבוד הוא עור "נא" כלומר לא "מבושל".

כאן אנו רואים בבירור כי חז"ל באמרו "עפיץ" בקשו עור מעובד - "מבורסק" ולא עור "משומר בסיד", שהרי גם עור "מליח" הוא משומר [כמו דג או מלפפון במלח]. ואפשר לכתוב עליו ואעפ"כ הגמ' פסלתו מאחר וצריכים "עור מעובד" ולא "עור משומר". למעשה העור שעובד בסיד גרוע אף ממליח שכן המליח מרכך אותו לעומת הסיד שנותן הכשרה ראשונית בלבד, ולכן הגאונים דלקמן קוראים לעיבוד סיד "דפתרא", כלומר אפ' לא "מליח".

וכן יש להוכיח שהעיבוד הוא שינוי מהותי בחלבון העור מהגמ' בשבת דף ק"ח ע"א, "בעא מיניה מר בריה דרבינא מרב נחמן בר יצחק מהו לכתוב תפילין על גבי עור של דג טהור אמר לו אם יבא אליהו ויאמר, מאי אם יבא אליהו ויאמר אילימא אי דאית ליה עור אי דלית ליה עור, הא חזינן דאית ליה עור! ועוד התנן עצמות הדג ועורו מצילין באהל המת! אלא אם יבא אליהו ויאמר אי פסקא זוהמא מיניה אי לא פסקא זוהמא מיניה".

ע"ש בריטב"א ובמאירי קרית ספר מאמר ראשון חלק א' -"כלומר מאחר שאין הזוהמא פוסקת ממנה אעפ"י שנתעבד -פסול". וכ"כ הרמב"ם הל' תפילין פ"א ה"י, "ואין כותבין על גבי עור הדג טהור מפני הזוהמא שאין הזוהמא פוסקת בעיבודה".

על איזו זוהמא מדובר? הרבה פוסקים מסבירים בפשטות שמדובר בריח מסריח שאינו פוסק בעיבוד. אך הדבר תמוה דא"כ מה אליהו זכור לטוב נצרך להעיד על כך?! ע"כ נ"ל שמדובר על חלבוני העור והתאים הנ"ל וכו'. שחז"ל הסתפקו האם חומרי העיבוד משנים אותם, או שמא אינם משתנים לחלוטין. והנה עיבדתי עור דג ואין לו שון ריח רע, אבל הוא נשאר קשיח גם אחר העיבוד

¹⁷ במפעלים משתמשים בשריה לאחר העפצים בשמן מיוחד המכיל חומר מתחלב שאינו צף בשריה.

¹⁸ יש להוריד את העור מהמתיחה רק אחר יבושו הסופי מפני שהורדת העור בעודו לח, גורמת לעיוות בגוויל.

¹⁹ אם נמצא עדיין שומן שם, יש לקלפו ולהשרות את העור שוב בעפצים ולמתחו מחדש.

²⁰ ישנו חומר נוסף הנקרא "קזין" העשוי מחלבון קלב פרה. בכולם אין להגזים במריחת החומר מחשש אי קליטת הדיו היטב בקלף.

²¹ החומרים הנזכרים בגמ' מליח קמיה ועפיץ אינם חומרים מאכלי שומן ושעורות. וכשרוצים לעבד עור עבור פרווה, יש לעשות כך, לאחר המליחה והיבוש ושריה מים יש לשטוף את העור היטב היטב (מאבק ואבק ברזל), מורידים בשר, ושורים במלח יומים, אבל

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

עד כדי כך שאפשר להשוותו לחוזק של נייר "בריסטול" (ראה לקמן ובנספח ב' מש"כ בזה באורך בסוגית קרע הבא בג' שיטין).

הגוויל המעובד בעפצים הינו עבה יותר ורך יותר ולכן צריך לכתוב בו בדיו דליל יותר כדי שלא יהיו סדקים באותיות²³, וכן צבעו חום או אדמדם תלוי לפי צבע העץ שעובד בו.

עוד יש לדעת, שרק בעיבוד עפצים ניתן לכתוב ס"ת בגוויל בצד שער אף אם צבע עור הבהמה מלא חברבורות שחורות.²⁴ מאחר והעפצים משנים את הצבע, לצבע אחיד עד שאין החברבורות נכרות כלל.

פרק ג'

ראיות תלמודיות ברורות ומדבריות הגאונים

שהדוכסוסטוס הוא האפידרמיס

במנחות ל"ב ע"א ושבת ע"ט איתא, "הלכה למשה מסיני – תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שער". [ראה את ביאור מהלכי הסוגיית באורך בנספח א'].

הפירוש הפשוט בגמ', שקלף הוא צד בשר וכותבים בו בצד בשר, ודוכסוסטוס במקום שער וכותבים בו במקום שער. שהרי אם קלף היה צד שער, היו צריכים למסור לנו בהלכה למשה מסיני כך, "קלף במקום שער בצד בשר, ודוכסוסטוס במקום בשר בצד שער". ומזה שלא פירטו, מבואר שהקלף הוא צד בשר, שהרי מדוע שכותב התלמוד יעלה על דעתו שהלומד יעלה על דעתו שכשהוא אומר "קלף במקום בשר" פירושו צד שער במקום

בעיבוד עור עוף כל השלבים זהים אלא שהתהליך קצר יותר מפני עדינותו של העור, [כשבוע לכל התהליך]. ובשלב גירוד השומן לדעתי אפשר לעשותו לאחר הסיד ע"י שמוחתים חלק ממנו על כף היד וביד השניה מגרדים עם הציפורן, וכן הלאה עד ניקוי כל העור. ואח"כ להשלמת הניקוי אפשר להשתמש עם ספוג "ננס". ישנם מקומות שנשארים שם כעין שומנים דבוקים לנקבי הנוצות אלו גידים שבהם שולט העוף "לנפח" את נוצותיו, ולא שומן. ואפשר להסירם ע"י ליטוש קל לאחר הייבוש.

ע"כ התיאור המעשי באופן כללי. [תיאור מקצועי יותר כתבתי במאמר אחר].

למעשה העור המעובד בסיד לא דומה כלל בצבעו ובמהותו לגוויל, משום שבעור השרוי בסיד נשאר חומר הג'לטין בעור דבר המאפשר לו להימתח על המסגרת עוד כ-10 אחוז. כמו כן אם יגעו מים בקלף יחזירוהו למצבו הקודם שקוף ומכווץ, משא"כ העור המעובד בעפצים שלא ישפיעו עליו המים כמעט כלל, כמו עור של תיק או בגד עור, משום שהעפצים חודרים לעור ומשנים את הרכב החלבון ומוציאים את הג'לטין וממלאים את מקומם, וגורמים לסיבים התקשרות וקליעה חזקה יותר מלשון "עפצי פשתן".²²

אגב, לכן כשם שהעפצים חודרים לעור וממלאים אותו, בעיבוד פשוט או פגום הם גם יוצאים ממנו לאחר התיישנותו וע"ז העור נחלש, וזה מה שמוצאים בסוגיית הגמ' במנחות ל"א ע"ב "אמר רב זעירא אמר רב חננאל אמר רב: קרע הבא בשני שיטין – יתפור, בשלש – אל יתפור. א"ל רבה זמני לרב אשי, הכי אמר רבי ירמיה מדיפתי משמיה דרבא: הא דאמרין בשלש אל יתפור, לא אמרן אלא בעתיקתא אבל חדתתא לית לן בה; ולא עתיקתא – עתיקתא ממש, ולא חדתתא – חדתתא ממש, אלא הא דלא אפיצן, הא דאפיצן" שפירושו שער שאין עיפוצו ניכר, הוא חלש משום שהעפצים יצאו ממנו, וסיביו דמויי "הלבד" התרופפו, ולכן אין להתיר בו את התפירה בקרע הבא בג' שיטין מפני שלא יחזיק מעמד ויש לגנוז את היריעה. אכן הבקיא בגווילים הישנים ואף בחדשים, יוכל למצוא שחלק מועט מאד מהם נעשה חלש

מדלגים על הקמיה שהוא גם מנפח את העור ועלול להשיר שער, אלא שוטפים ושורים בעפצים.

²² תשובות הגאונים – שיערי תשובה סימן שי"ז "וששאלתם הלכתא סיככה בעפצי פשתן פסולה בהוצני פשתן כשרה ופי' עפצי פשתן פשתן שנגמרה מלאכתו ועשאו כמין קליעה" וכו'.

²³ הזכרתי שבעיבוד המודרני מוסיפים חומצות נוספות להיטיב את תהליך העיבוד, ידידי ר' משה צאנר שליט"א אמר לי ע"פ מחקר רב שנים, שחומצות אלו נתגלו כמזיקות לכתובה מאחר שהדיו עצמו מכיל חומצה [גופרת ברזל] הנקראת "קנקנתום" והטבע של ב' חומצות להפרד אחת מן השניה, ולכן התוצאה הייתה קפיצת אותיות מן הגוויל, לעומת עיבוד הסיד שהוא חומר אנטי חומצתי ואין בו חשש של קפיצת אותיות. מה שניתן לעשות זה או לא להשתמש בחומצות הנ"ל, וגוויל כזה ניתן להשיג ב"גוויל עבודת יד". או להשתמש בדיו המכיל פחות קנקנתום שהוא פחות חומצתי כמו דיו נהרי דליל.

אפשר גם להוסיף לדיו כ-10 אחוז יין מתוק שהוא מוריד את רמת החומציות בדיו, אלא שיש לנסות קודם על קלף אם הדיו מתייבש היטב ולא נשאר דביק.

וכן מריחת ה"קטירא" מעכבת את התנגשות החומרים בצורה חזיתית.

אגב אורחא אזכיר את יסודות הדיו, עפצים – מר ויבש. וכן הגומא לכן הרמב"ם בפ"א מהל' תפילין הוסיף את הדבש שממתק אותו ומוסיף לו גמישות. והקנקנתום – חמוץ.

²⁴ עיין זיר דף ל"א עמוד ב' "אוכמא למשכיה".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ולמעשה הגמ' המקבילה לגמרא זו היא בחולין דף קיט עמוד ב' ושם מבואר להדיא שהקלף הוא החלק התחתון. וזה לשון הגמ':

גופא, שני עצמות ועליהן שני חצאי זיתים, והכניס ראשיהן שנים לבית והבית מאהיל עליהן - הבית טמא, יהודה בן נקוסא אומר משום רבי יעקב: היאך שני עצמות מצטרפין לכזית? אמר ריש לקיש: לא שנו אלא עצם דהוי יד, אבל נימא - לא הויא יד, ורבי יוחנן אמר: אפילו נימא נמי הויא יד; איתביה ר' יוחנן לר"ל: עור שיש עליו כזית בשר, הנוגע בציב היוצא ממנו ובשערה שכנגדו - טמא, מאי לאו משום יד? לא משום שומר, ומי איכא שומר על גבי שומר? חלחולי מחלחל. מתקיף לה רב אחא בר יעקב: אלא מעתה תפילין היכי כתבינן? הא בעינן כתיבה תמה, וליכא! אשתמיטתיה הא דאמרי במערבא: כל נקב שהדיו עובר עליו - אינו נקב.

ומדוע הקשה רק על "תפילין" הרי בגוויל ודאי יש שעורות? עי"ש ברמב"ן וברשב"א ובר"ן שלא מבעיא קאמר שבודאי שיש בעיה בגוויל ודוכסוסטוס, אלא השאלה היא שעכשיו שאמרת שהשערות יורדות עד הבשר א"כ הם נוקבות גם את הקלף שהוא החלק התחתון של העור.

אפשר גם להסביר את ההו"א של הגמ' כך: אם נקב של שיערה נחשב לנקב, א"כ גם בקלף שמרקמו ספוגי מחמת העיבוד בקמח ועפצים יחשב החילחול לנקב.

והנה, יש שניסו לדייק מהגמ' בבבא בתרא י"ד ע"א, שהקלף הוא השכבה העליונה "ת"ר: אין עושין ספר תורה לא ארכו יותר על הקיפו ולא הקיפו יותר על ארכו. שאלו את רבי: שיעור ס"ת בכמה? אמר להן: בגוויל - ששה. בקלף בכמה? איני יודע". ומה שאמר איני יודע לפי שהוא דק מאד וא"כ יש לכאורה ראייה שהקלף הוא הדק העליון... אך באמת שכבה העליונה כשתחשבו לאורך כל הספר היא תופסת שטח גדול [ראה תמונה מס' 5 בהקשר לעובי גילי הדוכסוסטוס]. ולפי שמדינא דגמ' אין לכתוב לכתחילה ס"ת בקלף אלא על הגוויל (ודלא כהרמ"א ס' רע"א סע' ג'). לכן אמר לו איני יודע, ותו לא.

ואדרבא בעל העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב הביא ראייה מגמ' זו, שהקלף הוא החלק התחתון, [הריק] דאי קלף הוא קליפה עליונה א"כ מה שאל לגבי ס"ת "קלף בכמה" ומניח דוכסוסטוס שהיא עב עיקר העור

בשר?! וזה ברור²⁵. וכן העיר בעל העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב, והריטב"א שבת ע"ט, והרב מאיל המילואים עמ' כ"ה ועוד.

והלא כך מתבאר בירושלמי דמגילה, "הלמ"ט שכותבין על הגוויל במקום שער". והרי מקום שער הוא כפשוטו, ולא צד שער במקום בשר. והרב איתמר יונגר הי"ו העיר שמסתבר שההלמ"מ נמסרה באותה מטבע לשון גם בבלי.

כמו כן לפירוש זה מתבאר היטב מימרתו שם של רבי שמעון בן אלעזר ש"רבי מאיר היה כותבה על הקלף, מפני שמשתמרת", דמאחר והקלף הוא שכבה מס' 2 והיא העבה, לכן היה כותבה ר' מאיר על הקלף. [וכ"כ התוס רי"ד בחידושיו לשבת להדיא].

גם ראייה זו הזכיר להדיא הריטב"א הנ"ל לדחות את דברי האומרים שהקלף הוא שכבה 1. ונראה שדעתו להלכה שהחלק התחתון הוא הקלף.

ומהא דמנחות ל"ה ע"א, "אמר אביי: האי קילפא דתפילין צריך למיבדקיה, דדילמא אית בה ריעותא, ובעינא כתיבה תמה וליכא; רב דימי מנהרדעא אמר: לא צריך, קולמוסא בדיק לה", אין לדייק שמשמע שהעור הדק הוא הקלף, אלא הקלף הוא השכבה העבה, אלא שכפי שידוע לכל סופר שעבור תפילין קטנות זקוקים לקלף דק כדי שיכנס בתוך הבתים לכן מגרדים ממנו הרבה מעביו בצד בשר²⁶ כדי לדקקו, ובשעת הגירוד עלולים להיווצר חורים, ע"כ הזהיר גם על קלף לתפילין דווקא ולא קלף לס"ת או מזוזה. וכך איתא בספר הלכות קצובות הלכות ספר תורה [ס"ק י"ד]²⁷.

²⁵ וההסבר המתפתל "צד שער במקום בשר" נובע מלחץ של גרסאות בתשובת רב האי כדלקמן.

²⁶ מאחר שהחלק היותר צמוד לבשר הוא דליל יותר ומאידך החלק הסמוך לשכבה 1 הוא השכבה הגרעינית שהוא צפוף וחזק יותר. ²⁷ ואם אכן הלכות קצובות נתחבר באטליה, הרי שמנהג האשכנזים לכתוב על החלק התחתון מבוסס על דבריו וכשיטת הרמב"ם. והלחץ של התשובה בשם ר' האי הוליד רעיונות חדשים של "צד המוכשר לכתובה". וראה לקמן מש"כ בשם הרי"ד שהיה מקדמוני איטליה הסבור שהקלף הוא החלק התחתון.

אגב בעמדתו בשער בתי התפילין לא אכחד כי אפשר בהחלט להשתמש בקלף עבה ביותר שהלא מבואר להדיא בשימושא רבא שמביאים עץ מרובע תרי אצבעי, כך שנניח מדובר א"כ בחלל של 4 ס"מ ברוחב 9 מ"מ, וזה חלל ענק מאד יחסית לתפילין המצויות בזמנינו שחללם הוא 4 מ"מ באורך 27 מ"מ.

וגם מזה יש סיוע שהיו משתמשים בשכבה 2 בתור קלף, שהרי לכן הוצרכו לחלל גדול ודו"ק.

והרמב"ם העתיק את סדר הש"ר בלא מדות. ושמעתי הערה מידידי ר' אליהו אנקרי הי"ו דאפשר שיש א"כ קפידא בריבוע פנימי בחלל הבית, שהרי כשחולץ העור מע"ג האמום של עץ נשאר רבוע פנימי מדויק, אבל לא תמיד החיצוני מדויק. וכמדומה שכבר נרגש בזה הרב אול"צ ח"א ס' ד'. אך באמת העיקר הוא הריבוע החיצוני אלא

שכשמותחים עור דק על ריבוע פנימי, גם החיצוני יוצא מרובע. ולא נחת שם אלא להסביר את אופן העשייה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

במקום הדבוק לבשר ממש וצ"ע בר"ן, וכן דעת הרמב"ם בתשובת פאר הדור סי' י"ט שהשיב להכמי לוניל ומייתי ליה בכ"מ פ"ג מהל' תפילין [ה"ה], וכן רשב"א בתשו' סי' תקפ"ה, ורמב"ן מייתי ר"ן וכו'.

וגם הרמב"ן כתב להדיא בדברי הירושלמי שהקלף הוא החלק התחתון. [חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף ע"ט ע"ב]. וז"ל. "ומצאתי בירושלמי קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפלין שמע ישראל הדא דתימר בקולף פני העור ברם אכסוסטון כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזה, ולשון פני העור משמע שמקלף הוא הצד הדבוק לבשר וכותבין עליו במקום בשר ממש, ודוכסוסטוס הוא הצד שע"ג הבהמה שהשיער בו וכותבין עליו במקום שיער ממש, וכן הוא עיקר אע"פ שנחלקו בו הראשונים".

ועיין עוד בסוף הקונטרס צילום דברי ר' תנחום הירושלמי שכותב מפורש שהריק הוא הקלף. וכ"כ להדיא הרי"ד³⁰ בפירושו לשבת ע"ט "מגרדין ממנו קליפה אחת מע"ג מקום השער, ואותה הקליפה שגירד תיקרא דוכסוסטוס".

וכ"כ להדיא **המהר"י קולון** עמ' 189 שהצד התחתון הוא הקלף. [צילום דבריו מובאים בסוף הקונטרס]. וכ"כ להדיא **הפני משה** בביאורו לירושלמי בשבת פרק שמיני.

וכן משמע מדברי רבינו האריז"ל בעץ חיים ח"ב דף פ"ו ע"ד, ומהרח"ו בעו"ת ל"ג ע"ב וביתר ביאור במשנת חסידים מסכת תקון תפילין פ"א משנה ב' וז"ל "הקלף שנכתבות בהם הוא מגויל שנחלק לשנים והוא סוד עור החיצון דז"א הארוג משמות אלהים במקום דבוקו עם נוקביה שכשנסר' נחלק אור זה ונשאר האור דק שהוא הדוכסוסטוס שהיה מקום שער ז"א בבחינת אור לנוקביה והיותר עב שהוא הקלף שהיה מקום בשר ז"א נשאר עתה לבחינת עורו ולפיכך כותבים התפילין עליו כי מבחינת מוחין נעשים".

תשובות הגאונים שעמדו לנגד עיניו הטהורות של הרמב"ם זי"ע שבירר והעלה שהם המיוחסות באמת לר' האי גאון ועל פיהם כתב את הכרעתו, שהרי"ק הוא הקלף-שהוא עור מגורד מצד שער ובשר כקלפים שלנו, וכמש"כ להדיא הרמב"ם בפירוש המשנה למסכת שבת

ושואל על הקלף דטפל, והיה לו לשאול דוכסו' בכמה?! אלא ודאי הקלף הוא העבה. (אך להרמב"ם מה שלא שאל "בדוכסוסטוס בכמה, לפי שס"ת פסול בדוכסוסטוס).

ועוד כתב שם על הא דאיתא בירושלמי דמגילה, "הלמ"מ שכותבין על הגוויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו" [נחשתו" הוא תחתית העור הדבוק בבשר] ומקום בשר לשיטת הערוך דס"ל שקלף הוא הדק העליון, לאו במקום נחשתו הוא... והלכך במזוזה גורד במקום בשר וכותב במקום שער ממש ובתפלין גורד מקום שער וכותב במקום בשר ממש עכ"ל.

הרי מבואר להדיא שהחלק התחתון הוא הקלף. ובתשובות הגאונים - הרכבי סימן תל"ב איתא, "מקום שאין בו מי שיודע לעשות לא גווילין ולא ריק והצרכו לכתוב ספר תורה ומצאו ריק שבא ממקום רחוק יש להן רשות לכתוב באותן רק ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה או לא? היו יודעין שעיקר רק שאמרתם לא הכשירו רבנן דתרתין מתיבאתא לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו בצבור. ולא היה מתירו אלא מר רב משה גאון מחסיה ז"ל בלבד והוא קארי ליה לרק קלף. ולא קלף נינהו אלא חיפה שמה דמליח ולא קמיה ולא עפיץ.

ס' כלומר לשיטת כל רבנן דתרתין מתיבאתא ור' משה גאון, -כלומר כל הגאונים בזמנם היו תמימי דעים כי-הריק-הדרמיס, הוא הקלף! וכל הויכוח לא היה אלא על העיבוד.

וכן מבואר להדיא בתשובה המיוחסת לר' האי גאון בתשובות הגאונים - הרכבי סימן ס"ג שכתב, "וקולפין אותו ומעבדין את הקלף בעפצא לשמה וכותבין פרשיות שלתפילין על מקום בשר וכורכין אותו באותו דכסוסטוס שנקלף ממנו ומעילי ליה לשילחא"²⁸. [ראה תמונה 9] הרי שהדוכסוסטוס נקלף מן הקלף והוא דק יותר מן הקלף ומשמש לכריכה על הפרשיות²⁹ העשויות מן הקלף (שגם אותו יש לדקק כנ"ל. ולקמן עוד נאריך בבירור שיטת ר' האי גאון).

וכן הבין בדברי הערוך הגאון חתם סופר שו"ת חלק א' (אורח חיים) סימן ג' וז"ל "ואמנם דעת רבינו האי בערוך ערך דוכסוסטוס דהעבה הדבוק לבשר נקרא קלף וכותבין

²⁸ וכפירוש הרמב"ם בירושלמי "וטולין במטלית" ודלא כהמפרשים כתיבה על "טלאי".

²⁹ במאמרי ליו"ד ס' ר"פ כתבתי שדברי הרמב"ם ברורים בפירוש הירושלמי "וטולין במטלית" היינו [דוכסוסטוס] קלף זה הנקלף כמבואר בתש' הגאונים הנ"ל, ואין שום סמך מהתלמוד לכתוב ע"ג טלאי מודבק כלל. בפרט לדעת הרמב"ם הסובר שדבק אינו נחשב חיבור.

³⁰ ר' ישעיה ב"ר מאלי דטרני נולד בערך בשנת ד"א תתק"מ (1180) בעיר טראני שבאיטליה, ונחשב אחד מגדולי איטליה הראשונים. וזה מצטרף למה שכתבתי שחכמי אשכנז הקדומים סברו שהקלף הוא החלק התחתון, ולכן הבאים אחריהם שטעו וסברו שהוא הדוכסוסטוס תמהו האיך כותבים בו.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

אך נהיה זהירים ונניח שיש מח' בגרסאות או בזהויות הפוסקים, הלא ידוע שבכגון דא יש להחמיר כב' השיטות כיון שאין אפשרות להכריע בניהם³⁴. ונניח שבאמת זו דעת ר' האי גאון כהערוך, כלום באמת כפופים היו כל מעתיקיו לכל פסקיו, הלא ודאי שסובר ר' האי כדעת אביו ר' שרירא גאון שכתב דאין לעבד עור כי אם בעפצים, ואילו קלפים שלנו שרוים בסיד כר"ת, ואין ספק שר' האי גאון פוסלם, כאשר אבאר לך לקמן!

על פי הנ"ל ותשובות הגאונים הנ"ל, פסק עמוד ההוראה הגדול רבינו הרמב"ם פ"א הל' ז' 'ואם לקחו העור אחר שהעבירו שער וחיילקו אותו בעביו לשנים כמו שהעבדנין עושין עד שיהיו שני עורות, אחד דק הוא שממול השיער, ואחד עבה והוא שממול הבשר, ועבדו אותו במלח ואח"כ בקמח ואחר כך בעפצא וכיוצא בו, זה החלק שממול השיער נקרא דוכסוסטום וזה שממול הבשר נקרא קלף'.

כן הוא בנוסח כת"י ספר החתום בחתימת הרמב"ם שהוגה על ידו, ותשובת הרמב"ם ס' רל"ט – קנ"ג. ובפירושו למשנה במסכת שבת פ"ח משנה ג'. ובספר המאורות, וההשלמה לשבת עמ' קל"ה³⁵ (דפוס אחר עמ' רע"א) וכ"כ בשמו הנמק"י עמ' קמ"א, ובעל העיטור³⁶,

ציטוטו של הערוך בשם ר' האי. כיו"ב מצינו בגיטין דף ע"ג ע"א "כיון דקשיא רישא אסיפא, לא איתמר בי מדרשא ומשבשתא היא", ובפרט דחזי מאן גברא רבא כהרשב"א המעיד הפוך.³⁴ וכמו שכתבו הפוסקים בכללים שכשיש מח' גרסאות לא פוסקים כג' עמודי הוראה, אכן הרה"ג ר' יעקב מאיר שטרן כתב במכתב הנדפס בשו"ת שערי יושר ח"א עמ' ו' שיש מקום להחמיר להנחיה ב' זוגות.

³⁵ וכתב שם שהרמב"ם החליף השיטה שלא כדברי הגאונים. אולם לפי מה שאכתוב במאמר זה שהייתה טעות בגרסת הערוך אדרבא כל הגאונים מסכימים שהריק שהוא החלק שבצד בשר הוא הקלף.³⁶ (שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב) וז"ל והשתא אצטריך לפרושי מהו קלף ודוכסוסטות וגוויל. ושמעתי שהקלף הנקלף נקרא בלשון יון דוכסוסטות שנגרד ב"פ אחד במקום בשר כמו שגורדין העבדנין ואחד במקום של שיער כגון שגורדין ממנו ולישנא דדוכסוסטות דו שנים כסוסטות גרידה והקליפה שנוטלין ממנו הוא הקלף וכן מצאתי בשם ר' האי וכותב על הקלף במקום שיער והם הפנים הקלופים כנגד מקום השיער ועל דוכס' במקום בשר והן הפנים שכנגד הבשר ומוזזה ותפלין נכתבין במקום שנקלף ומנחה בה סימנא כבוד אלהים הסתר דבר ששניהם נכתבין במקום הסתר ולהאי פ' הרוצה לכתוב תפלין גורר מקום הבשר עד חציו שישאר הקליפה וכותב במקום הגרר וכן כותב מזוזות גורר השער כולו וכותב (על) מקום הגרר. ורש"י פ' דוכס' שלא נטלה קליפתה העליונה וגוויל מעובד בעפצים ולא בריר פירושא דיל'. ורבותא פירשו עור שלם שאינו נקלף ומעובד כהלכתא הוא גוויל ולשון גוויל כדגרסינן אבני דלא משפיין וכשהוא נחלק לשנים הקלף הוא קלף והקליפה הוא דוכס' לפי שהוא הגרידה השני' וכותב על הקלף במקום בשר ממש על דוכס' במקום שער ממש ועל הגוויל אינו כותב תפלין אפי' במקום בשר כדאמרין לעיל תפלין אגוויל מי כתבין והלמ"מ שאין כותבין על הגוויל אלא במקום שער כדגרסינן

פ"ח משנה ג' וז"ל, 'וקלף, הוא "אלרק" ועל הקלף המעובד כותבין התפלין, וזה הלכה למשה מסיני'³¹.

כי כשהוא מעובד בסיד עדיין שם דפתרא עליו, וכן מתבאר להדיא בתשובות הרמב"ם כדלקמן. וכן כתב הרשב"א.

אולם לפלא כי הערוך ציטט את אותה תשובה לכאורה הפוכה בשם ר' האי גאון שממנה בנו כל גאוני אשכנז את פסקם.

למעשה תשובה זו מועתקת מרבינו חננאל בשבת ע"ט ע"ב בשם גאון אך לא מוזכר שם שמו של ר' האי. ואין ספק שהרמב"ם היה בקיא בספרות הגאונים שקשריהם עם יהודי מצרים היו תכופים וקרובים יותר מאשר באשכנז כידוע³².

ובפרט שלשון ר' האי ההמצוטט בר"ח קטוע וגם בערוך הלשון מבלבל וסותר עצמו מרישא לסיפא³³.

³¹ חושבני כי מאחר והרמב"ם כתב שלא תיפול מחלוקת בהלכה למשה מסיני א"כ אין להבין את דברי רב אחאי כפשוטם. או שאכן הלכה זו מבוררת בב"ד הגדול כהלכה למשה מסיני.

³² למעשה הבלבול שהיה בתשובות הגאונים מאוזכר כבר בשו"ת הר"י מיגאש סימן קי"ד בדברי השואלים שם, "ולא נעלם מאדוננו שהתשובות אינם עומדות על מצב אחד בפרט הישנות מהם שנכנס בהם ההפסד מצד המעתיקים אותם" וכו'. ועיין עוד בנושא זה בהקדמת ספר הישר לר"ת. ובעל המאור עבודה זרה דף ב' כתב, "בספרים ישנים הבאים מספרד ומישיבת גאונים מדוקדקים מוגהים תשובות הגאונים". וכ"כ הרמב"ם במלחמות בסוף ברכות "שספרי ספרד מדויקים מספרינו". ע"ע איי היים דף קט"ו, ובאגרת ר' שרירא גאון בהוצאת הרב מנשה בנימין לוין זצ"ל דף כ"ה ע"ב. ובספר "דורות ראשונים" שם עמ' 298 על השמטות המעתיקים את ההקדמות, אשר מחמתם לא נודע מי מחבר הספר. ועוד.

³³ ידידי הרב משה צארם שליט"א העיר כי המתבונן בלשון תשובת ר' האי שציטט הערוך יראה שמחלקה הראשון של התשובה מבואר להדיא ד"ההוא גיסא אחרינא דאיקליף מניה הוא הנקרא דוכסוסטוס" ובהמשך מבואר להיפך שכתב, "ואפא דמגילתא דהוא גיסא דמיקרי קלף הוא מקום שער בודאי וכו' דאי ס"ד אפא דמגילתא היא וכו' הרי שיש כאן התפלפלות שלא מתאימה למי שיש לו מסורת ברורה, וגם הושמט בר"ח הקטע שמופיע בערוך בערך דוכסוסטוס - מה שמופיע בכל הגאונים "וההוא גיסא אחרינא דאיקליף מניה הוא הנקרא דוכסוסטוס כורך בו פרשיות וכו'. ומלבד השמטה זו הרי שיש סתירה חמורה שנותנת מקום לשיקול הדעת שיתכן ויד נוספת שלחה ידה במשך הזמן בתוספת הערה צדדית הפוכה, והמעתיקים מתוך כתב היד העתיקו הכל כמאמר אחד עם ההגהות, והמדפיסים שבצו זאת בר"ח שכידוע רבו בו השיבושים והתוספות המאוחרות שלא יצאו תח"י וכבר העיר בזה החז"א.

וע"כ הערוך סבר לתומו שההערה המפרשת היפך הרישא הוא מדברי ר' האי עצמו. וזה לא יתכן משום שמבואר בכל הגאונים וגם בדברי ר' האי להיפך. [דוגמא לתוספות בתש' הגאונים ראה בתשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן נד בהערה ד"ה "ומצאתי"].

והנה, ראיתי בשו"ת גינת ורדים חלק אה"ע כלל ב' סימן ח' שכתב מה שנוכח כבר בשו"ת בית יוסף דיני יבום וחליצה סימן ד' וז"ל, "לכן כשנראה איזו תשובה בשם אדם גדול שאין הדעת נוחה הימנה יש לנו רשות לומר שלא אמרה הגדול ההוא מעולם". ואולי גם בנד"ד שאין לו הסבר מניח את הדעת כדלקמן, ראוי לומר כן על

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

כמו אלפי טעויות דפוס נוספות הנזכרות בהקדמת הרמב"ם דפוס פרנקל ופזורות לאלפים בהערות הרב קאפח, וזה דבר ידוע ללומדים שיש טעויות דפוס ברמב"ם מאחר ומשנ"ת לא נדפס בחייו כשאר ספרים הנדפסים עם בקורת המחבר, אלא כ-400 שנה לאחר פטירתו ושלא ע"י תלמידיו.

מה פירוש המילה "דוכסוסטוס"

אחת הקושיות העומדות בפנינו כרגע היא הסברו של ר"ת שדוכסוסטוס פירושו מקום בשר. דוך = מקום. סוסטוס = בשר. אך נראה שר"ת חידש זאת מעצמו מחמת דוחק הסוגיא. ואין הדברים פשוטים.

שהנה, העולם שלא משתמש בעור לסת"ם קורא לו עור או "קלף" על שם שקולפים אותו מן הבהמה, וביצירות עור כללית תמיד מגרדים את שכבת השומן והקרומים מפני שלא יצלוה למלאכה והשומן מזיק ומפריע. ובעורות לסת"ם נתנו חכמים שמות מיוחדים לחלקי העור ע"פ ההל"מ.

-העור השלם המכיל את הקלף והדוכסוסטוס נקרא גוויל, על שם אבני גוויל המבוארים בבבא בתרא דף ג' ע"א, "גוויל – אבני דלא משפיא; גזית – אבני דמשפיא", ז"א דמאחר ועדיין לא חלקו את העור יש לו שם גוויל שאינו מתוקן³⁹. ולצורך עשיית דוכסוסטוס למזוזה יש לגרור גרירה שניה מצד בשר עד שתשאר רק שכבה מס' 1 או לקלף אותה, נמצא כשמתקנים את העור עבור מזוזה בקילוף השני, כבר יצא משם גוויל ועבר לשם גזית - מלשון גזוז. דהיינו דו-גזוז" או כלשונו דו-כסוסטוס,

רבוותא שהסכימו שהחלק הדבוק לשער נקרא קלף והחלק הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס, ואע"פ שמדברי תשובתו לחכמי לונ"ל על מה שכתב בפ"ג נראה שהיה גורס כגירסת הר"ן אפ"כ חזר בו ותיקן כמו שכתוב בספרים שלנו ונוסחא זו עיקר שהיא מסכמת לדעת רוב הפוסקים" עכ"ל. כך גם בכ"מ שם כתב ש"אפשר" שאח"כ חזר בו.

ובכן צא וחשב שהרי אין שום כת"י בעולם שגורס כמו הדפוס, וכן כל כת"י תימן שכידוע היו בקשר רציף עם הרמב"ם ושלחו סופרים מידי פעם לראות מה חזר ומה תיקן הרמב"ם בספריו והיו בקשר של שנים רבות עם ר' אברהם בן הרמב"ם ובנו ונכדיו הנגידים, ואילו הרמב"ם היה באמת חוזר בו אין ספק שהיה מפרסם את הדבר, ואף אחד לא ידע מסוד זה "שנתגלה למדפיסים" שהרמב"ם חזר בו, לא בנו ולא תלמידיו, לא הרשב"א ולא הר"ן, לא הרישב"א ולא התשב"ץ וכו' רק הדפוס!!

ע"כ במקרה זה אין ספק שגרסת הדפוס היא המשובשת!! ואין לי ספק שאם מר"ן היה רואה את הנ"ל היה מודה שאכן זו גרסת הרמב"ם. ומי שמנסה להתעלם מהמציאות הזו מאיזה סוג לחץ שיהיה, הוא לענ"ד פשוט משלה את עצמו. ומעתה וצא ולמד האין טעות ברורה כזו נשתלחה בספרו כך גם לענ"ד נשתלחה בערוך בשם ר' האי. והבן.

³⁹ לקמן כתבתי מאמר מיוחד במושג גוויל ע"ש.

והמאירי בשבת, ובקי"ס מאמר א' ח"ג, והר"ן בשבת שם, ותשובת הרשב"א ח"א תק"פ³⁷, ובמיוחסות ס' רל"ב, ובתשב"ץ חלק א' סימן קמ"ט, ובספר מלאכת הסופר למהר"ם זבארה זצ"ל, ועץ חיים עמ' ש"ג. ובספר צידה לדרך [ר' מנחם בן אהרן אבן זרח. מאמר ראשון כלל רביעי פרק א'] ורמב"ם בהוצאת הרב קאפח זצ"ל, וכן הדפיסו בדפוס רמב"ם פרנקל החדש. ודלא כהנדפס ברמב"ם הרגיל "החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס".

הרב עידוא אלבה בספרו "גוויל וקלף" טרח ובדק בספריה הלאומית את כל כת"י תימן ואשכנז וספרד, 19 כת"י שונים [מספריהם הקטלוגיים צוינו בספרו בעמ' 174] ובכולם לא נמצא אלא כהגרסא הנ"ל ורק מהדפוס בשנת ר"מ ר"נ נמצא כן ואין ספק כי ישנה טעות דפוס³⁸

בירושלמי שיהא כותב על הגוויל במקום שער ועל הקלף במקום נחושתו.

והכי מסתברא דאי קלף בקליפה עליונה גבי ס"ת דאמרינן קלף בכמה מניח דוכס' שהיא עב עיקר העור ושואל על הקלף דטפל היה לו לשאול דוכס' בכמה ועוד מקום שער ומקום בשר לאו הכי משמע ומקום שער דהכא כמקום שער דגוויל הוא והתם מקום שער ממש הוא שהרי גוויל אינו קלף והל"מ שכותבין על הגוויל במקום שער ועל הקלף במקום נחושתו כדאיתא בירושלמי ומקום בשר נמי דאמרינן לאו במקום נחושתו הוא. והלכך במזוזה גורד במקום בשר וכותב במקום שער ממש ובתפילין גורד מקום שער וכותב במקום בשר ממש" עכ"ל.

³⁷ ז"ל שו"ת הרשב"א חלק א' סימן תק"פ "ולענין הקלף נראין הדברים כדברי **רבנו משה** שהוא החלק העבה הנשאר כנגד הבשר. ודוכסוסטוס הוא החלק הדק שעליו השער. **ואף רב האי גאון כתב כך בתשובה**. ובאותו חלק העבה הנקרא קלף סתם כותבין את התפילין במקום שהוא כנגד הבשר שהוא הפנים החלקים.

ומה שאמרתם שאין לכם אומן שיועד לחלוק את העור לשנים. **גררו את העור יפה יפה במקום השער כדי קליפה יפה נמצא הקלף נשאר לעצמו**. שאין הקפדה שיחלק לשנים אלא שלא ישאר כל העור שלם דאז יהיה גוויל אפילו דבר שלא ניטל ממנו שופיין. וכמו שאמרו בריש פרק קמא דבבא בתרא (דף ג') גוויל אבני דלא משפיין וגוויל פסול לתפילין. דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלת פסולה. על הקלף ועל הגוויל ועל הדוכסוסטוס כשרה. ואמרינן למאי? אילמא למזוזה מזוזה קלף מי כתיבין אלא לאו תפילין. ולטעמך תפילין אגוויל מי כתיבין. ומזוזה הוא דמכשרי מתנאי פ' הקומץ (דף ל') הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דוכסוסטוס. קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער. ותניא התם שינה בזה ובוזה פסול. ומוקים לה דוקא בתפילין אבל מזוזה כשרה בזה ובוזה שאין שינוי פסול בה" עכ"ל הרי להדיא שמקום החלוקה בין הדרמים לאפידרמים ולהיפך דברי תוס' והרא"ש ומר"ן שכתבו שגורדים כדי קליפה ועדיין הוא קלף לשיטת הערוך.

³⁸ והנה, מר"ן זי"ע בב"י שם וביו"ד סימן רע"א כתב שהקלף הוא העליון כשיטת התוספות בפרק המוציא יין (שבת עט: ד"ה קלף ודוכסוסטוס) והמרדכי (שם סי' שעב, הל' ס"ת שם) והערוך (ערך דוכסוסטוס) והרא"ש בהלכות ס"ת (סי' ה) וספר התרומה (שם) וסמ"ג והגה"מ (שם אות ד). והוסיף, שכן כתב הרמב"ם בפ"א מהלכות תפילין (ה"ו) ודלא כדכתב הר"ן (שם ד"ה הלכך) בשם הרמב"ן (ה"י שבת עט: ד"ה השתא) והרשב"א שחלק הדבוק לבשר נקרא קלף והחלק של צד השער נקרא דוכסוסטוס וכתב שכן דעת הרמב"ם "ונוסחא משובשת נזדמנה לו לר"ן בדברי הרמב"ם וליתא, אלא עיקר הנוסחא כספרי הרמב"ם בדפוס שהיא כדברי כל הנך

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ס"ג וכדלעיל בלשון הגמ' "דוכסוסטוס במקום שער", הם מכריעים בצורה ברורה ללא ספק כי הדוכסוסטוס הוא השכבה מס' 1.

והנה גם לשיטת התוס' בב"ב י"ד ע"א "סוסטוס" בשר בלשון מדי, ומימילא פירשו "דוך- מקום, סוסטוס – בשר". ע"ש, ובזמנינו בשפה הפרסית בשר נקרא "גושט", מ"מ אין הכרח לחלק דוך- סוסטוס, שהרי אפשר לחלק דו- כסוסטוס⁴², שפירושו העור (שבא מן הבשר לאפוקי בד או נייר שחולק) חולק לשניים מחלקו התחתון הקלף שקרוב לבשר, ופירושו - הבשר השני שנחלק.

וכן יתבאר בתלמוד ירושלמי מסכת שבת פ"ח ה"ג, "קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שהיא שמע ישראל הדא דאת אמר בקולף פני העור, ברם בהין דוכסוסטון כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזה" דהיינו כשקולפים את פני העור- כך יוצרים את הקלף שהוא התחתון, וברם – אמנם בהין קליפה העליונה הדקה שנקלפה, היא הדוכסוסטוס וכותבים עליו מזוזה.

וע"כ לסיכום אפשר לומר בפשיטות שהקלף הוא החלק התחתון, ואין צורך להדחק בפירושים אחרים כשיש מסורת, ובפרט כשהפירוש מרווח בסוגיא.⁴³

הבעיה הנוספת

כמו כן ישנה בעיה חמורה יותר ב"קלפים שלנו", מאחר ומבואר בגמ' מגילה י"ט ע"א ובשבת ע"ט ע"א גיטין כ"ב ע"א, שכל עור אפ' דמליח וקמית, מאחר ואינו עפיץ, נקרא דפתרא ופסול לכתובת סת"ם. עור זה ידוע בצורתו והיה נפוץ בכל הארצות בשימוש לכתובת כללית ונקרא בערבית "ריק" שפירושו הקלף [המעובד בד"כ בסיד] המגורד מקרומיו מצד בשר, ומגורד מעט בצד שער, בדיוק כמו "בקלפים שלנו", ההתייחסות לכשרות ה"ריק" נמצאת ברורה בספרי הגאונים גנזי שכטר עמ' 560 שפרקוי בן באבוי תלמיד ר' יהודאי גאון⁴⁴, הביא שר' יהודאי גאון שלח מכתב לבני ארץ ישראל בו הוא

שפירושו ב' כסיות, ב' גירודים, האחד כשאר עיבודים גרירת הקרומים והבשר, והשני לצורך מזוזה.⁴⁰ והקלף שהוא נקלף מן הבהמה והוא העיקרי שבעור, נשאר עליו שמו הקודם- קלף⁴¹.

וכ"כ להדיא בספר המכריע סימן פ"ד: "ולמה נקרא שמו קלף מפני שמסירין קליפה מעליו מצד השיער והוא הנקרא דוכסוסטוס כמו שאני עתיד לבאר ואותו הנשאר על המיתוח יקרא קלף בעבור שנקלף".

והנה על ר"ת שפירש ע"פ הערוך "דוך מקום, סוסטוס בשר", העיר הרב בנימין המוספי "דכסוסטוס פירוש מילה יווני, עור בהמה מעובד ומתוקן בשני עבריו", וסיים "שהאומר לר"ת שבלשון יווני קורים לבשר סוסטוס, כחש לו". וכן העיר העיר הר"מ שטרשון לב"ב י"ג ע"ב.

וכן הריטב"א מסכת שבת דף ע"ט ע"ב הביא פירוש שסוסטוס בלשון יון הוא "שער".

גם הרב עידוא אלבה בספרו "גוויל וקלף" בעמ' 165 הביא בשם הרב החוקר לעף בספרו "צרכי כתיבה ומוצריה" עמ' 124 שישנם חוקרים שכתבו כן עוד לפני ר' בנימין המוספי, שהמילה – "דו" היא שניים, "קסוסטוס" החלקה או גירוד. ויתירה מזו בכת"י אוקספורד לא גורסים "לשון יוון", אלא "לשון חכמים", והפירוש הוא כסוסטוס עם כ' מלשון כסיסה משני הצדדים. וגם סמך לזה מגרסת הרמב"ן בירושלמי "אכסוסטון" – כסיסה, כי אם "דוך" היינו "מקום", איך השמיטו את העיקר שהוא "דוך"? ודו"ק.

או תתפרש המילה דוכסוסטוס ע"פ הרב מנחם די לונזאנו בספרו שתי ידות "דוכסוסטוס"- פירוש, נחלק לשנים". ומימלא ע"פ האמור אפשר שכך למד הרמב"ם שדוכסוסטוס היינו נחלק לב', ופשטות הסוגיות הנ"ל והקבלה והמנהג שקבלו הדורות שהוא החלק הדק העליון, וכן מה שבירר הרמב"ם בשם ר' האי גאון מתשובות המיחסות לר' האי, הרכבי בסימנים תל"ב –

⁴⁰ וכ"כ בספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב **בשם רבותיו** "עור שלם שאינו נקלף ומעובד כהלכתא הוא גוויל ולשון גוויל כדגרסינן אבני דלא משפיין וכשהוא נחלק לשנים הקלף הוא קלף והקליפה הוא דוכס' לפי שהוא הגרידה השנייה וכותב על הקלף במקום בשר ממש על דוכסו' במקום שער ממש ועל הגוויל אינו כותב תפילין אפ' במקום בשר כדאמרין לעיל תפילין אגוויל מי כתבינן והלמ"מ שאין כותבין על הגוויל אלא במקום שער כדגרסינן בירושלמי שיהא כותב על הגוויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו" וסיים **"והכי מסתברא"**.

⁴¹ וכ"כ הריטב"א מסכת שבת דף ע"ט ע"ב, "כלומר שקולף פני העור מן הבשר שלו ומעבדו וכותב עליו, כי מקום הבשר הם פני העור שאילו לצד השער אינו אלא אחוריים", וכ"כ הרמב"ן.

⁴² כיוצא בו אבלל עם משמעות אחרת יש בספר העיטור שער א - הלכות תפילין דף נה טור ג "דו שנים".

⁴³ ולא יכולתי להלום מש"כ בילקוט יוסף הנד"מ ח"ב ס' ל"ב הל' 'תפילין' עמ' תצ"ז. שהלא מר"ן כתב כדברי כל חכמי אשכנז שמגרדים קליפתו העליונה שהיא הדוכסוסטוס של הרמב"ם. ונמצא שאם יגרד הרי הוא קלף גם למר"ן. והי"ת יאיר עינינו.

⁴⁴ באגרת רב שרירא גאון תקופת הגאונים סע' קט"ז כתב עליו "ולא הוה מאן דמפליג בחכמה בסורא כותיה". גם תלמיד תלמידו מר ביבוי הלוי נסמך לגאונים.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

כלומר השואלים חשבו שלריק המעובד בסיד יש דין עיבוד, אלא שלא עובד לשמה. והתשובה הייתה שאינו מעובד כהלכה.

וההיתר היה דחוק מאד מאחר "ואין מי שיודע לעבד כדין" ע"כ משום עת לעשות לה' הפרו תורתך כדי שלא לבטל את קה"ת התירו לכתוב "בריק". שהוא בעצם "קלפים שלנו"!! תשובה זו הוזכרה גם ברא"ש בהל' ס"ת ס' כ"ב וכ"כ בספר כלבו סימן כ' בשם תשובת גדולי נרבונה ע"ה על זאת השאלה וזהו לשונם "ועל קריאת החומשין ששאלת כך דעתנו נוטה, אמת הוא שאמרו רז"ל אין קורין בחומשין בצבור מפני כבוד הצבור וכן הלכה אך זה תשיב אל דעתך וכי ספר תורה שאנו קורין בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא **כהלכה למשה מסיני** **דמליח וקמיה ועפיץ**? ומפני מה אנו מברכים עליו וקורים בו אלא שאנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל שאמרו שאין בינינו מי שיודע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני ורוב ספרי תורה שלנו עשוין מאלו העורות שאין עבודין כהלכתן ומוטב שתעקר מצות העבוד ממקומה ולא נתבטל מקריאת התורה וכו'.... והתמנו מקצתנו כזה מדרוש ב"ר משה, אברהם ב"ר יצחק, משה ב"ר יוסף, משלם ב"ר חנן, מאיר ב"ר יעקב, משה ב"ר מדרוש זכרם למוכח".

וכן הביאו בשו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. וכן כתב ריב"ם במנהגים ישנים מדורא עמוד 162.

וכן מבואר בתשובה המיוחסת לר' האי גאון בתשובות הגאונים - הרכבי סימן ס"ג "כי זה ששורין אותו **בסיד** ובמים לא ממנו קולפין קלף ודוכסוסטום" אלא הכשר לקלף דעפיץ כמה שכתבתם במי מילין ובציאת כלבים ובמלח ואחרי כן שפין⁴⁶ אותו בתמרים ובקמח שעורים וקולפין אותו **ומעבדין את הקלף בעפצא** לשמה וכותבין פרשיות שלתפילין על מקום בשר וכורכין אותו באותו דוכסוסטום שנקלף ממנו ומעילי ליה לשליחא". (ומבואר שרק שאחר שנשרו השערות בבריכת הסיד יש לעבדו ואין השרת השערות סימן לעיבוד.... וכדלקמן).

וכן מבואר בספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב בשם **רבינו שרירא** גאון לפסול את הריק משום שאינו מעופץ כדין.⁴⁷ וכן מבואר בהל' ס"ת

מוכח אותם על שכותבים ס"ת ב"ריק" שהוא קלף מעובד בסיד ועושים כן משום "קל וחומר", - שקל להם וזול יותר ומנהג זה נמשך להם משום גזירת שמד שהייתה,⁴⁵ וכשהתורה הגזירה לא מצאו קלף כדין והיו צריכים לקנות מן הגויים, ושלא התירו להם אלא זמנית משום עת לעשות לה' אבל כעת צריכים לחזור לעיבוד כראוי מליח קמיה ועפיץ, והוכיח אותם על טעותם להשאיר במנהגם שאמרו מנהג מבטל הלכה ח"ו. וז"ל שם, "ובשביל ס"ת שכותבים אותו בריק בעורות שלא עבדו אותם בעפצי לשום ס"ת ועד עכשיו לא יצאו מתורת נבילה... שיש בו איסורין אחד שלא עבדו בעפצי, ואחד שלא עבדו לשום ס"ת, ואחד שלא כותב ע"ג שער.... שאין ס"ת כשר לקרות בו עד שיכתוב בעורות שעבדו בעפצי לשמה ע"ג שער והוא פירוש ספר, וכו'.... ולא נהגו לכתוב בריק זה אלא משנים מועטים מפני שמנהג שמד הוא שגזר אדום הרשעה שמד על א"י שלא יקראו בתורה, וגנזו כל ספרי תורות מפני שהיו שורפים אותם, וכשבאו ישמעאלים לא היה להם ס"ת ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה באיזה צד מעבדים את עורות ובאיזה צד כותבין ס"ת והיו **לוקחים ריק מיד גויים שעשו לכתוב בהן ספרי ע"ז והיו כותבים בהם ס"ת**". [בספ' המאמר מצורף צילום מאוצר הגאונים המביא את דבריו].

וכן מבואר בתשובות הגאונים - הרכבי סימן תל"ב "מקום שאין בו מי שיודע לעשות לא גווילין ולא ריק והצרכו לכתוב ספר תורה ומצאו ריק שבא ממקום רחוק יש להן רשות לכתוב באותן ריק ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה או לא?

היו יודעין שעיקר "ריק" שאמרתם לא הכשירו רבנן **דתרתין מתיבאתא** לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו בצבור. ולא היה מתירו אלא מר רב משה גאון מחסיה ז"ל בלבד והוא קארי ליה לריק קלף. ולאו קלף נינהו אלא חיפה שמיה דמליח ולא קמיה ולא עפיץ. וכו'.

⁴⁵ ידוע שבימי הגאונים בא"י בימי בזיאניץ (ביזנטים), היו גזירות שמד מהאדומים ודבר זה גרם לירידה משמעותית ברמה הרוחנית של בני א"י, ולנדידת מרכז היהדות בתקופה ההיא לבבל. עד שהעריבים כבשו מחדש את א"י והתבטלו הגזירות. דוגמה לזה מובא גם בספר העיתים סימן קע"ג "יען שפיוטין אלו שנהגו העולם למימרינון חזי לנא לרבוותא שאמרו **שלא נתקן אלא בשעת השמד בלחוד** מפני שלא היו יכולין להזכיר דברי תורה כי היו גוזרין האויבים על ישראל שלא לעסוק בתורה ועל כן היו חכמים שביניהם מתקנין להן בכלל התפילה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבתות ודקדוקי המצות בדרך שבחות והודיות וחרוזות ופיוטים והיו אמרי הכי עת לעשות לד' הפרו תורתך **אבל שלא בשעת השמד חזר הדבר לאיסורו**". עכ"ל.

⁴⁶ יש גורסים "שורין" וכידוע ששריית התמרים הסוכרתיים במים מעודדת את תסיסת הקמח, ומנפחת את העור, כדי להקל על קליפתו לאחר הוצאתו מן "המי קמח" ויבושו עד שלב שאינו טופח ע"מ להטפח.

⁴⁷ וגם בספר האשכול (אלבק) הלכות ספר תורה דף נז ע"א "ואמר מר רב שרירא האי בקלף איני יודע טעה בה אדם גדול וחשב כי קלף הוא ורק, ולא הוא אלא ורק בלשון חכמים חיפה, דמליח ולא קמיה ולא עפיץ, והיינו ורק,

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסמוס

ובמהדורת לפסא ס' ע"ה נגרס **"תשובה, אם יקחו העור השלם ויעבדנו כנהוג דהיינו שמלחו וסידו והשיר השער ונתן בו קמח או סוכין וחוסף לעבדו זה נקרא גוויל"** וכו'. מבואר שלמרות שהסיד השיר את השערות אין זה אלא הכשרה לעיבוד הממשי.

ולא תאמר שמר"ן הבין שהריק היה מעובד באיזה חומר אחר ולא סיד, אלא הריק הוא מעובד בסיד בלבד כמבואר בתשובה שציטט כהס"מ בעצמו בפ"ג הל' ה' ונדפסה בשו"ת פאר הדור ס' י"ט, ובקובץ לפסא ס' כ"ו. וז"ל, **"אותו החלק העבה מן העור שעל הכשר שקורין אותו הערבים ריק ועושים אותו בסיד ולו כ' פנים אחד לבן והוא חלק ביותר והוא נאה לכתובה והוא מקום הכשר"** וכו'.⁵⁰ ולקמן אביא את דברי הכס"מ.

והנה, המציאות בזמנינו שהקלפים המיועדים לכתובה הם שרויים בסיד ולא בעפצים, כמו כן אין מגרדים בהם מצד בשר כי אם את הקרומים והשומנים ואח"כ מחליקים ומיישרים עם נייר זכוכית בצד בשר כדי שיהא דק ונוח לכתובה ולא רק כדי להוריד מעובי העור, ומאידך בצד שער ישנם קלפים המגורדים לגמרי וישנם שאינם מגורדים כלל, וישנם שמגורדים חלקית, אלא הכל לפי רצון המעבד המעוניין ליצור בקלף עובי אחיד ע"כ בצד

הצריכים (עיבוד) לשמם? והתשובה "ואלה הקלפים דינם כדין העור הלא – מעובד, ואם עובדו לשמן, מותרין". ג'. וכן בשו"ת הרמב"ם סימן קנ"ג. "ואלו הקלפין הנמצאים בזמננו [עיי' לעיל ת' קס"ב, בהערה] הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ספר תורה ולא תפלין ולא מזוזה, לפי שהם עורות שאינם מעובדין עבוד שלם, לפי שהם לא עפיין. ואם עיבדו אותן בדבר מכוין, כגון עפיין ו... [קרי', הוא מין עץ סרק שעליו עפוצים ובהם מעבדים את העורות בתימן, וכן האוג או קליפה הירוקה שעל האגוז, או קליפי רמונים, או "קיבראטצו" אלא שהמתרגם שם לא ידע מהו קרא"ץ וע"כ השאיר את המקום ריק] וכיוצא בהם, אז ייקראו קלף ומותר לכתוב בו ספר תורה ותפלין ומזוזות. וכל זה במקום בשר, כמו שאמרנו, והוא הצד הלבן מן הקלף, אבל אחרי העיבוד. וכתב משה.

ולא תאמר שבסיד ראשון החלש לא סגי אבל אנו שעושים סיד שני עבה סגי, שהרי השואלים הם כבר כתבו בזה ס"ת, ובודאי היה תיקונו כהוגן לכתובה, ועוד מה לי סיד עבה או דק הרי אין לדמות עפיצות לסיד מצד פעולתם כלל וכו".ל. ועוד שהאחרונים [עיי' במשנ"ב] כתבו שכשיתן לסיד יאמר לשמה וכו' וסוף העיבוד כשנשרו השערות, וברור שמדובר בסיד הראשון שהרי שריה פשוטה במי סיד כיומיים שלשה, משירה את השערות בקלות.⁵⁰ ומשם סבר וקיבל הגר"ד יוסף שליט"א בספרו הלכה ברורה לחשוב שהרמב"ם מכשיר קלף מעובד בסיד וזה אינו כנ"ל, והרמב"ם לא נתכוון אלא להורות לשואל על מקום הצד והחלק הנקרא קלף.

המיוחסות לר' יהודה אלברצלוני (מתקופת הרי"ף) בעמ' 14. ובמחזור ויטרי סימן רמ"ז ד"ה "בפורים אסור" כתב "אבל בציבור לא יצא ידי חובתו אלא במגילה של קלף שהוא מן גוויל" – והפירוש שהיא עפוצה.⁴⁸

וכן מבואר להדיא בדעת עמוד ההוראה רבינו הרמב"ם בשלשה תשובות בשו"ת, ס' קס"ב, קנ"ט, וקנ"ג, שהריק הוא פסול מאחר ואינו מעובד כדין בעפצים אלא בסיד.⁴⁹

דפתרא דמליח וקמיה ולא עפיין, איקרי קלף ולא חזי לנא מעולם ספר תורה דקלף ולא מצוה מן המוכרח למעבדיה. ודורק שהיא חיפה הכשירו מר רב משה ולא הוודו [לו] חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבתו כמו מר רב נחשון ואף אשר אחריהם.

⁴⁸ עיי' לקמן במש"כ במסקנתי בהבנת ר"ת שעיבוד המגילה חמור אף מתו"מ.

⁴⁹ אני מעתיק לך את תשובות הרמב"ם בתוספת הסברים בכתב שונה. [מהדורת בלאו, ירושלים תשי"ח-תשכ"א]

א'. סימן קס"ב "שאלה ויורנו ספר תורה שנכתב על הקלף כשר וכן ראינו בסוריא [שם כולל גם ארץ ישראל] ובבל, וספרו [לנו] על ארצות המערב [ארצות צפון אפריקה מערבית למצרים] ואלר"ם [ארצות האזור, שבו השתרעה הממלכה הביזנטית-אירופה] שכל ספריהם רי"ק [רי"ק פירושו בערבית החלק התחתון שהוא הקלף לשיטת הרמב"ם ומנהגם היה כמנהגינו – מעובד בסיד, עיי' בשו"ת פאר הדור ס' י"ט, ולעיל תשובות הגאונים – הרמב"ם סימן תל"ב, אך רבינו מבדיל בין קלף מעובד לבין קלף שבזמננו] וכבר באה הלכה למעשה ושאל עבדו להדרתו והשאלה נשתמרה ת' רס"ז בדבר ספר תורה מן רי"ק, תפור בגידים משני קצותיו ובתוך בשלשה חוטי גידים משולשין והשאר בו תפור במשי [או זולתו], האם זה מותר. והיתה התשובה, שמאחר שהוא רי"ק, אין לשאול על, תפירתו. ולא הבינונו בזה כוונתו. ילמדנו רבינו?

התשובה ספר תורה, שנכתב על זה הרי"ק הלא – מעובד, פסול [רבינו מבדיל בין קלף סתם, הכשר, לבין הקלף שבזמננו, שאינו מעובד עיבוד שלם עיי' ת' קנ"ג ולכן פסול על פי הל' ס"ת פ"י ה"א סק"ב, ובה מתבטלת הסתירה המדומה בין ת' רס"ו לה' תפלין פ"א ה"ט, על סוגי הרי"ק השונים עיי' גינצברג גש"ב תקכ"ז ואילך] (והוא) במדרגת מצח"ף מכלל המצחפ"ן לתורה או חומש מן החומשים, שנאמר עליהם אין קוראין בחומשין מפני כבוד הצבור. [גטין ס' א', ועיי' פ"ן סי' מ"ג, פ"ן. "וחיפשי מהו מצח"ף" ומצאתי בספר הלכות גדולות סימן י"ט – הלכות מגילה עמוד רל"ה שכתב, "והיכא דאיכא מגילה הכתובה בין הכתובים לא מיבעי למיקרא בה, והני מילי בציבורא אבל יחיד נפיק בה ידי חובה, דאמר רבי אבא בריה דרבי חייה בר אבא אמר רבי חייה בר אבא אמר רבי יוחנן (שם) הקורא במגילה הכתובה בין הכתובים לא יצא, והני מילי בציבורא. ואי כתיבא במצח"ף לא נפיק, דכתיב (אסתר ט, לב) ונכתב בספר, ומצח"ף לאו ספר הוא" ונראה שגם כך הייתה גרסת הרמב"ם בש"ס הקמ"ח]. וזהו מה שאמרנו, שמאחר שהוא רי"ק, אין תועלת לתפרו במשי או בגידים, שהרי אינו ספר תורה, אלא כחומש, כמו שבארנו בחבור [ה' ס"ת פ"י ה"א סק"ב] וכתב משה.

ב'. וכן בשו"ת הרמב"ם סימן קנ"ט אחת השאלות הייתה, "ויורנו הדרתו המהורה. ועוד, הקלפים הנמצאים בידי האנשים, האם דינם דין מעובדים או צריכים עיבוד כדברים

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

בעיות אלו כבר עמדו לנגד עיני חכמי אשכנז שנהגו להשתמש בעור המגורד מצד בשר ומעט מצד שער השרוי בסיד.
וראשית נתמקד בבעיה הראשונה "הקלף והדוכסוסטוס" ולאחמ"כ בעניין "העיבוד בסיד".

פרק ד'

שיטת הראשונים

"הקלף הדוכסוסטוס והגוויל"

התוספות במסכת שבת דף ע"ט ע"ב בחלקו הראשון התייחס לבעיית הקלף וכתב בזה"ל,
"קלף ודוכסוסטוס כו' – גוויל הוא עור שלם אלא שהשירו השיער והיינו דאמר בריש בבא בתרא (דף ג.) גוויל אבני דלא משפיין אלמא שאינו מתוקן קרי גוויל וכשהולקין אותו לשנים אותו שכלפי שיער קרוי קלף וכלפי בשר הוא דוכסוסטוס ואומר ר"ת דבלשון יון קורין לבשר סוסטוס ודוך פ' מקום כמו דוך פלן לכך קרי ליה דוכסוסטוס כלומר מקום בשר וקלפים שלנו יש להן "דין קלף" וכתבין עליהן ס"ת תפילין ומוזוזות לצד בשר ודלא באומר שקלפים שלנו הם דוכסוסטוס לפי שמגוררין האומנין המתקנים אותן קליפתן העליונה ונשאר הדוכסוסטוס, דא"כ היאך כותבין עליהם תפילין דמסקינן הכא דתפילין דוקא על הקלף?!

דעלמא, נראה שהוא צלול מאוד וזוכר דברים עתיקים ביותר, ואין לחוש שמא אמר בדדמי) הרי נראה שבאמת גם בזמן האחרון עשו כהרמב"ם וכעדוהו של הכנה"ג" (קובץ 'נר ליצחק' 7, עמ' 20).

(אגב, גם אני הקמ"ח דיברתי עם הרב טופיק שליט"א כעת בשנת תשס"ט. והסכים עימי שראוי להשתמש בקלף מעופץ. ומה הייתה שוב מסקנתו אחר שדיברתי עמו איני יודע כוונתו).

ח. קיימת מסורת בעלי המפעלים שאין צורך להקפיד, אלא רק בהסרת השכבה השומנית והקרום הדקיק צמודה לשכבה התחתונה כלפי הבשר, ואת זה הם מכנים 'דוכסוסטוס' לפי מר"ן, ולא מורידים את השכבה התחתונה של העור. על מסורת זו מעיד בן הרב קופל כפי מה שקיבל מאביו (מובא בספר 'שערי יושר', עמוד כב). גם רבנים שביקרו במפעלים מעידים שזה מה שראו שעושים, וכך מעידים הרב יעקב תופיק שליט"א והרב דוד טהרני שליט"א (קונטרס 'כשרות הקלף' עמוד א, יח), והרב יוסף כהן (כתב-עת 'אור תורה' סיון תשנ"ה עמ' תשיז), הרב יגאל רפאל הלוי (כתב-עת 'אור תורה', תשרי תשנ"ו, עמודים ס, סה) והרב אשר חנניה (כתב-עת 'אור תורה' אדר תשנ"ה עמ' תמד, ו'שערי יושר', עמ' כב). ראה כל זאת בספר 'גויל וקלף' – בירור כשרות הגויל והקלף בימנו, הרב עידוא אלבה, תש"ס, עמ' 1-31).

וסיכם הכותב:

לאור כל זאת, לא מובן על סמך מה נוהגים להכשיר ספרי תורה, תפילין ומזוזה עפ"י דעת מר"ן. ע"כ.

הראש ומקומות העבים מגרדים בצד שער – הרבה יותר ממה שגרדו מצד בשר!

ונמצא: שאם הקלף לא מגורד בצד שער כותבים הסופרים תפילין על גוויל לא מעובד בצד בשר, או אם הוא מגורד, בקלף לא מעובד – ולשיטת הערוך על דוכסוסטוס לא מעובד בצד בשר.

זהו תאור הבעיה באופן כללי כפי שתיארה ר' יהודאי גאון הנ"ל.⁵¹

⁵¹ ראיתי מי שסיכם זאת תחת הכותרת "ומה המציאות היום"? כך:

א. הקלפים שלנו דקים בהרבה מעור שלא נגמר עיבודו ומהגויל. זה נובע מכך שכשהעור מתיבש – אז פוחת חצי מעוביו, וכן העיבוד בסיד – מפחית עוד חצי מעוביו (העיבוד בעפצים דוקא מעבה את העור, אך לא משתמשים בו). כשמעבדים בסיד בלבד ומגרדים בצד השיער (כמו בימנו) – בדרך כלל לא תישאר כלל השכבה העליונה לכיוון השיער.

ב. בעיבוד המודרני בחשמל אפשר לכוון את העובי הרצוי למעבד, וכך מחלקים את העור לכל חלק שרוצים ולפי העובי שרוצים, אך אין זו חלוקה בין שכבות שונות אלא לפי העובי הדרוש, ואין זה קילוף אלא גירוד. ואדרבא בעיבוד תעשייתי בדרך כלל מגרדים את השכבה החיצונית תחילה מתוך חשש שהוא יפרד במשך הזמן. וישנם מקומות שהשכבה העליונה נקלפת לגמרי, וישנם מקומות שנשאר קצת.

ג. מכיוון שסוד זה ידוע לבעלי מפעלי עיבוד העורות, רוב המפעלים לא מרשים לבקר במפעליהם וגם אינם נלהבים לענות על שאלות. יש הרגשה שבעלי המפעלים יודעים כמה גורדים מצד הבשר אך אינם מגלים זאת (ראה דברי הרב אליהו אביטל, בקונטרס עמוד 1).

ד. כבר העיד הרב דוד יוסף שליט"א: "אלא שלאחר זמן שמעתי מאחי הרה"ג רבי יעקב יוסף שליט"א, שמבחינת המציאות הדבר קשה ביותר וכמעט בלתי אפשרי לגרור הרבה מצד הבשר, מפני שהעור בכמה חלקים הוא דק ביותר עד שאם יגרדו הרבה מצד הבשר יהיו נקבים, ואי אפשר לעשותו קלף לס"ת כלל, ושכן בדק בעצמו את דרך עשיית הקלף, ונוכח לדעת כן" ("אוצרות יוסף", סימן ט, עמ' סח, בתוך הספר 'הלכה ברורה' ח"ב).

ה. כן העיד הרב דוד יוסף: "וכשמעתי דברים אלו, בדקתי בעצמי יריעות רבות של ס"ת, ומצאתי שישנם יריעות שאין המעבדים גוררים הרבה מן הצד הפנימי, ומאידך גיסא גוררין מן הצד החיצון יותר מן השכבה הדקה, ונמצא לפי זה שיריעות אלו לדעת מרן השו"ע אינם קלף ואינם דוכסוסטוס" (אוצרות יוסף, שם).

ו. כך גם העיד הרב יוסף כהן: "ואני הכותב זכיתי ונתליתו בביקור בבית חרושת לקלף עם הרה"ג הראש"ל מרדכי אליהו שליט"א שתי פעמים ובכל פעם שהיינו שם כשעה, והתעניין הרב בכל תהליך העיבוד מתחילה ועד הסוף, וכשיצאנו שאלתיו להתרשמותו ואמר לי בזה הלשון: "בעיות!" א"כ מה יהיה? אמרתי: "אולי נבקר בעוד בית חרושת אולי יש דרך לעשות ע"פ השו"ע". ופעם כשהייתי אצלו אמר: "לפי מה שראינו עד עתה הקלפים האלה אין אפשרות להכשירם אלא עפ"י הרמב"ם ולפי מרן הוא ודאי פסול, ולדברי המעבדים אין אפשרות לעשות כהשו"ע" (כתב-עת 'אור תורה', סיון תשנ"ה עמ' תשיז).

ז. כך גם העיד הרב יעקב טופיק שליט"א (רבה הספרדי של ביתר עלית): "שמענו מבעל המפעל, דכשמתחיל לעבד עורות אמרו לו לגרד הרבה מבחוץ אך כעת אין עושים כן (וכששוחחנו עמו במילי

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

הוא כקלף.⁵⁴ בדרך זו דרכו האור זרוע ח"א - הלכות תפילין סימן תקמ"מ,⁵⁵ והמרדכי בהלכות קטנות ס'

⁵⁴ הביאו בחידושי הריטב"א מסכת שבת דף ע"ט ע"ב "אבל מורי היה אומר כי אפי' לא גררו ממנו כלום לצד השער כיון שעיבדו אותו יפה לצד הבשר הרי הוא כקלף גמור לתפילין ומזוזה, והגוויל שעיבדו לצד השער והבשר נשאר בלא גרירה נקרא גוויל כאבני דלא משפיין, אבל כשנתעבד הבשר כאבני דמשפיין חשיב וקלף שמו, ודכו"ע לגבי דוכסוסטוס שעיבדו לצד השער שצריך לקלוף חצי שהוא לצד הבשר או מקצתו שאם לא כן הרי הוא כגוויל שעיבדו ג"כ במקום שער. עכ"ל.

סברא זו נזכרה גם **באור זרוע ח"א** - הלכות תפילין סימן תקמ"ב בשם ר"ת וז"ל "ויש שסוברים שקלפים שלנו הוו דוכסוסטוס משום שמקליפין אותו מצד שיער משום שהם עבים ופוסלין ספרי תורות הללו הכתובים במקום בשר. ומכשירים לכתוב במקום שיער. ואין נראית לר"ת סברתם דדוכסוסטוס שלהם לא ה' ראוי במקום בשר כלל. וידון טפי חזי במקום בשר מבמקום השיער. הלכך הלכה למעשה שכותבים בקלפים שלנו תפילין ומזוזות וס"ת לצד הבשר ולא לצד שיער שיש בהם דין קלף. ובמקום שמעפצים אותם שצד הבשר אינו ראוי כלל לכתוב אם קילפו ונקו אותם מצד השיער כותבין עליהם. ואם לא קילפם ואעפ"כ הוא חלק וטוב לכתוב. יש שכותבין עליהם ספרים ומזוזות אבל תפילין ודאי פסולין **שקלפים שלהם כי הוו עפוצים הוו נמי חזו לצד בשר טפי ממקום שער**".

ומוכרחים אנו לומר שזו סברת **המרדכי** הלכות קטנות ס' תתקנ"ט וזת"ל, "גוויל כמות שהוא מעופץ לצד שער וכו', ומצד בשר אינו נאה לכתוב מפני גידי הבשר והשמנונית. וכו'. ודוכסוסטוס הוא העור הנחלק לב', אותו שלמעלה מצד שער קרוי קלף לפי שנקלף מעל חבירו, והשני לצד בשר נקרא דוכסוסטוס (שפירושו דוך מקום סוסטוס בשר), וכ"פ בערוך משם רב האי. ועל שניהם כותבים על מקום חתך, בקלף כלפי מקום הבשר ועל הדוכסוסטוס כלפי מקום השער, שאין מקום בשר ממש נקלף ולא מקום שער ממש כדוכסוסטוס ומשם מעבדים אותו בעפצים. ומצד שער אין נאה לכתוב ולא מצד הבשר מפני הגידין והבשר והשמנונית. וסימניך כבוד אל' הסתר דבר. וקלפים שלנו דין קלף יש להם שהרי עכשיו מסיר מהקלפים הגידים והשמנונית, וקליפה דקה שקורים אשקנרניר, וכשרים לכל דבר למזוזה ותפילין וס"ת. דעיבוד שלנו חשוב ועושה מקום הבשר נוח לכתוב. וי"מ דעכשיו דין גוויל (פירוש, שאם השמן אינו חשוב והליצה - האשקנרניר אינו חשוב בתור דוכסוסטוס, א"כ האמצעי הוא חשוב ומכיל את ב' השכבות ונמצא שכותב על הגוויל במקום בשר). או דוכסוסטוס (פירוש, כי אם הליצה היא חלק חשוב, נמצא שהנשאר הוא דוכסוסטוס. 8) ומתבאר שאינו קורא לשכתב הקרומים דוכסוסטוס אלא גידי הבשר והשמנונית - ולא שיש באמת שומן אלא שהיה והוצא כידוע). יש להם עתה וכותב ס"ת מצד השער, ועליהם הכתוב אומר עינים להם ולא יראו כי ידוע שהלבן טוב יותר ומתקים יותר מן השחור. [בעיבוד סיד כידוע, שגורם לו להחליש. אבל בעיבוד עפצים הרי הור שכבה חשובה לחלוטין גם לדברי ר"ת והמרדכי כמבואר להדיא בראש דבריו] ועוד אי דין גוויל יש א"כ יפסל בתו"מ כדאמרין בהמוציא, ואי דין דוכסוסטוס יפסל לתפילין דאין נכתבים אלא על הקלף כדאמרין לקמן, ואי משום הקליפה שמסירים האומנים, אין זה אלא תיקון בעלמא ואינה עבה כ"כ שיהא עליה שם קלף, ע"כ תורף דבריו.

והביאור הוא, שהעיקר הוא היכן התיקון המתוקן לכתובה ואין משמעות לחלוקת העור לפי צורתו, ליצה - וחלק ספוגי - אלא לפי עוביו הכללי ומקום תיקונו ומוכרח שמזוזה על הדוכסוסטוס לא שכותבים על השומנים אלא שחלק מהעור האמצעי הספוגי נשאר עימם וכיון שהוא מתוקן במקום שער יוכשר לכתובת המזוזה. 8) והסיבה להכשיר בשינוי הצדדים ולהחשיב דוכסוסטוס כקלף הוא משום "דקי"ל כר"א אחאי והאחרכתי בנקודה חשובה ויסודית זו לקמן. ⁵⁵ ספר אור זרוע ח"א - הלכות תפילין סימן תקמ"מ, "והקלפים שלנו אומר ר"ת זצ"ל שהקלפים שלנו כמו העור החיצון שלהם שקרוי קלף שראוי משני צדין".

למעשה מבואר שחלוקת הקלף היא בין הדרמים לאפידרמים - קליפתו העליונה, ולא הקרומים והשומנים. ושבעלי התוס' השתמשו בקלף מגורד בצד בשר ושער, כך שנשאר קלף לרמב"ם ודוכסוסטוס לשיטתם. אבל תוס' לא תירצו למה באמת הקלף שלהם נקרא קלף ולא דוכסוסטוס!!

ישנם כמה דרכים בראשונים ובאחרונים ליישב את דברי התוס'.

1. בשו"ת צמח צדק או"ח ס' י"ד העיר בתחילת דבריו, "שנראה שהתוס' לא מצאו כ"כ מענה למענת הי"א".

אכן גם בספר התרומה הלכות ספר תורה סימן קצ"ד אחר שהביא את שיטת ר"ת והמקשים עליו ואת תירוצם המפורסם "דא"כ האיך אנו כותבים עליהם תפילין" - כתב, "ויש שקולפין העור לשנים בתחלה. ובקליפה שלצד שיער כותבי התפילין לצד בשר. לצד הלבן לאפוקי נפשייהו מפלוגת' ומספיקא" ז"א שגם בזמנו לא כולם קבלו את דברי ר"ת כדבר מובן, וסה"ת לא סתר דבריהם ואף ציטט את מנהגם כהערוך לכתוב על האפידרמים בצד בשר לצאת מידי מחלוקת בספרו.⁵²

2. **הדרך השניה**, כנראה שבאמת המנהג היה לעשות כהרמב"ם. כ"כ הר"ן בשבת, וגדול סופרי ספרד בזמן הגירוש מהר"ם זבארה בספרו מלאכת הסופר. וכ"כ בספר עפר יעקב [אייכהארן] דף ל"ג שגוררים מצד שער לצאת לשיטת הרמב"ם, ומצד בשר קרום דק לצאת לשיטת ר"ת,⁵³ ועוד.

3. הדרך המרכזית היא דעת הרא"ה (ר' אליהו הלוי - מרבתי של הריטב"א) המובא בריטב"א בשבת ע"ט, הסובר **שכל מקום שתוקן כראוי לכתובה** [נחלק או לא, ולא משנה איזה צד]. הוא החלק הקובע ואפי' אם לא גירדו בגוויל את הליצה, מאחר ותוקן במקום בשר, הרי

⁵² אגב, ודאי מקום החלוקה הוא המקום הטבעי הנ"ל כמש"כ סה"ת בעצמו שהיו גורדים "חלק השחור" שהוא הליצה. ודלא כמו שניסו להמציא מלשונן **ב' חלקים עבים** שאין לזה משמעות מציאותית, כמו שהקדמתי שאן חלוקה שרירותית נזכרת בראשונים אלא אך ורק חלוקה טבעית. ולהדיא בסוף דבריו אחר שכתב את החלוקה השרירותית של ב' קליפות עבות כתב, "ואם אותה שהיא עבה לצד בשר נקראת דוכסוסטוס כיון שהוסרה קליפה דקה שעליה וכותבין בה לצד החתוך שהוא לצד שיער". כלומר למרות שחילק את העור לשניים בצורה עבה ושרירותית מאחר שבסיד אין חלוקה טבעית לזה, אבל לו יצויר שהוריד רק את הליצה, סגי שזה באמת החלוקה ההלכתית.

⁵³ אלא שברור שקרום דק זה אינו הדוכסוסטוס שהרי אינו ראוי לכתובה ואינו עומד בפנ"ע ופעמים שיויר גם בהפשטה, כמו שהעיר הרב אלבה בעמ' 326. והרי ר"ת להדיא ביאר בתוס' הנ"ל שהקליפה העליונה היא השכבה הראשונה והבן.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

בסוטה ט"ז ע"א איתא, ת"ש: דא"ר יוחנן משום ר' ישמעאל, בשלשה מקומות הלכה עוקבת מקרא: התורה אמרה (ויקרא י"ז) בעפר, והלכה בכל דבר; התורה אמרה (במדבר ו) בתער, והלכה בכל דבר; התורה אמרה (דברים כ"ד) ספר, והלכה בכל דבר;

ביאור העניין שבדברים פרק כ"ד פסוק א' כתוב, "כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו". דהלכה עוקבת מקרא ואין צריך דווקא "ספר".

וכתב הריטב"א מסכת שבת דף ע"ט ע"א האין כותבים גט על דבר שאינו עפ"י דהא בעינן בגט כתב שאינו יכול להזדייף כדאיתא במסכת גיטין (י"א א'), "וי"ל דהיה לרבי מאיר דאמר עידי חתימה כרתי והא דהכא לרבי אלעזר דאמר עידי מסירה כרתי וכשאין בו עידי חתימה דאי לא הא קי"ל (גיטין ד' א') דמודה רבי אלעזר במזוייף מתוכו שהוא פסול, וכן פירשו בתוספות עכ"ל.

והדבר פשוט שכל מסכת גיטין מלאה מזה שהלכה כר"א דעדי מסירה כרתי.

וכ"פ הרמב"ם הלכות גירושין פרק ד' ה"ב. "... וכותבין על דבר שיכול להזדייף והוא שיתנו לה בעידי מסירה.

ובהלכה ג',

"כיצד, כותב על הנייר המחוק ועל הדפתרא ועל החרם ועל העלין ועל ידו של עבד ועל קרן של פרה, ומוסר לה העבד והפרה או הנייר המחוק והדפתרא וכיוצא בו בפני עדים". וכ"פ בשו"ע אה"ע סימן כ"ד סעיף ב'.

וכתב הרמב"ם הלכות גירושין פרק א' הלכה ט"ו,

"תקנת חכמים היא שיהיו העדים חותמין על הגט, שמא יתן לה גט בפני שנים וימותו ונמצא הגט שבידה כהרש מהרשי אדמה שהרי אין בו עדים, לפיכך תקנו שיעידו מתוכו, ואע"פ שהעדים כתובו נותנו לה בפני שנים בין אותן העדים החתומין עליו בין בפני שנים אחרים שעיקר הגירושין בעידי מסירה".

נמצא שלהלכה אין צורך בקלף שאינו ראוי להזדייף, עכ"פ לדעת רוב הראשונים והרמב"ם והש"ע. ובעלי התוס' עצמם.

ולא תאמר דכשאין עדי מסירה צריך לכתוב דווקא בספר שהגדרתו שאינו ראוי להזדייף. שכן גם חומרי הכתיבה קובעים לעניין אי יכולת הזיוף כמש"כ הרמב"ם גירושין פ"ד ה"א "אין כותבין את הגט אלא בדבר שרישומו עומד כגון דיו וסקרא וקומוס וקלקנתוס וכיוצא בהן",

תתקנ"ט. גם המאירי בבית הבחירה הזכיר כן. ותנאי נוסף הוא שהעיקר שלא יוכל הקלף להזדייף בצד שכותבים בו.

אלא שישנם ב'שתי בעיות בדרך זו:

א'. מהיכן למד הרא"ה שצד הראוי לכתיבה קובע.

ב'. למה צריך קלף שאינו ראוי להזדייף.

פרק ה'

בעניין "מקום ההכנה לכתיבה קובע"

וראשית נדבר בהבנתם בהתוס' לגבי הנקודה שחידשו שהצד המוכשר לכתיבה הופך את הגדרת הקלף והדוכסוסטוס ולכן אם הגוויל תוקן בצד בשר הרי הוא קלף, יתכן שלמדו כן מהגמ', ושסברא שההל"מ"מ תתן את הצדדים היותר מוכשרים לכתיבה. שיטה זו קשה מאד שהרי אין תכלול את הגמ' בשבת ע"ט ע"ב "הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף, ומזוזה על דוכסוסטוס. קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער". נניח שתוס' למדו כך, "קלף בצד בשר" היינו ברגע שתוקן בצד בשר הרי פקע ממנו דין גוויל והרי הוא קלף. ודוכסוסטוס היינו גוויל שתוקן בצד שער, א"כ מה ההבדל בין קלף לגוויל ומאיזה טעם יש לחלקו אם בלא"ה הוא מתוקן בצד שער?! ולמה לא כתבה הגמ' מה דין "כלאיים" דהיינו עור המתוקן משני צדדיו?!

ואם יש דין חלוקה בצד שער לגרור את הליצה שהיא הקלף כדי ליצור דוכסוסטוס, א"כ גם כדי ליצור קלף יש לגרור את כל הדוכסוסטוס ולהשאיר רק את הליצה. (ולגבי הנקודה של גירוד "רוב" כבר הערתי על הקושי שבדבר נגד המציאות, ונגד ההלכה).

זאת ועוד, שלגבי נתינת טעם להל"מ"מ זה אפשרי כל עוד זה לא משנה את משמעות ההלכה, ולא שלאחר שהחלטנו טעם לפ"ז נקבע שינויים שיתאימו לטעם!⁵⁶

פרק ו'

בעניין "קלף הראוי להזדייף"

וכעת נבא לדבר על הרעיון המרכזי של הסבר התוס' בעניין הצורך בקלף שאינו ראוי להזדייף:

⁵⁶ וכ"כ בשו"ת תשב"ץ חלק א סימן ב' ו"מ"מ אעפ"י שטעם השרטוט נראה שהוא כדי שיהא הכתב מיושר אפ"ה אמרי' בפ"ק דגיטין (ו' ע"ב) האי מילת' לאו מילתא דתליא בסברא אלא גמרא היא וכיון דגמרא היא אין לנו בו אלא מה שקבלנו".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסטום

המקור הוא בהתוספות מסכת שבת דף ע"ט ע"ב שהקשו על עיבוד סיד דא"כ פסול לכתוב ס"ת ותפילין ומזוזות על עור שאינו מעובד בעפצים משום דבעינן ספר, שהרי במסכת מגילה (דף יט: ושם) פסל לכתוב מגילה על הדפתרא משום דנקראת ספר, וז"ל "וא"ת קלפים שלנו דלא עפיצן היכי מיתכשרי? ואומר ר"ת דתיקון שלנו חשיב כעיפון וכן משמע בהקומץ רבה (מנחות לא:): דקאמר קרע הבא בב' יתפור בג' אל יתפור ותניא אידך בשלש יתפור בד' אל יתפור ולא פליגי הא דעפיצן הא דלא עפיצן אלמא ס"ת כשר בלא עפיץ והיינו בתיקון טוב כשלנו בפ"ק דגיטין (דף יא. – צ"ל י"ט ע"ב) גבי שטר והא בעינן דבר שאינו יכול להזדייף ומשני דעפיצן משמע דאי לא עפיצן יכול להזדייף ופסול ואנן סהדי דשלנו אינו יכול להזדייף אלמא חשוב כעפיץ".

כנ"ל בתוספות מסכת מגילה דף י"ט ע"א בד"ה דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיץ – קשיא א"כ היאך כותבין על קלפים שלנו דלא עפיצי ספר תורה ותפילין ומגילה ותיקון רבינו תם שהסיד שאנו נותנין בקלפים שלנו מהני כעפצים ותדע דבפרק שני דגיטין (דף יט.) אמר דבלא עפיץ יכול להזדייף ושלנו אין יכול להזדייף על הלבן".

כנ"ל בתוספות מסכת גיטין דף י"א עמוד א' ד"ה בדאפיצן – "משמע דבלא אפיצא יכול להזדייף וא"ת והיאך אנו כותבין בקלפים שלנו דלא אפיצן (שטרות) וספר תורה תפילין ומזוזות, ודיפתרא פסול בכולהו כדמוכח בכמה דוכתי ואור"ת דעייבוד סיד שלנו כעייבוד עפצים שלהם דהא קלפים שלנו אין יכולין להזדייף ועוד דבהקומץ רבה (מנחות לא:) גבי ס"ת קאמר הא דאפיצן הא דלא אפיצן הרי שכותבין ס"ת בדלא אפיצן והיינו כעייבוד שלנו".

ולכאורה תימה גדולה למה בעינן בסת"ם שלא יהא ראוי להזדייף, וכי נניח שהסופר עשה מחיקה יפה ולא הורגש שתוקן, למי ולמה זה מפריע וכי יש אפשרות לזייף את התורה שמועתקת באותו טקסט באלפי עותקים, ולמה צריך לראות שהסופר תיקן? ועוד, דמכשרינן לכתוב לכתחילה בדיו הנמחק כמו של סוטה וכדלקמן. וכידוע שדיו זה נמחק בקלות בגוויל מעופץ ע"י סמרטוט לח! ובחידושי רבינו יהונתן על הרי"ף מסכת מגילה (דף ו עמוד א לפי דפי הרי"ף) כתב"ל לפיכך חייב אדם לכתוב בעור מעובד כדי שלא יוכלו המינין לזייף בו". וקשה שאם בעור מעובד בעפצים יש גם את אי יכולת הזיוף מ"מ איך אפשר לומר שזו מטרת העיבוד מהלכה למשה

ובבלי גיטין כ"א ע"ב, מבואר שאין הגדרת הספר היא הקובעת לעניין החומר, אלא לעניין סיפור הדברים של הכריתות.⁵⁷

אמנם, במקום אחד בלבד מצינו מחלוקת להלכה דבעינן שטר שאין יכול להזדייף,

שפסק השו"ע חו"מ סימן מ"ב סעיף א' "אין כותבין שטר חוב על דבר שיכול להזדייף, ואם כתבו עליו, פסול אפילו לגבות בו לאלתר" וכתב הב"י שכן דעת הרי"ף הרמב"ם [בהלכות מלוה ולוה פרק כ"ז הלכה א']. והרא"ש⁵⁸.

ועתה יש לדון מה דעתם לעניין סת"ם:

הנה הרא"ש בגיטין פ"א ס' י"א, וסה"ת ס' קצ"ד, והאור זרוע ח"א – הלכות תפילין סימן תקל"ה, ובקריית ספר (למאירי) מאמר ראשון חלק ג ד"ה "וגדולי המחברים", והרמב"ן ועוד, הביאו את שיטת ר"ת דבעינן גם בסת"ם כתיבה על דבר שאינו יכול להזדייף שהרי אם בשטר פסול, כש"כ בסת"ם.

⁵⁷ "רבי יוסי הגלילי אומר וכו' מ"ט דרבי יוסי הגלילי דתניא ספר אין לי אלא ספר מנין לרבות כל דבר ת"ל וכתב לה מכל מקום אם כן מה ת"ל ספר מה ספר דבר שאין בו רוח חיים ואינו אוכל אף כל דבר שאין בו רוח חיים ואינו אוכל ורבנן אי כתיב בספר כדקאמרת השתא דכתיב ספר לספירת דברים הוא דאתא".

⁵⁸ וביאר בב"י את מקור הסוגיא בפ"ב דגטין (כא:) תנן אין כותבין לא על הנייר המחוק ולא על הדיפתרא מפני שהוא יכול להזדייף והכמים מכשירין ובגמרא (כב:) מאן חכמים אמר רבי אלעזר רבי אליעזר היא דאמר עדי מסירה כרתי. ואמר רבי אלעזר לא הכשיר רבי אליעזר אלא לאלתר אבל מכאן ועד עשרה ימים לא דילמא הוה ביה תנאה וזייתפיה ורבי יוחנן אמר אפילו מכאן ועד עשרה ימים אם איתא דהוה ביה תנאה מידכר דכירי אינשי וכתב הרא"ש (סי' כד) והלכה כרבי יוחנן דהוה רביה דרבי אלעזר. ואמר רבי אלעזר לא הכשיר רבי אליעזר אלא בגטין אבל בשטרות לא ואפילו לאלתר דכתיב (ירמיה לב יד) ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים דגזירת הכתוב הוא דבעינן בשטרות דבר הראוי לעמוד ימים רבים ולא מכשרינן אפילו לאלתר בדבר הראוי להזדייף ורבי יוחנן אמר אפילו בשטרות והא כתיב למען יעמדו ימים רבים התם עצה טובה קא משמע לן וכתב הרא"ש ובהא לית הלכתא כרבי יוחנן משום דפריך סתם תלמודא לעיל (יא.) גבי שטרות והא בעינן כתב שאינו יכול להזדייף וכן גבי דיפתרא קאמר לעיל (כב.) כדי לכתוב גיטי נשים משמע אבל לא שטרות וכן פסק הרי"ף (יא.) ורבינו חננאל פסק הלכה כרבי יוחנן אף בשטרות ולא מסתבר וגם הרמב"ם בפכ"ז מהלכות מלוה (ה"א) פסק כדעת הרי"ף והרא"ש עכ"ל הב"י. הרי שג' עמודי הוראה פסלו בשטר חוב והכשירו בגט,

ולכאורה נראה שיסוד העניין במחלוקת ר"א ור' יוחנן דהלכה כר' יוחנן שהיה רבו. אלא שכאן לכאורה קי"ל כר"א, ובכא"פ בשטרות נפסק כר' יוחנן משום שבדף י"א בגיטין יש מימרא של רבא דבתרא הוא שמשמע שבשטרות יש חיוב שטר הראוי להזדייף. ובגיטין קי"ל כר"א דעדי מסירה כרתי.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

והגדרה של "ספר" לשיטת התוס' א"כ היינו "כתיבה על כל חומר שאינו ניתן לזיוף".

ולפ"ז זכינו להבין את מקור דברי התוס' שיש להצריך בכתיבת ס"ת דווקא סוג חומר שאינו ראוי להזדייף שבזה יש לו הגדרת "ספר" שספר המעופץ אינו ראוי להזדייף. אם כי למעשה זו שיטה של נייר בתוס', אינה בשיטת ר"ת, מ"מ הדין דין אמת שר"ת מצריך שכשמשמשים בעור אז צריך שיעבדו באופן שלאדלא יוכל להזדייף. להזדייף].

והנה, שיטת הרמב"ם בפירוש "נייר" כשיטת ר' אחאי גאון בשאלות דרב אחאי סוף פרשת ויקהל שאילתא ס"ז "דיפתרא קמיה מליה ולא עפיץ, נייר מחקא. מאי נייר מחקא – גוויל דהוה כתוב ומחיק והדר כתיב ביה את המגילה". וכו'... מבואר שהמוחק בגוויל או הקולף את כולו פסול לכתוב שם שוב משום שקלף את כל שכבת הדוכסוסטוס, והנשאר הוא קלף במקום שער.... וכן מבואר בשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קי"ב שזו דעתו של הרמב"ם ז"ל, ש"נייר המחוק" הוא "גוויל מחוק", ולא הנייר שעושים מעצים או עשבים שמדבקים בדבק⁵⁹.

ועוד נלענ"ד להכריח בשיטת הגמ' נייר מחקא גוויל מחוק, דאם כרש"י שפירש נייר של עשבים למה צריכה המשנה להשמיענו, הלא תיפוק ליה מדהוי דפתרא פסול כש"כ נייר....

ועוד "דלא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד!" [שבת כ"ח ע"א].

ועוד בשבת ק"ח ע"א איתא, "וזה שאילה שאל ביתוסי אחד את רבי יהושע הגרסי: מניין שאין כותבין תפילין על עור בהמה טמאה? – דכתיב למען תהיה תורת ה' בפיך – מדבר המותר בפיך". וכ"פ הרמב"ם בפ"א סע' י'. והש"ע או"ח ס' ל"ב סע' י"ב.

וכך איתא במסכת סופרים פ"א הל' ו' "אין כותבין לא על גבי דיפתרא, ולא על גבי נייר מחוק". והנה מי שמפרש נייר של עשבים מאי שנא מחוק או לא, הלא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד!!

מסיני, ועוד הרי יש תכונות נוספות שקיימות בעור מעופץ ולא קיימות בעור שעובד בסיד?

והנ"ל בביאור שיטת בעלי התוס',
והנ"ל בביאור שיטת בעלי התוס', שכשם שלרמב"ם אפשר להסביר שמטרת ההלכה למשה היא לתת שם חשיבות לעור וזה מכיוון שכל העולם בזמן נתינת התורה היה מתקן את העור בבורסקאות ורק אז יש לו חשיבות ורצתה התורה לתת לכתיבת סת"ם חשיבות לכן הצריכה עיבוד חשוב המוציא מתורת נבילה וכו'. לפי אותו מהלך בו אנחנו מחפשים חשיבות לעור באים בעלי התוס' ואומרים היות ומצאנו בשטרות שיש בעור שלהם חשיבות בזה שאינם מזדייפים, כך אפשר לומר שמטרת ההלכה למשה בעיבוד היא לתת חשיבות לעור ע"י זה שאינו מזדייף, ולפיכך גם אם נמצא עיבוד אחר שאינו מזדייף אז אפשר להכשיר גם אותו. אולם עדיין זה קשה, משום שלרמב"ם התייחסנו לעור בלבד, ואלו לתוס' מתייחסים גם לעור וגם לסוג החומר שכותבים איתו, שהוא גורם לא מבוטל אם יוכלו לזייף או לא.

(דרך אחרת: דבעלי התוס' היה להם שיטה להכשיר כתיבת ס"ת אף על נייר של עשבים כפירוש רש"י בנייר (גיטין י"ט ע"ב. ושבט ע"ט ע"ב ובתוס' בשבת ע"ט ע"א). שהרי התוספות מסכת שבת דף ע"ט ע"ב כתבו בד"ה תפילין אגוויל מי כתבין – "וא"ת הא דתנן בפ"ק דמגילה (ד' ה:) אין בין ספרים לתפילין ומוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומוזות אין נכתבות אלא בלשון אשורית אמאי לא קתני נמי שתפילין ומוזות אין נכתבין על הגוויל? ואומר ר"י וכו'.... ומיהו קשה דהוה מצי למיתני שהספרים נכתבים על הנייר שאינו מחוק דדוקא על נייר מחוק פסול ס"ת במסכת סופרים אבל תפילין אין נכתבים אלא על העור כדמוכח בריש פרק שמונה שרצים (לקמן קה). וצ"ע בירושלמי בפ"ק דמגילה. ואם תאמר נייר שאינו מחוק נמי ליפסיל בספר תורה כדפסלינן מגילה דסוטה משום דכתיב "בספר" ונראה דנייר נמי דקתני במגילה [דסוטה] היינו במחוק ואף על גב דלא פריש כדאשכחן הכא גבי ספר תורה דקתני נייר סתם ומיירי במחוק כדאמרינן במסכת סופרים".

מבואר להדיא בדברי התוס' שיש להכשיר ס"ת על נייר של עשבים ורק על נייר מחוק אסור שהרי שאלו "אבל תפילין אין נכתבים אלא על העור".... והא דאיתא במגילה י"ז ע"א "היתה כתובה בסם ובסיקרא ובקומום ובקנקנתום, על הנייר ועל הדפתרא – לא יצא, עד שתהא כתובה אשורית, על הספר, ובדיו", היינו נייר מחוק דווקא!

⁵⁹ ולפ"ז יאירו דברי הגמ' בשבת ע"ט ע"ב "דתנא דבי מנשה: כתבה על הנייר ועל המטלית – פסולה, על הקלף ועל הגוויל ועל דוכסוסטוס – כשרה". נייר הוא מחקא כנ"ל שנקלף ממנו הדוכסוסטוס במחיקה, ונשאלת השאלה האם אפשר לקחת טלאי חדש מדוכסוסטוס ולהדביק שוב וליצור גוויל מחדש, ע"ז נאמר "ועל המטלית פסולה".

ונראה דה"ה גם לגבי טלאי קטן, [עיין במאמרי ליו"ד ס' ר"פ בעניין שיטת הרמב"ם דס"ל דאין להדביק ולא לכתוב על טלאי בשום מקרה ושכן דעת הר"ק פאה זצ"ל הל' תפילין פ"א ס"ק ל"ה].

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

"ולא ע"ג נייר דאפ' מחוק לא יכתוב" שהרי לא מקרי ספר אלא ע"ג קלף.

והנה, אליבא דהתוס' אפשר לומר בפשיטות שהם למדו מהמרדכי במנחות ס' תתקנ"ט, והיראים (ס' שצ"ט ביראים השלם, בדפוס ישן – ט"ז). שכתבו דקי"ל כר' אחאי שם שמכשיר אכולהו, וא"כ רק למצוה נאמר דין זה, ואפשר לכתוב גם על הנייר! **"וכי היכי דמכשר בההיא שינויאי מכשיר נמי דיפתרא"**. ולית להו את "תנא דבי מנשה: כתבה על הנייר ועל המטלית – פסולה, על הקלף ועל הגוויל ועל דוכסוסטוס – כשרה". או דס"ל דנייר של תנא דבי מנשה היינו נייר מחוק כדתיירצו בתוס' שם. ומימלא מובנת שיטת התוס' שאפשר לכתוב באיזה צד שרוצים ועל דפתרא כל עוד צד זה הוכשר לכתובה ואינו ראוי להזדייף שיש לה **"דין קלף"** כהגדרת התוס' והרא"ש!

ואם כי סותר לשיטת התוס' במנחות ל"א ע"ב ד"ה הא דעפיצן, שכתב, "ומיהו מחוק לא גרס דהא בפרק המוציא יין (שבת דף ע"ט): קתני על הנייר ועל המטלית פסולה ולא קתני מחוק". וצ"ע.

אגב, על שיטה לימודית זו של המרדכי והיראים יש להקשות דהאיך פסק "דאם שינה כשר דקי"ל כר' אחאי בשבת ובמנחות". דלמה קי"ל כר' אחאי הלא אפ' בב' תירוצים אי בעית אימא ואי בעית אימא, קי"ל דבדאורייתא אחר המחמיר,⁶³ והנה בנד"ד בשבת ע"ט אין תרי לשני או תרי איבעית אימא, אלא תירוץ ברור ואח"כ איבעית אימא, ור' פפא גם דחה את האבע"א של רב אחא, ומאיזה טעם נפסוק כר' אחא?! יתירה מזאת הלא כל המאמר נדחה משום שאוקמינן במסקנא שרב מדבר במזוזה שנכתבת בקלף כמו בדוכסוסטוס. ותו לא. [ראה

ומעתה צ"ע במה רב התימה על דברי התוספות מסכת שבת דף ע"ט ע"ב ד"ה "תפילין אגוויל מי כתבינן" שהכשיר ס"ת על נייר שאינו מחוק משום שבמ"ס פסל רק בנייר מחוק, וצ"ע ג' האיך יכשיר ע"פ מסכת סופרים נגד גמ' מפורשת!!!

והאיך יכלכלו תוס' את ההלכה בירושלמי מסכת מגילה פרק א' "וצריך שיהא כותב על הגוויל במקום השיער ועל הקלף במקום נחושתו אם שינה פסל". איה צד שער של הנייר?!

סו"עיקר סיבת הפסול "בנייר מחוק" להסבר הרמב"ם היא משום שכותב על קלף במקום שערבשר ולא משום שאינו ראוי להזדייף, והגדרת "ספר" היא עיבוד עפצים"⁶⁰ ובלא זה לא יצא מתורת נבילה⁶¹ כאשר הבאתי בשם ר' יהודאי גאון לעיל, ומטעם זה פסל עיבוד סיד, שאינו כהלכה למשה מסיני "מליח קמית ועפיץ".⁶² וגם הגר"א במסכת סופרים גורס

⁶⁰ ודלא כמי שמגדיר ספר – גויל. שהרי ספר תורה כשר גם בקלף. וא"כ הגדרתו לספר היא הנ"ל.

וליתר ביאור: בבלי סוטה י"ז ע"ב איתא "כתבה איגרת פסולה בספר אמר רחמנא". והרמב"ם סוטה פ"ד ה"ח פסק "כתבה אגרת פסולה שני בספר, כתבה על שני דפין פסולה שני בספר ספר אחד ולא שנים ושלישה, ואינו כותב לא על הנייר ולא על הדפתרא אלא במגילת ספר שני בספר, ואם כתבה על נייר או דפתרא פסולה". עכ"ל. ואם ספר בא לאפוקי נייר ודפתרא ולא כל הראוי להזדייף וכדומה, א"כ הגדרת ספר הוא עור מעובד (בעפצים).

והנני לבאר יותר, שהרי במנחות ל"ב: א"ר יהודה אמר שמואל כתבה אגרת פסולה מ"ט אתיא כתיבה כתיבה מספר. וברש"י ובתוס' דנו ללמוד משם דין שרטוט וחסירות ויתירות עי"ש. אולם המעיין יראה שהרי"ף לא הביא דרשה זו כלל אלא רק הא דת"ר וכתבתם יכול יכתבם על האבנים נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן כתיבה מה להלן בספר אף כאן בספר [הלכות קטנות לר"ף (מנחות) – הלכות מזוזה דף ד ע"ב]. ואלו חסירות ויתירות למד מהמשנה מנחות כ"ט ע"א "שתי פרשיות שבמזוזה מעכבות זו את זו ואפילו כתב אחד מעכבן פשיטא" וכו'. וכמו שביאר רש"י שם מדכתיב "וכתבתם". ולא כתיבה כתיבה מספר כריתות [שזו דרשה תפוסה כנ"ל]. ולפ"ז רואים שהרי"ף והרמב"ם לא מגדירים "ספר" לא לעניין זיוף, ולא לעניין חסירות ויתירות, אלא רק לעניין עיבוד.

וכך היא שיטת הגאונים וזש"כ הרי"ף "הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער ומפרשי רבנן הני מילי במעובד" [שם דף ה ע"א] והיינו שהגאונים ביארו את כל הסוגיא שם במעובד משום שלמדו שהגדרת ספר הוא במעובד כנ"ל.

⁶¹ למרות שמותר לכתוב על עור נבילה ואין צריך דווקא שחוטה, גם עור שחוטה עדיין לא יצא משם נבילה במובן של נפיש זוהמיה, וע"י העיבוד ישתנה מהות העור משם עור חי – נבילה, לשם "ספר".

⁶² יש שרצו לפקפק בעיבוד זמנינו מליח קמית ועפיץ לפי שאם מבשלים אותו ברותחין נראה בו חומר חלקלק המזכיר את הג'לאטין, ולכאורה א"כ עדיף לקחת עור המעובד בתוספת "כרום" שהוא עמיד בבישול. אך באמת כבר העיר ידידי ר' משה צאצאם שליט"א שאין חלקלקות זו ג'לאטין אלא שירי העמילן שנשארו בעור מ"הקמית". וגם אם נעבד בעפצים בלבד ללא קמית וללא כרום, העור לא ישתנה בבישול.

לבד מזה גם אם נשאר ג'לאטין בעור, אין לפסול הן מטעם דרובו ככלו, והן דהרמב"ם כתב להדיא שהיכר העיבוד הוא "מדברים

שמוכזזין את העור ומחזקין אותו", א"כ כל שנתכוון ונתחזק כשר, כל אחד יבדוק בעור דקיק הנשרה במים שהוא מתפורר במשיכה קלה, ולאחר כמה דקות שרייה במי עפצים, קשה מאד לקרעו.

⁶³ וכמבואר בתוספות מסכת עבודה זרה דף ז' ע"א ד"ה "בשל תורה הלך אחר המחמיר" – רש"י היה פוסק בכל איכא דאמרי שבתלמוד בשל תורה הלך אחר המחמיר בשל סופרים הלך אחר האחרון. וריב"א פ' דכל איכא דאמרי לגבי לשון ראשון כטפל לעיקר והלכה כלישנא קמא. ור"ת פירש בדאורייתא לחומרא בדרבנן לקולא כרבי יהושע בן קרחה דהתם. ורבינו שמשון היה מפרש דבכל מקום שיש להתברר כחד מינייהו משיטת התלמוד בתריה זולין.

עיינן עוד חו"ס ס' צ"ד סע' ה' המובא בהליכות עולם החדש עמ' שפ"ד. וחשובני כי מאחר והרמב"ם כתב שלא תיפול מחלוקת בהלכה למשה מסיני א"כ אין להבין את דברי רב אחאי כפשוטם (ואפשר שהיא תוספת גרסא סבוראית מאוחרת שלא מתחשבים בה כיון שאינה מסקנת התלמוד עצמו בחתימתו כמבואר בסוף הקדמת הרמב"ם ליד החזקה). וכנראה שרק זה אינה כלכה למשה אלא הלכה מבוררת שהוכרעה בב"ד הגדול שהיא כהלכה למשה מסיני.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

והש"ע ורוב הראשונים, וניזיל בתר פירושי דחיקי
דדחיקי בכל הסת"ם "המהודרים" שיש לנו?!

נחזור לעניינינו, לשיטת התוס' דאין צריך לכתיבת
סת"ם אלא דבר שאינו מזדייף, והמרדכי וסה"ת והיראים
והטור הכשירו לכתוב בקלף בצד שער בדוכסוסטוס בצד
בשר, שיטה זו עומדת בניגוד חריף לדעת הרמב"ם פרק
א' הלכה ה' והש"ע סימן ל"ב סע' י"ב ורוב ככל
הפוסקים, ותמיה לי גדולה האך אפשר להשתמש בה
חלקית במקום הצורך כדי להכשיר את "הקלפים
שלנו"?!! יתירה מזאת הרמב"ם בג' תשובות הנ"ל פסל
את הריק מפני שאינו מעובד, ואם הרמב"ם ס"ל כשיטת
התוס' היה לו לפסול משום דמזדייף!

יתירה מזאת. הלא אין אפשרות להגדיר ספר בתור אינו
ראוי להזדייף, שכן גם חומרי הכתיבה קובעים לעניין אי
יכולת הזיוף. ולכן אין לכתוב בעור מעופץ בדיו הנמחק!
✎ **יתירה מזאת**, האך יכלכלו תוס' את סוגיית הדיו
בעירובין י"ג סוטה י"ז ועוד, שמצוה מן המובחר לכתוב
בדיו הנמחק ללא קנקנתום, (ובפרט כשר"ת פסל
קנקנתום בדיו - מגילה י"ט. ובסוטה י"ז:). ולמה צריך דיו
נמחק ללא גירוד אם יש דווקא צורך בס"ת שא"א
לזייפו?!!

ועל כולנה, שע"כ מדרך אחרת שכתבתי בתחילה אלא
שלא מחקתי אותה שמא יש בה ממש.

והנה, התוס' כתבו להדיא שהעיבוד סיד אינו מזדייף! ואנן
וכל ספרי דידן וכ"ע חזינן דווקא שעיבוד סיד שלנו כן
מזדייף שהסופרים המומחים יודעים לעשות מחיקה
אומנותית עד שאין ניכר מקום המחיקה ואפ' במחיקת
כמה שורות, ובפרט בקלף שרקמתו צפופה (דחוס) ועבה
ולבן משני צדדיו. ואפ' טלאי יש אומנים שיודעים לעשות
עד כדי שכששולח האומן את היריעה המוטלאת לסופר
הוא מסמן לו בעפרון היכן היה מקום הטלאי....

וממ"נ או שאנו פוסקים דלא כתוס' וכל בניין הכשר
"קלפים שלנו" נופל. או שפוסקים כתוס' ויש לפסול
"קלפים שלנו" משום שהם ראויים להזדייף?!!

והגם שהרב אלבה כתב שאין העיקר הקובע לכשרות הוא
שא"א לזייף, אך לענ"ד עדיין קשה מאד ליישב את
המנהג, מאחר דמבואר להדיא בתוס' בגיטין דף י"א ע"א
שכתב, **"וא"ת והיאך אנו כותבין בקלפים שלנו דלא
אפיצן (שטרות) וספר תורה תפילין ומזוזות"!!** מה

מש"כ בזה בנספח א'. וכ"פ הרי"ף הרמב"ם והרא"ש.⁶⁴
וגם כך סובר ר"ת עצמו בספר הישר לר"ת (חלק
החידושים) סימן רפ"ז.⁶⁵

ועיין במאיל המילואים שניסה להביא רעיון למהלך
הסוגיא, דהא דאיתא "רב פפא אמר: רב דאמר - כתנא
דבי מנשה" אינו חולק אלא מוסיף על דבריו עי"ש שניסה
ליישב בזה את המרדכי. ולענ"ד דבר זה דחוק ביותר
שהרי כלל הוא בכל הש"ס "כשתמצא פלוני אומר, בידוע
שחולק על שלפניו". כמש"כ בהליכות עולם (מתלמיסאן)
שער ב' פרק ב' סע' מ"ז!

עכ"פ תימה עצום האך נפסוק נגד פשטא דסוגיית ע"פ
כללי הש"ס, ונניח עמודי ההוראה הרי"ף הרמב"ם

⁶⁴ **הרי"ף** מסכת שבת דף ל"ג ע"ב הביא את מסקנת הגמ' "אמר רב
קלף הרי הוא כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף
קלף כותבין עליו מזוזה וכן הלכתא ותפילין אין נכתבים על
הדוכסוסטוס אלא על הקלף בלבד" וכן בהלכות קטנות לרי"ף
(מנחות) - הלכות מזוזה דף ה' ע"א "תניא הלכה למשה מסיני תפילין
על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום
שער ומפרשי רבנן הני מילי במעובד והאי דאמרינן מזוזה על
דוכסוסטוס למצוה אבל אם עשה על הקלף כשרה ותפילין אין
נכתבין אלא על הקלף בלבד", ולא הביא כלל להא דר' אהאי!! וכ"פ
הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א' ה"ח "וכל הכותב
על הקלף במקום שיער או שכתב בגוויל ובדוכסוסטוס במקום בשר
פסול" ובהחלט א"א לסופר מומחה עד כמה שיהיה לכתוב ס"ת על
גוויל בצד בשר אא"כ התקינו קודם לכתיבה על צד בשר, ואעפ"כ זה
פסול לכל הסת"ם, וכתב הכסף משנה שם **שהרא"ש** בהלכות ס"ת
פסקה להדיא דתנא דבי מנשה. ודין זה מבואר **במסכת סופרים** פרק
א' הלכה ה', "כותבין על הקלף במקום בשר, ועל הגוויל במקום
שער, ואינו רשאי לשנות, הלכה למשה מסיני שאם שינה בזה ובזה,
אין קורין בו". וזה ברור.

⁶⁵ אגב, יש להעיר שכמה פעמים ר"ת מצוטט בצורה אחרת בפוסקים
כמו למשל שהאור זרוע ח"א - הלכות תפילין סימן תקמ"מ כתב
"והקלפים שלנו אומר ר"ת זצ"ל שהקלפים שלנו כמו העור החיצון
שלם שקרוי קלף שראוי משני צדדיו". ולפ"ז אפשר לכתוב בצד
שער היפך דברי ר"ת בס' רפ"ז. מלבד קושיות נוספות על מקורותיו
שר' האי כתב כך או למשל בהגדרת מקום הראוי לכתיבה. כנ"ל לגבי
טענת תוס' מגיטין י"ט דעביד להזדייף,
וראה עוד בחידושי הריטב"א מסכת שבת דף ע"ט ע"א שבכלל ר"ת
לא הכשיר עיבוד סיד והעיבוד הנוסף הוא "סומק" שהוא האוג, שגם
הוא סוג עץ עפ"י. וז"ל, **"מיהו אומר ר"ת ז"ל דלא אמרה סוף
דבר דלא עפיץ אלא הוא הדין שאין עיבודו כעיבוד סומק שלנו
שאינו יכול להזדייף, שאילו הוא מעובד כעיבוד שלנו שמעבדין
בזה שקורין סומק אין העפצים מעכבים**, וראיה לדבר מהא
דאמרינן במנחות (ל"א ב') קרע הבא בתוך שתי יתפור בתוך שלש
לא יתפור והתניא יתפור ואוקימנא הא דעפיצן הא דלא עפיצן,
דאלמא דאע"ג דלא עפיצן הוי ספר תורה כשר כל זמן שלא נקרע,
וטעמא דמסתבר נמי הוא, וק"ל והיאך כותבים עליו את [הגט] מכיון
דלא עפיץ דהא בעינן בגט כתב שאינו יכול להזדייף כדאיתא במסכת
גיטין (י"א א'), וי"ל דהיאך לרבי מאיר דאמר עידי חתימה כרתי והא
דהכא לרבי אלעזר דאמר עידי מסירה כרתי וכשאין בו עידי חתימה
דאי לא הא קי"ל (גיטין ד' א') דמודה רבי אלעזר במזוייף מתוכו
שהוא פסול, וכן פירשו בתוספות. עכ"ל!!!
ע"כ תמה אני מי באמת יודע מה אמר ר"ת ומה בדיוק כוונתו. אך
לקמן נתרץ בס' ד תירוצ' לכל השאלות.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

הגוויל, שהוא בעביו הטבעי ושכל שכבת השומנים והקרומים דבוקה בו! ולהקשות משיטת הרא"ה שאפ' תלמידו הריטב"א דחאה על הסף, על עמודי ההוראה ועל ראשם הרי"ף רמב"ם רא"ש וש"ע שפשטה הלכה כמותם לפסול גוויל בצד בשר ללא תנאי אם תוקן שם או לא?

מדוע הגוויל עבה ואלו אותו העור המעובר במיד דק יותר?

וזאת לדעת, כי דבר ידוע הוא שהעור מתנפח בעיבוד העפצים, דבר זה הדגמתיו ע"י שעבדתי קלף רגיל הנמכר בחנויות והעברתי בו את כל התהליך של מליח קמח ועפיץ, סוף דבר העור נתעבד ונראה כגוויל עבה לכל דבר וזה מחמת העפצים שעייבו אותו.

ונסביר את הבנת הדברים:

בשעה שהעור נמצא במצב רטוב מקיפים את סיבי הקולגן מולקולות מים וממלאות את החללים שבניהם. (גם במצב יבש עדיין יש בעור כשליש ממשקלו-מים).

המים קשורים אל הסיבים בכוחות משיכה בין מולקולרים ומונעים חיבור של סיבי החלבון זה לזה. [בדומה לשערות או פלומת נוצה (פוך) שנמצאות במים שם הם נראות "משוחררות", אך מיד בהוצאתם מן המים הם נצמדות זו לזו בכח].

בתהליך ממושך של יבוש, כוחות המשיכה יגרמו להדבקות הסיבים זה לזה והעור ייהפך לקשה ושביר [ולפעמים לא תמיד הרטבת העור תצליח להפריד את הסיבים כגון בעור יבש מכמה שנים].

חומרי הבריסוק מחליפים את מולקולות המים העוטפות את סיבי החלבון, (ג'לאטין), דוחפים אותן החוצה ותופסות את מקומן, ובכך מונעים את התדבקות הסיבים זה לזה ומעניקים לעור חוזק גמישות ונפח.

וע"כ אשליה של "גוויל עבה" אינה אלא אשליה ותו לא. ועובדה היא שאין משקל הגוויל [של עגל] עולה על משקל יריעה עבה המעובדת בסיד. ומה שגורם ל"קלפים שלנו" להיות דקים הוא מחמת המתיחה והסיד והג'לאטין שמדבק את הסיבים ולא משום ש"גירדו הרבה מצד בשר", כל אחד יכול להתבונן בעור היבש של שליל או הכבש ולראות שבפרט במקומות הדקים שבו כמו לצד הזנב יחד עם שכבת השומן, אינו עולה בצורה מורגשת על עובי הקלף הנמכר בחנות עבור מגילות וס"ת, וזה עוד לפני המתיחה... [תמונה 1].

למעלה מזה, העיר ידידי הר' משה צאראם שליט"א, כי יסוד מח' הריטב"א והרא"ה היא ב"קלפים שלנו

התמיה של תוס' אם זה לא מעכב? אלא ע"כ מבואר שזה כן דבר הכרחי לשיטתם.⁶⁶

פרק ז'

בעניין המפקפק בכשרות הגוויל

עוד רגע אחד אכתוב במש"כ הר' יעקב כהן שליט"א בפפקו בכשרות הגוויל בימינו שאין מגרדים אותו מאחור באבן פיםס ואינו מחוספס וגס אלא חלק, מאחר ומגרדים אותו במכונה שמחליקה אותו. וצטטנו כמה אחרונים. ובעיקר טענתו של הרב הנ"ל שלפי דברי הרא"ה והראשונים הנ"ל שזכרתי לעיל בשיטה השלישית שהמקום הראוי לכתיבה הוא הקובע ולכן אפשר לכתוב בגוויל בצד בשר - בהנחה שהוא נחשב כקלף.

למעשה בסוגיא זו של כשרות הגוויל כבר כתב ידידי הרב משה צאראם שליט"א מירושלים שהוא מעבד מומחה לגוויל ות"ח, מאמר מקיף, ואביא את עיקרי הדברים בקצרה ומה שנלענ"ד.

ובכן, לדעתי בהחלט יש ערך של עמל התורה בפלפול כדי להבין את דעות הפוסקים, אך לעניין מעשה אין ערך הלכתי לטענתו מאחר שכל רבותינו הספרדים מסכימים מדינא דגמ' בבלי וירושלמי הנ"ל בצורה מוחלטת שאין לכתוב בקלף בצד שער ולא בגוויל בצד בשר, ודלא כהמרדכי והיראים והרא"ה⁶⁷ ואין להקשות על מנהג של מאות דורות ועל ראשם הרמב"ם והש"ע שמקורם מהגאונים שקבלתם מהסבוראים ומהאמוראים והתנאים בתלמוד המבואר לענינו הנ"ל עד מרע"ה, שפסלו כתיבה בגוויל בצד בשר, ולא התנו בזה אם הותקן לכתיבה שם או לא.

שהרי האין אפשר לכתוב ס"ת שלם בגוויל בצד בשר ללא הכנה לכתיבה שם קודם? וברור שסופר נורמלי יתקן שם קודם את מקום הכתיבה כדי שיהיה אפשר לשרטט ולכתוב. וא"כ למה לא פירש הרמב"ם שכל זה בתנאי שלא תוקן שם לכתיבה? וממ"נ אם הסופר התקין את מקום הכתיבה בצד בשר והרי הוא קלף לדברי הרא"ה א"כ הלא בקלף כותבים במקום בשר ולמה יפסל?

וללכת ולטעון נגד פשטות דברי הגמ' והפוסקים והמנהג הברור שהרי לא נמצא מעולם שום גוויל מעופץ מכל ארצות המזרח ומערב שנהגו מאז ומעולם במסורת

⁶⁶ וכן לשון ספר המנהיג בתשובה לחכמי אראגון "שהרי באינו יכול להזדייף תליא מילתא". ולשאר דבריו התייחסתי לעיל.

⁶⁷ הרב אליהו הלוי, בשו"ת זקן אהרן ס' ל"א ונזכר בריטב"א בשבת ע"ט והריטב"א לא הסכים עמו.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

חומרים אלו ממסים שומנים, כ"א סיד תפקידו לנפח את העור שיהיה קל לגרד את השומן, וגם נקבי השערות נפתחים כדי שיפלו השערות בקלות, ומאכל אולי מעט שומן אבל לא כמות גדולה אם תשאר בעור, ולכן התוצאה היא לאחר המליח קמיה ועפיץ, עור "מעובד" שאם נתלה את העור כמה רגעים בשמש, שיזובו ממנו מבין הנקבים נחלי שומן, ובלתי מוצלח לכתובה כלל. ע"כ כל יצרני העור מראשית הבריאה ועד היום מסירים את שכבת הקרומים עם השומן עד שמגיעים לשכבת העור האמיתי שהוא לבן ויפה.

דברים אלו מבוארים אצל גדולי הראשונים שעבדו עור בעצמם כגון התקון תפילין שכתב בריש דבריו "ולאחר ששרו העורות במים יום יומים אז יוציאים מן המים ויגרר בצד הבשר הבשר והדם" וכוונתו לקרומים ושומנים כמש"כ שם המנח"ס, ואח"כ שוררה במים וסיד וכו'. ולאחר כמה דפים הביא את השלב הנוסף והוא, ש"לאחר שיתביש העור של הקלף על העץ שקורין רמ"א, אז יקלף האומן בפנים תחילה ויקבל שם הקלף", הרי שכל עוד לא גורד מעצם הקלף הוא גוויל, ואין הקרומים והשומנים חלק מן העור ובודאי שלא דוכסוסטוס. כמו כן נזכר במאירי בקי"ס מאמר ראשון ח"ג "והשטה המקובלת בידנו ומוכרעת אצלנו הן לענין פירוש, הן לענין פסק כך הוא. דרך עבוד הראשונים הוא, שכשהופשט העור מן הבהמה או מן החיה היו מעבירין השער ממנו, מדקקין אותו מעט על ידי גרידה⁶⁹ ובאור זרוע ח"א - הלכות תפילין סימן תק"מ כתב, "פי' רב האי גאון זצ"ל דגוויל קרוי אותו שמתוקן כך בלי שום קילוף ואין בו תיקון קלף אלא מעופץ ומוקלף מעט כמו אבני גוויל".

וברמב"ם וכל הראשונים שפירשו את דבריו, נזכרים ב' שכבות בלבד הדק שצומח בו השער והעב שדבוק בדק, והשכבה השומנית אינה בסוגיית ההלכה כלל, וכמו שהדגשתי לעיל בפתיחת דברי בשם רוב ככל הראשונים בהבנת הערוך והרמב"ם.

אבל המקום שלכאורה ממנו מתבאר שבגוויל יש להשאיר את הבשר והשומן הוא מדברי ר"ת בספר הישר

המעובדים בסיד [שאינם ניתנים לחלוקה], -אם לא גררו בצד שער- הריטב"א סובר שאינם קלף מפני שב' השכבות קיימות, ואינו גוויל מפני שאינו מעופץ, והרא"ה ס"ל דאפ' הכי נקרא קלף מאחר והוא תוקן בצד בשר, ומצד שער אינו ראוי משום שהוא מעובד בסיד, אבל בגוויל לא היקל הרא"ה משום שגוויל ראוי לכתובה בצד שער.⁶⁸ ובפרט שאם לפנינו מחלוקת, שהרי הריטב"א חלק להדיא על הרא"ה האריך אפשר להקשות ממנו וכדלקמן.

יתירה מזאת, אם כבר מדברים על מקום הראוי לכתובה, מבחינת המציאות אפשר לכתוב כמעט על כל דבר (חוץ מע"ג שומן) עם דיו וקולמוס מתאים, וכי לא כתב הרמב"ם שמזוזה כשרה בגוויל, ובהל' מזוזה כתב שהמנהג לכתוב שם שדי מאחרי המזוזה כנגד הרווח? וכן להיפך, כלום הנוהגים כהרמ"א לא כותבים ב"קלפים שלנו" המעובדים בסיד במזוזה שם שדי וכוז"ו במוכס"ז כוז"ו, והם מתקיימים שנים רבות? כלום לא הגיע מעולם לסופר איזה קלף לבן קשה מגורד משני הצדדים וחלק מאד מצד בשר וא"א לכתוב שם בלי להחליק מעט בנייר זכוכית ולהעביר גיר או טלק שם, ובצד שער מחמת הגירוד היה ראוי לכתובה יותר. -או בקלף שיש לו התפשטות חזקה של דיו שהדיו חודר לעומק ומתפזר בשטח גדול, ובצד שער ראוי יותר לכתובה כשהליצה קיימת, האם עולה על דעתנו להורות להלכה ולמעשה לסופר זה לכתוב לכתחילה בצד שער מפני שהוא מתוקן שם?!!

למעלה מזה, כל מי שכתב או עלה על דעתו שגוויל הוא עור שלם עם הבשר בגידים הקרומים והשומנים או שהדוכסוסטוס הוא שחלקו את השכבה מס' 2 לב' והחלק העליון עם הליצה הוא קלף והתחתון עם הקרומים הוא דוכסוסטוס, ברור לחלוטין בלי ספק שאינו בקיא אפ' בצורה חלקית בעיבוד. ובס"ד זכיתי לנסות לעבד עור עוף עם שכבת השומנים... ודע שאע"פ ששריתיו קודם כמה ימים בסיד, לא סולקו כל השומנים מהעור, ולאחר המליח קמיה ועפיץ השומן עדיין נשאר בעור, שכן אין

⁶⁹ צ"ל מהעור עצמו בצד בשר, שהרי אם יפגום בצד שער לא יוכל לכתוב כראוי וגם לא יהיה גוויל, כי מהמאירי עצמו שם מוכח שקליפת הליצה היא משמעותית שכתב שם בהמשך "אבל מי שרוצה לעשות ממנו ב' מינים ר"ל דוכסוסטוס וקלף נחלקו בענינו, והוא שאחר שנתעבד העור במים וקמח קודם שיתעבד בעפצים מיבשים אותו וחולקין אותו לשנים ולא מחצין עד שיהיו שניהם שוין בעובי, אלא מקלפין מצד העליון שכלפי השער קלפה דקה והיא הנקראת קלף מלשון קלפה" עכ"ל,

⁶⁸ בכלל דברי הריטב"א קשים האריך כתב "אבל אם לא קלף העור אלא שהניחו שלם אע"פ שעבדו לצד הבשר אין עליו דין קלף ולא דין גוויל, כן פירשו רוב המפרשים ז"ל, ואף לפי שיטה זו אומרים כי הקלפין שלנו כשרים לתפילין שהרי גוררים מצד השער יפה יפה ומה שנשאר שמעבדין אותו לצד הבשר דינו כקלף ליכתב במקום בשר". דאין שום הבנה למה זה נחשב לקלף להסוברים שצד בשר הוא הדוכסוסטוס.

אמנם לענ"ד עדיין כל זה קשה שהרי לא מצאנו שהריטב"א הכשיר עיבוד סיד לעולם וגם בהבנתו בר"ת מובן "סומק" ולא סיד!

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

יתירה מזאת כל מי שיפריד בידי את שכבת הקרומים יראה שישנם גידים דקים המחוברים לעור עצמו שאינם נקלפים יחד עם הקרומים [תמונה מס' 8] ובהחלט אפשר שעדיין נכלל זה בכוונת ר"ת שלאחר קילוף הקרומים עדיין ישנם גידים המחוברים לעור שהם מעידים שלא קלפו מעצם העור כלל בצד בשר, וגם שמחתם א"א לכתוב שם!!

וכשהת"ח הרוצים לעמוד מקרוב על העיבוד מבקרים במפעלי זמנינו, אינם יודעים מפרט זה לעולם- שהרי במפעל מגרדים במכונת סכינים וממילא הגידים נחתכים ואינם רואים מה שראו עיני ר"ת והמעבדים בעיבוד ידני!

ועיקר הגדרת הגוויל לדעת הרמב"ם הוא, שאינו נחלק לשתיים, אך לפנ"כ נבאר את המושג "גוויל". כמש"כ ידידי ר' משה צאנר שליט"א במאמרו עמ' ד', "שחסרון ידיעת הלשון בענייני השמות המשותפים הביא לחסרון דקדוק בלשונות הראשונים".

הגדרת גוויל

ובכן, העור השלם המכיל את הקלף והדוכסוסטוס נקרא גוויל, על שם אבני גוויל המבוארים בבבא בתרא דף ג' ע"א, "גוויל – אבני דלא משפיא, גזית – אבני דמשפיא", זה המשל מאבנים שתיקונם הוא גזיזה, והנמשל לעור שתיקונו הוא חלוקה ז"א דמאחר ועדיין לא חלקו את העור לב' יש לו שם גוויל.

כ"כ התוס' בשבת ע"ט ⁷³ והרמב"ם פ"א הל' ו', וכן השו"ע יו"ד סימן רע"א סעיף ג' כתב, "כותבין ספר תורה על הגוויל, והוא העור שלא נחלק", וכ"כ הריטב"א בשבת ע"ט ⁷⁴, ועוד ראשונים. וגם תלמיד מר"ן מהר"ם גלאנטי

(חלק החידושים) סימן רפ"ז ⁷⁰ "גוויל הוא שמתקנין אותו כנגד השער ולצד הבשר מניחין אותו והגידים כמו שהוא מופשט מן הבהמה", והעתיקו המרדכי בס' תתקנ"ט ⁷¹. והרב אלבה בעמ' 308 כתב שפשוט שר"ת ראה עור המופשט שלם לפני עבוד וכתב שזהו הגוויל, ומעולם לא עיבד גוויל לא בעפצים כמש"כ ר"ת עצמו במחזור ויטרי עמ' 653 "דלא שכיחי עפצים גבן וגם אי שכיחי לא מעבדים בהם", ובודאי שלא עיבד עבור גוויל בסייד. ויתכן שעיקר הסיבה שר"ת הדגיש "הגידים כמות שהוא מופשט", להדגיש את הנקודה שהעור לא ראוי לכתובה בצד בשר, אלא רק בצד שער והעובדא שר"ת שם במחז"ו הנ"ל כשתיאר שוב את הגוויל כתב "גוויל נקרא אותו שלא ניטל כלום מן העור לצד שער ולפי שלא נתקן כל צרכו נקרא גוויל" וכו'. והדברים פשוטים שר"ת כיוון לרעיון אחד "שאינו מתוקן לכתובה בצד בשר" כדי שלא תהא סתירה בדבריו.

אך באמת אין שום מקור לדברי ר"ת מהערוך שמתנאי הגוויל הוא שא"א לכתוב בצד בשר כמו שהעיר ידידי ר' משה צאנר שליט"א. ⁷²

⁷⁰ ז"ל, "קלף ודוכסוסטוס וגוויל. גוויל הוא שמתקנין אותו כנגד השער ולצד הבשר מניחין אותו והגידים (נדמו) [כמו] שהוא מופשט מן הבהמה. וזהו משמעותו של גוויל כדאמר ר' גוויל דלא משפין. ועל שם כך נקרא גם הקלף כזה גוויל. ועליו ראוי לכתוב ספר תורה. וגם היא ראויה ליכתב על קלף ודוכסוסטוס. ומשמעותו בלשון יון דוך סוס טוס מקום בשר. ונמצא שקלף ראוי לכתוב עליו משני צדדין. מצד בשר שנקלף ממנו דוכסוסטוס. וגם מצד שער. ודוכסוסטוס הוא אינו ראוי לכתוב עליו כי אם מצד אחד שקולפו והוא נקר' מקום שער. [ו]מה ששינו קלף כותבין עליו תפילין ודוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה קלף במקום בשר".

ידידי ר' משה צאנר כתב במאמרו שכיוון שיש חוסר בירור בלשון שיש גורסים "נדמו" שפירושו בלתי ראוי לכתובה ונדמה כאילו הוא עם הגידים והשומן, וע"כ קשה לדייק ממנו דבר ברור בפרט שלכאורה סותר עצמו מתיאור הגוויל שתיאר לקמיה כמו שכתבתי בגוף המאמר.

⁷¹ וכבר הערתי לעיל פ"ד, על דברי המרדכי "וקלפים שלנו דין קלף יש להם שהרי עכשיו מסיר מהקלפים הגידים והשמןונת, וקליפה דקה שקורים אשקרנר, וכשרים לכל דבר למזוזה ותפילין וס"ת, דעיבוד שלנו חשוב ועושה מקום חבשר נוח לכתוב. וי"מ דעכשיו דין גוויל (פירוש), שאם השומן אינו חשוב והליצה- האשקלנר אינו חשוב בתור דוכסוסטוס, א"כ האמצעי הוא חשוב ומכיל את ב' השכבות ונמצא שכותב על הגוויל במקום בשר). או דוכסוסטוס (פירוש, כי אם הליצה היא חלק חשוב, נמצא שהנשאר הוא דוכסוסטוס). ומהתבאר שאינו קורא לשכתב הקרומים דוכסוסטוס אלא גידי הבשר והשמןונת- אחרת מדוע יקרא לקלף שלהם דוכסוסטוס אם הדוכסוסטוס הוסר?!

⁷² ודלא כהטועה מדברי תוס' הרא"ש שפירש בערוך בשם ר' האי גאון "גוויל שלא נתקן במקום בשר וכו'. שהרי אין שום ערוך כזה אלא הגרסא בערוך צ"ל כך: "קלף ודוכסוסטוס פירש בערוך בשם ר' האי גאון" וכאן צ"ל נקודה. "גוויל הוא עור שלם וכו' מדברי עצמו ותו לא.

⁷³ ז"ל תוספות מסכת שבת דף ע"ט ע"ב "קלף ודוכסוסטוס כו' - גוויל הוא עור שלם אלא שהשירו השיער והיינו דאמר בריש בבא בתרא (דף ג.) גוויל אבני דלא משפין אלמא שאינו מתוקן קרי גוויל וכשהולקין אותו לשנים אותו שכלפי שיער קרוי קלף וכלפי בשר הוא דוכסוסטוס". ולעיל הבאתי שלהדיא תוס' סוברים שהחלוקה היא בין הדרמיס לאפידרמיס.

⁷⁴ "הגוויל הוא העור השלם שלא נחלק לשנים". ומה שכתב שם בשם רבו "אבל מורי היה אומר כי אפי' לא גררו ממנו כלום לצד השער כיון שעיבדו אותו יפה לצד הבשר הרי הוא כקלף גמור לתפילין ומזוזה, והגוויל שעיבדו לצד השער והבשר נשאר בלא גרירה נקרא גוויל כאבני דלא משפין, אבל כשנתעבד הבשר כאבני דמשפין חשיב וקלף שמו", מלבד שדחה הריטב"א דעה זו, אין פירוש הדברים שמשאירים אותו עם השומן בצד בשר אלא מש"כ "הבשר נשאר בלא גרירה", היינו שלאחר גירוד הקרומים והשומנים שיש לנו עור בלבד ללא בשר, לא מתקנים את צד בשר לכתובה אלא משאירים אותו ללא גרירה והחלקה לכתובה ואם החליקו לכתובה הרי הוא קלף לשיטת הרא"ה, אבל אין לתלות ברא"ה שיעלה על דעתו לכתוב על שכבת שומן. ⁷⁵ וכן הביאור בכל הפוסקים שציטט הר"י יעקב כהן שליט"א במאמרו. ועכ"פ רואים שהריטב"א הגדיר את הגוויל בשונה מהרא"ה, לפי שהרא"ה מגדיר

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ולעצם דבריו הרי להדיא כתב שנתקן בצד שער והאיך יש שם גוויל על דבר מתוקן?

והגע עצמך שהרי לשיטת ר"ת וכל הראשונים אם יפריד את החלק העליון מהתחתון בגוויל, יקרא -דוכסוסטוס למרות שעדיין אינו מתוקן בצד בשר... והבן זאת היטב! והדברים ברורים למבקשי האמת.

ומהרמב"ם הל' פסולי המוקדשין פי"ד הל' ז' שהבאתי לעיל בפירוש "מוראה", מתבאר שהקרומים שתחתיו נחשבים לבשר וא"כ אסור לכתוב עליהם כשכותב בקלף בצד בשר. ולכן אם גרדם, ואף מהדרמים עצמו -אין בזה חשש כלל לדעת חכמי ספרד מאחר ושתי השכבות העליונות קיימות הרי זה גוויל מדוקק. ולדעת חכמי אשכנז אף גוויל מדוקק נחשב גוויל ובתנאי שיגורד בגירוד גם שאינו מותקן לכתובה בצד בשר. מכיון שמגדירים גויל לדבר שאינו מתוקן בצד בשר, וקלף לדבר המתוקן בצד בשר.

ויסורו כל תלונות המפקקים בכשרות הגוויל הנובעות מחמת חוסר מסורתם וידיעתם במקצוע זה.

והנה הרה"ג ר' אשר חנניה שליט"א העיר בשם החז"א זי"ע לפקפק במסורת הגוויל.

ואם כוונתו מצד שמגרדים את הקרומים הרי זה מופרך כנ"ל. ואם מצד שאין לו מסורת, הרי שלחכמי אשכנז אין מסורת עוד מימות ר"ת לא רק בגוויל אלא גם בקלף וגם לגבי עיבוד סיד כמש"כ לקמן, ומסורת זו מפוקפקת הרבה יותר ממי שמפקפק על הגוויל שכן עיבוד סיד מקורו מפוקפק ונובע מגזירת שמד. ואילו לנו [בכל המזרח המערב ותימן], המסורת מימות משה רבינו דור אחר דור ועד משה המיומני זי"ע ואנו גאים בה ולא נמירה באחרת המפוקפקת. והיה להם ללמוד ממי שיש לו מסורת כראוי לאנשי אמת באמת.

אבל כנראה כוונת החז"א זי"ע מחשש הקליפה בגוויל כפי שהעיר באו"ח פי"א ס"ק ז' לגבי הקולף בגוויל בשם הגאון רעק"א ס' רע"ט ס"ק ד' בשם התשבץ ח"א ס' קמ"ט, וע"כ נכתוב בזה מעט כדי ללבן את המעשה אשר נעשה.

דרך ההלכה בתיקון בגוויל

בשו"ת התשבץ"ץ חלק א' סימן קמ"ט זן בעניין איסור קליפת שם ה' והחמיר מאד מחשש חומרת המחיקה, והוסיף שם מעצמו חידוש וחומרה נוספת שיש בזה משום שכשקולף את השכבה העליונה שהיא דוכסוסטוס

בשו"ת סימן ק"ו, "גוויל הוא כמו שהוא שלא נחלק לשנים". (וכבר כתבתי לקמן מה שנראה לי בדבריו).

וזה לשון גדול עמודי ההוראה רבינו הגדול הרמב"ם בתשובה סימן קנ"ג, [במהדורת בלאו. ובמהדורת לפסיא ס' ע"ה] **"וגוויל הוא שם הדבר, אשר לא הושווה ולא הוסר ממנו דבר בשביל לישרו ולחשוותו, ולכן קורין אבני דלא משפיין גוויל ואבני דמשפיין גזית. ואם לוקחין העור וחולקין אותו בעוביו כמו שעושין בו העושין הקלפין, ומוציאין ממנו החלק הדק הסמוך למקום הצמר של הבהמה ומעבדין אותו ג"כ עבוד שלם מליח וקמיה ועפיין, הוא הנקרא דוכסוסטוס והחלק השני ממנו, והוא העבה יותר והוא שממנו עושים הריק הוא אשר נקרא קלף -אם מעבדין אותו עבוד שלם מליח וקמיה ועפיין".** עי"ש.

בתחילה הרמב"ם מדבר על "שם הדבר" היינו המושג המושאל לאו דווקא לעור אלא כאבני גוויל. "גוויל" "שלא הוסר ולא הושווה" שהרי ברור שאין אבני גזית פירושם שנחלק האבן לב' אלא כל חומר לפי עניינו, - באבני גזית מיישרים אותם מכל צדדיהם, ולגבי העור המיועד לתו"ם, מחלקים אותו בעביו לב' וזה תיקונו המוציאו משם גוויל. דהיינו לקלף את הדוכסוסטוס היינו הליצה- הקאנט"ט- "שצומח בה הצמר" מהחלק העבה שהוא הקלף [ריק], ואין כאן שום רמז לשכבת השומן ודלא כהמעלה על דעתו שאם יתוקן העור בצד בשר פקע ממנו שם גוויל והפך להיות גזית אף אם לא נחלק לב', שהרי כמה תיקונים עובר הגוויל, ראשית שמשירים את צמרו והרי הוא "גזוז" לכל הדעות מצד שער, ואח"כ מעבדים אותו ומחלקים אותו מצד שער והרי הוא שוב גזית, ונקרא **"הושווה"** וחותכים אותו במדות מדויקות לס"ת או למזוזה, ואין לך גזית גדולה מזו ועדין שם "גוויל" עליו. וכן כמו שהבאתי לעיל שא"א לכתוב על עור עם שומן ולכן מגרדים את שכבת השומן!

ומחמת זה תוכל למצא "גוויל דק" עבור מזוזות שגרדו בו "הרבה" מצד בשר, ועדיין שם גוויל עליו מאחר שעדיין לא נחלק לב'.

ולהדיא הרא"ש הדגיש בהלכות קטנות הלכות ספר תורה ס' ה' כשהגדיר את הגוויל השמיט את הסיומת של ר"ת בהקשר לשומן וכתב, "וגוויל הוא עור שנגרד ונתקן במקום השער ובמקום הבשר לא נתקן". יש כאן א' השמטת המילים של ר"ת בנוגע לחיוב השארת הקרומים, אלא "כל שאינו מתוקן לכתובה במקום בשר".

גוויל שלם ללא גירוד בצד בשר. ואלו הריטב"א שבא לאפוקי, הגדיר -השלם -והוסיף- "שלא נחלק לשנים".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

יתפור אותו. וכבר ראיתי ס"ת ישן בגוויל בבלי משובח וכתובה משובחת שנוזהר הסופר לאורך כל הספר לכתוב רק על טלאי תפור, וכך נאה לנו.

ויותר טוב לכתוב בדיו העשויה מעשן שרוי במי עפצים כמבואר ברמב"ם שזו דיו של מצוה מן המובחר, ודיו זה נמחק בנקל במים כך שאין צריך לקלף כלום במחיקתו.

ואגב אורחא יש להקשות למי שמגדיר גוויל- כל שלא תוקן בצד בשר, אמאי חשש התשבץ שאם יקלוף הרי זה קלף או דוכסוסטוס באותו מקום, והלא עדיין אינו מתוקן בצד בשר?!

עכ"פ נחזור לעניינינו ונסכם שהשיטה השלישית דבעינן לכתוב על הצד המתוקן לכתובה, ושלא יהא ראוי להזדייף, ולקמן נחזור לשיטה זו ונבארה היטב בס"ד.

פרק ח'

"שיטת השי"ע"

5. הדרך החמישית ליישב את "הקלפים שלנו", שצריך לגרד הרבה בצד הבשר עד שלא נשאר הדוכסוסטוס. כ"כ הרא"ש והש"ע⁷⁸ ז"ל השו"ע או"ח סימן ל"ב סעיף ז'

"הלכה למשה מסיני, תפילין על הקלף ולא על הדוכסוסטוס ולא על הגוויל. כותבין על הקלף במקום בשר, ואם שינה, פסול. מהו קלף ומהו דוכסוסטוס,

⁷⁸ גם תלמידו הגדול מהר"ם גלאנטי מדבר על מקום שלא יודעים לחלק את העור (אגב נראה שבשום מקום בזמנו וגם הוא), ובריש דבריו כתב שגרסת הרמב"ם שהביא הר"ן היא משובשת, וכבא הוכחתי בבירור לעיל שהדפוס משובש ולא כל הראשונים וכל כ"י כ-19 במנינים -מכל העולם, ובכן שם בסימן ק"ו כתב, "אחר כל זה פתחו עינינו בעלי התוס' וכתבו קלפים שלנו יש להם דין קלף וכותבים עליו לצד הבשר ודלא כאומרים שקלפים שלנו הם דוכסוסטוס לפי שמגררים האומנים המתקנים אותו קליפתו העליונה ונשאר דוכסוסטוס זה אינו כלום דאם כן היאך כותבים עליהם תפילין דמסקינן הכא דתפילין דוקא על הקלף אלא ודאי קלפין שלנו יש להם דין קלף וכן כתבו כל הני רבואתה והביאו הרב בית יוסף ז"ל והשיב על מה שכתבו הטעם לפי שמגררים האומנים קליפתו העליונה ונשאר דוכסוסטוס זה אינו כלום שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרד ממנו ומצד הבשר המגררים היא רכה עד שאין נשאר אלא הקלף לבד עכ"ל התוס'."

וצ"ע דבריו הקדושים, האם כעת כבר מובן למה צריך לתקן ולגרד מצד שער? מה יש להחליק במקום הכי חלק בעור, פוק חזי בזמנינו יש קלף עם הכשר שכתוב שם בין היתר "ללא גירוד כלל בצד שער" האם הוא לא מספיק חלק?!! ואח"כ שכתב "שגורדים הרבה" עד שנשאר הקלף, ואם הקלף הוא הדק כמו שהביא לדעתו בגירסת הדפוס הלא היא כבר גורדה ב"מגררים קליפתו העליונה" וכידוע שכבה זו דקה ביותר וא"א שלא תרד בשום גירוד, ובטח שלא כשכתוב להדיא "שגורד קליפתו העליונה"!! הדברים תמוהים ביותר.

לרמב"ם הרי כותב את אותיות השם על הקלף, או לגאונים נמצא שכותב על הדוכסוסטוס, וכי⁷⁵

והנה כנראה כבר הרגישו עליו שאינו כמנהג וע"כ אנו מוצאים שמשיב שוב תשובה מאוחרת יותר בחלק ב' סימן ק"ט בה הוא מתיחס לחומרתו שם ומתבטא שבאמת הדבר מותר אלא שסתם להם להחמיר מחשש איסור מחיקת ה'!⁷⁶

גם נכדו ר' צמח דוראן בשו"ת יכין ובועז חלק א' סימן כ"ד העיר על דברי זקינו הרשב"ץ, ושהעיקר להקל בזה. וכ"פ בפת"ש ע' כל זה בקו"י ס' רע"א ס' י"ב. אלא שהזהיר שם על העניין שלא יתלבן הגוויל ע"י הקליפה ויראה כמנומר. והנה האמת שאם מורחים את הצמח שנקרא "קטירא" הרי חוזר הצבע בד"כ לצבעו וכך אני הקטן נוהג.

דרך תיקון נוספת היא לקלף את קליפת הגוויל ולהדביק שם חתיכת גוויל נוספת. וכמבואר בשו"ת תשב"ץ חלק ג' סימן ל"א⁷⁷ וב"אוצר המכתבים" לר' יוסף משש זצ"ל ח"ג ס' אלף תת"ו.

אבל סבורני שראוי להחמיר כשיטת הרמב"ם הסובר דבבק לא נחשב חיבור, ואם צריך לעשות טלאי גדול

⁷⁵ ז"ל: "אבל בקליפה יראה שהוא אסור אע"פ שהוא במקום מועט שכיון שאם היתה כל היריעה כן היה פסול אני אומר דה"ה במקצתה ואפי' במקום תיבה אחת דמאן פלג לך ולא נתנו חכמים דבריהם לשיעורין ובאיסורין שהם הלכה למשה מסיני אין לחזור אחר קולות במה שלא ראינו היתר נוהג".

⁷⁶ שו"ת תשב"ץ חלק ב' סימן ק"ט "עוד שאלת ספר תורה שהסופר בזריזותו כשה' מתקן שמות שאינן נמחקין ה' מקלפן קליפה דקה וה' כותב על הקליף וראית תשוב' אחת שלי שאין נכון לעשות כן מפני שני דברים האחד מפני חשש מחיקת השם והשני שאין לכתוב על מקום הקליף שכיון שקלף ממנה קליף דקה הרי לא נשאר אותו מקום גוויל שיש מי שאומר שהוא דוכסוסטוס ופסול לספר תורה ואפילו למי שסובר שהוא קלף אסור לכתוב ספר תור' חצי על הקלף וחצי על הגוויל?"

תשובה. באמת שאני חושש לכתחל' לעשו' כן מפני חשש מחיקת השם שאין לזריז לסמוך על זריזותו בזה ולעשו' גדר בדבר החמרת הרבה באותה תשובה שראית אבל לפסלו בדיעבד אין כח בידי לפסול מה שנהגו הסופרי' קולא בדבר ומנהגן של ישראל תורה היא ומפני שאנו מדמין לא נעש' מעש' להחמיר במה שהראשונים נוהגין קולא **וכל כחנו הוא להזהירם לכתחל'** אבל בדיעבד הנח להם לישראל ואל יהי' מחלוקת ביניכם בשביל דבר זה שהתור' דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום."

⁷⁷ ז"ל "במה שנהג הסופר לגרוד ולדבק על הגרד גוויל ולכתוב עליו אין זה רע שהרי בירושלמי פרק' קמא דמגילה (ה"ט) והביאו הרי"ף ז"ל בסוף הלכות ס"ת אמרו ה"מ שיהיו כותבין בעורות וכותבים בדיו ומסרגלין בקנה וכורכין בשער וטולין במטלית ודובקין בדבק ותופרין בגידין וכשהוא תופר יהי' תופר כחופר הזה וכתב בספר התרומ' דמירי' בנקרעה היריע' וקאמר שמבחוץ אם ירצה ישים מטלית או קלף בדבק ע"כ. ולשון טולין בטי"ת הוא מלשון טלאי והוא הדין שאם מבפנים ירצה לדבק שם גוויל ממינו שהוא מותר וגם אם יכתוב עליו מה בכך שכיון שדבקו יפה הרי הוא גוף אחד."

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

והמוכרח בעשיית הגוויל שגורדים - את השכבה השומנית שבצד בשר.

ב' מה זה "דין קלף" מדוע אין אנו זכאים לקבל קלף אמיתי כפי שכתבו חכמי התלמוד תנאים ואמוראים והגאונים?⁸⁰ וא"ת שמר"ן סובר כבעלי התוס' שכל מקום שראוי לכתיבה יש לו דין קלף יוקשו עליו כל הקושיות הנ"ל בשיטת התוס' ועוד שמר"ן עד כמה שידוע לי לא הכשיר לכתוב על נייר מעולם, ולא הכשיר לכתוב תפילין בצד שער אף אם הותקן לכתיבה שם!

ג'. המציאות בזמננו שמגרדים רק מעט בצד בשר, בפרט בשליל אמיתי. שהרי על זה דנו האחרונים אם נשאר מעט מהקרום החום בצד בשר מה שהם קוראים דוכסוסטוס, מבואר א"כ שלא גורדים הרבה בצד בשר!! ואגב אורחא מתברר להדיא שאינם עושים כפסק הש"ע משום שהוא כתב לגרד הרבה, והם עדיין בשכבת האפס הצמודה לקרומים.

(וישנם קושיות נוספות על הגאון פקודת אלעזר זצ"ל שכתב צורת גוויל מגורד מצד שער שלא נשמע מנהג כמותו מעולם ואכמ"ל).

ד', מר"ן שם בס' ל"ב לא מחייב גרירת האפידרמיס, וגם כותב שאפשר לעבדו בעפצים. הפלא הוא, שאם נעבד בעפצים קלף כזה הוא יראה בדיוק כמו כל הגווילים של גדולי הדורות מעדות המזרח והספרדים זי"ע שיש להם שתי שכבות ומגורדים מצד בשר...

וא"ת שמגרדים רק מעט והשכבה העליונה נשארת, הלא אם גם השכבה התחתונה שגירדנו ממנה [הדרמיס] נשארת, עכ"פ הרי זה גוויל שנכתב בצד בשר!

העור בשעת עיבודו חולקין אותו לשנים, וחלק החיצון שהוא לצד השער נקרא קלף, והפנימי הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס, ולפ"ז כי אמרינן כותבין על הקלף במקום בשר, היינו במקום היותר קרוב לבשר, דהיינו במקום חבורו כשהוא דבוק לדוכסוסטוס. וקלפים שלנו שאין חולקים אותם יש להם דין קלף וכותבים עליהם לצד בשר, שמה שמגרדים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו. ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד".

אם מר"ן מתכוון לקליפתו העליונה לסיבית העור הנמסה בסיד אזי ניחא שכוונתו שצריך לגרד את כל החלק העבה הלבן, ולפ"ז קלפים שלנו שב' השכבות קיימות, הם גוויל.

ואם מר"ן מדבר שמשארים את הדרמיס שהוא הדוכסוסטוס לשיטתו אז אכן הוא מסביר שלא שבאמת זה קלף אלא **"דין קלף"** וכמש"כ הפקודת אלעזר ס' ל"ב. והעיקר כיוון שהוכשר לכתיבה בצד בשר. וכ"כ בשו"ת ר' יעקב מקרלין. אלא ששתי בעיות בדבר, **א'**. למה באמת לא קוראים לזה דוכסוסטוס אם הוא החלק התחתון [הריק] הלא סה"כ נשאר "דוכסוסטוס מדוקק". והלא רש"י בשבת ע"ט ע"ב כתב "דוכסוסטוס-קלף שנטלה קליפתו העליונה". וא"כ אם לא נטלה, הרי זה גויל. וא"כ מדוע התיר מר"ן לגרוד קליפה?

ואם מר"ן קורא לשכבת הקרומים והשומנים והבשר בשם דוכסוסטוס, ולשכבת הליצה פסולת שכן כתב שגוררים "קליפתו העליונה" (אך לא התנה זאת בצורה חיובית) א"כ נמצא שלא פסק כהרמב"ם אף לגרסת הדפוס "החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס" שכן חלק זה שבו צומח השער (כמבואר בתשובה סימן קנ"ג) שנקרא בפי מר"ן "קליפתו העליונה" הוא א"כ הקלף לדעת הרמב"ם שבדפוס, וא"כ לכאורה התעלם הש"ע לחלוטין משיטת הרמב"ם ופלא האידך עשה כן והלא כתב הבית יוסף עצמו בחושן משפט סימן ר"ז "ומי זה יכלול כלל ויתן סימן ולא תחשב בעיניו דעת הרמב"ם להזכירה כלל בהיותו עטרת תפארת הפוסקים"?⁷⁹ וגם דבריו נגד המנהג הפשוט

האריה בהקפת התלמוד בבלי וירוש' תוספתא ספרי וספרא ואגדתא ואיזו סוגי' היתה סדור' לפניו ואנו בעונותינו נסתר מעינינו למיעוט הספרים ולקוצר השגתנו ואלו ה' הרב לפנינו היה פותח לנו פתח רחב יותר מפתחו של אולם וזו היא קבלה הגונה ואמיתית מפורש' אצלנו מפי סופרי' ומפי ספרים". וה"ד המהרש"ך חלק ב' סימן קצ"ו. ומכש"כ בסוגיא זו שלא יקשה לנו כלל משיטת התלמוד ואדרבא להיפך...

⁸⁰ ולמה צריך להסביר לי שאנחנו לא יודעים לעבד ואין לנו מסורת וכו' וצריך לחדש איזה "דין קלף" בשעה שישנם מליני יهودים ראשונים כמלאכים במשך כל הדורות מהמזרח ועד המערב שמעולם לא נפסקה מהם מסורת עיבוד הגוויל, פוק חזי אם יש ס"ת מארצות המזרח והמערב החל ממרוקו טונים אלג'יר לוב מצרים בגדאד ותימן וסוריא שלא בגוויל!

אך מר"ן הקדוש שכתב מש"כ הוא משום שמנהגם בקשטיליא היה כהרא"ש כידוע ולא כהרמב"ם וכדיארתי באורך במק"א. אבל בשאר המקומות בספרד שהמשיכו במנהגם כהרמב"ם, היו כותבים בגוויל וכן באטליה יון וטורקיה ועוד.

לכאורה דבר ברור הוא שבכל חברה מתוקנת שאם לקהל במקום פלוני לא היתה קבלה ברורה. ולקהל אחר יש קבלה ברורה והיא גם מסתדרת ללא שום קושיות בדברי הגמ', ברור שיש לקבוצה השנייה לקבל את קבלתם...

⁷⁹ ובעקבותיו התעלמו כולם, והלא כבר כתב הרלב"ח בסימן י"ב על הרמב"ם "ואף כי יקשה לנו על דבריו מתוך שיטת התלמוד המפורסם אצלנו ראוי והגון לנו לתלות החסרון במיעוט הקפתנו והשגתנו וחייבי' אנו לקבל דבריו מבלי שנהרהר אחריו כי לבו כלב

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

להקלף... אין ספק שגם זה מוקשה מאחר ששכבה שלימה על פני כל הקלף לא תתבטל מה לי עבה או דקה הלא ראויה היא לכתיבה אם יחלקוה, וגם כל עוד לא חילקו הרי היא גוויל!

יתירה מזאת בתשובתו להשואל מבואר שנשאר "מהקרומים שנקלפים בנקל", וא"כ עולה שאינו מגורד הרבה משכבת הדוכסוסטוס, והרי התנה שם כהרא"ש "שגורד הרבה" מצד בשר?

ועוד דא"כ ביטל "דין גוויל" מן העולם, לרמב"ם לפי ששכבת הליצה שהיא דקה מאד תתבטל תמיד לחלק העבה⁸¹....

ולגבי הנקודה שהתיחס לשיטת רבינו שמחה וכהרא"ה דלעיל "מתוקן בצד בשר", עמש"כ שם.⁸²

ולמעשה בסוף התשובה אות ה'-ו', משתמש בשיטת הרמב"ם שהקלף הוא החלק התחתון.

וצ"ע בדברי קדשו למה בדיוק הוא קורא קלף ולמה דוכסוסטוס, שכן כשמשמש בשיטת הרמב"ם היה לו לשים לב שמדובר בקליפה דקה בצד שער ולא בב' שכבות עבות.

ד'. הגאון חת"ס בשו"ת או"ח ס' ג' [והחסד לאברהם (תאומים) מה"ק ס' ד'] בנה יסוד מכמה קושיות והעיקר מדברי הירושלמי מגילה פ"א הלכה ט' "ובקלפים לא נתנו חכמים שיעור" ופירש שלא משנה כמה גורדים בצד בשר אפ' כל שהוא הרי זה קלף... והיסוד הוא שהגדרת "גוויל", כל שלא גורד בצד בשר ומתוקן מצד שער. והגדרת "קלף", תוקן בצד בשר. והגדרת "דוכסוסטוס", כל שגורד מצד שער ולא תוקן בצד שער.

ומלבד שאין שום ראשון שפירש כן וזה נגד תוס' והרא"ש והש"ע עצמו שכתבו שיש לגרד הרבה בצד בשר, שלא לדבר על הרמב"ם ודעימיה....

כבר טענו עליו כל האחרונים כהגידולי הקדש רע"א ס' י"א והמאיל המילואים, וכהשערי יושר, והרב אלבה בספרו "גוויל וקלף" ועוד, שהלא גמ' זו מוסבת על שלפניה שהרי כך איתא, "אין עושין יריעה פחותה משלשה דפין ולא יותר על שמונה הדא דאתא אמר בתחילה אבל בסוף אפילו כל שהוא ובקלפים לא נתנו

ה'. במש"כ "ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך", לא זכיתי להבין דבריו הקדושים המועתקים מלשונות חכמי אשכנז. שהרי בגוויל מעופץ אם תחלקוהו לשניים בחלוקתו הטבעית ותקרא לחלק העליון קלף הרי שעביו סה"כ 15-20 עשירות המ"מ כך שהוא דקיק בהחלט ולצורך מה יש לדקקו עוד?

ו'. אם אכן יש חילוק בין חלוקה לגרידה כשמעבדים בסיד, וברגע ש"גורד הרבה מצד בשר" הרי הוא קלף למרות שב' השכבות קיימות, -מדוע נזהר מר"ן לכתוב "שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו" הלא גם אם יגרד יותר הרי הוא כמדקק קלף בעלמא?!

פרק ט'

שיטות האחרונים

הדרך השישית, כל התירוצים דחוקים ולא סיפקו גם את גדולי ישראל, ועובדא שלכן גדולים רבים ניסו את כוחם בסוגיא זו, ובניהם:

א'. החיי אדם, שהסביר שיש ג' עורות, והעור האמצעי מתבטל לצד שלא גורד ולכן אם גירדו את הליצה ולא בצד בשר, הרי הוא דוכסוסטוס שכותבים בו בצד שער. ואם גרדו את **הקרוב הדק** שבצד בשר הרי הוא בטל להליצה ונקרא קלף. וכ"כ המאיל המילואים רע"א פ"ח. והגדה"ק יו"ד רע"א ס"ק י"א. אלא שהפלא שהרי גם הוא מודה שבזמן חז"ל היו חולקים את האפידרמיס מהדרמיס, ומה ראו גדולים אלו לחדש רעיון זה כדי ליישב מנהג שאפשר בקלות ליישבו כהרמב"ם?

שאלה נוספת, באיזה ראשון נזכר רעיון זה, בשעה שמפורש בכל הראשונים כולל תוס', שמקום החלוקה בזמן התלמוד היה בין הדרמיס לאפידרמיס כפי שהזכרתי בתחילת דברי ובגלל שקשה לנו נמציא מקום חלוקה חדש נגד דברי הראשונים?!

ב'. מש"כ גם המאיל המילואים ע"פ ספרי הרפואה שיש ג' שכבות בעור והחלק האמצעי מתבטל לחלק הנחלק, אין זה נכון כ"א בעור אדם, ולא שייך לעור הבהמות כנ"ל, שהרי בעור הבהמה השכבה התחתונה אינה תת עור אלא קרומים עם שומנים ורק בעור האדם מגיעים שרשי השערות עד השכבה השלישית שהיא נקראת תת עור. וכבר העירו עליו באחרונים.

ג'. הצמח צדק או"ח ס' י"ד אות ד' כתב שכיוון שמגרדים הרבה מצד בשר הרי שנשאר רק מעט דוכסוסטוס ואין זה פסול משום שהוא בטל במיעוטו

⁸¹ ומש"כ הרה"ג ר' אשר חנניה שליט"א "שהסיבים של הקרומים דומים לקלף, משא"כ הליצה". כל זה בעיבוד עפצים משא"כ בעיבוד סיד הלא שכבה זו חומה ומבריקה ושונה ולשיטתו האיך תתבטל.

⁸² ואחר המחילה, לכאורה נראה גם שרבינו הצ"צ לא ראה גוויל אמיתי מעולם. שכן בעמ' 48 בעמודה הימנית למטה כתב, "שגוררים אותו במקום שער יותר קצת ממה שגוררים בקלף שהוא חצי העור" וכו' ולפיכך כנראה שיטתו בעיקר בהשערות.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

א', לא ביאר מהיכן המקור בתלמוד לחלוקה שרירותית שהיא אם מקום החלוקה מוגדר באופן טבעי בעיבוד עפיץ א"כ מאי שנא אם אני מחלקו או גורדו" והעדיף לומר שבתלמוד לא מבואר היכן מקום החלוקה בשעה שהשיבות סורא ופומפודיתא ממשיכי מסורת פרשנות התלמוד הסבוראים וגאוני בבל והרמב"ם והראשונים שהבאתי בפ"ב וכולל חכמי אשכנז כהמאירי וסה"ת שהגדירו את מקום החלוקה של התלמוד במקומו הטבעי!?

ב'. הלא אין שכבת הקרומים רוב הקלף אלא רק כשהיא סופחת נוזלים וסיד היא מתנפחת, ומעצם הקלף פעמים שאין מורידים כמעט כלום כנ"ל בשם הפוסקים שדברו "בעניין אם נמצא קרום חום דבוק בקלף" והבן.

ולא עוד אלא שברור שאין השכבה השומנית חלק מן העור ואין צורך להיכנס לסוגיית "האלל" בשר שפלטו סכין, הנזכר בחולין בפרק העור והרוטב, שכן אם זו האלל אין כמעט מציאות בהפשטה בסכין להשאיר שכבה זו שלימה והכיצד נעשה גוויל לשיטתו וכן"ל ואדרבא "פעמים שפלטו סכין". וכן משום שקרומים אלו מכילים שומן (לפעמים בכמויות גדולות תלוי בבהמה) ואין שום גוויל בעולם שנמצא מאיזה ארץ מוצא שיהיה, שיהיה מכיל שומן וברובם של הגווילים אין קרומים כלל, ואותם שיש להם, הם מעט בכמה מקומות ביריעה, וניכר שניסו לגרד אותם, אלא שבהעדר מכונה חשמלית גרדו באבן פימס גסה והם נשארים, והתכלית לגרדם היא כדי להקל על חדירת חומרי העיבוד לעור ושלא יהיה העור זב שומן, וכן ליפות את העור לאחר עיבודו ולדקקו. [ועיין לקמן בפ"ז ש"כ"כ להדיא התקון תפילין]. וע"כ קרומים שומניים אלו נקראים "קרומים" כשם, או בשם "בשר" כשם שהשומנים כשם נקראים בשר. ואדרבא, אם האלל היה עור, לא היו אומרים "העור והאלל" הרי שלהדיא מתיחסים אליו לא כעור. אבל העור נקרא עור ובעור ישנם שתי שכבות הניתנות להפרדה, אחת דקה בצד שער, ואחת עבה בצד בשר, כפי שכתב עמוד ההלכה וההוראה רבינו הרמב"ם וב"ה עור הבהמה לא השתנה לפחות מאז קבלת התורה בסיני.

והרי מפורש ברמב"ם רמב"ם הל' פסולי המוקדשין פי"ד הל' ז'. "המוראה הוא הקרום הדק הדבק בעור ומבדיל בינו ובין הבשר אינו ראוי לאכילה". הרי שהוא נקרא מוראה ולא "דוכסוסטוס".

וכן כמדומה שדיוקיו מסה"ת והמרדכי ור"ת ושאר הראשונים נחלשו ע"י ביאורי במאמרי.

חכמים שיעור, וצריך שיהא כותב על הגוויל במקום השיער ועל הקלף במקו' נחושתו אם שינה פסל" עכ"ל. והפירוש, שבקלף אין שיעור למספר הדפים ביריעה. ועל שאר ראיות החת"ס ודחייתם עיין בספרים הנ"ל וצע"ג בדב"ק שלדבריו שמכשיר בגירוד קל אף שנשאר עוד מהקרומים שבצד בשר, אם לא גירדו בצד שער הרי הוא כותב על גוויל מושלם בצד בשר לדעת ר' האי בין לשיטת הרמב"ם ובין לשיטת הערוך, להסכמת כל הראשונים!

וכן, הלא דבר פשוט שבשעת הפשטה נשארים חלק מהקרומים דבוקים בבשר, ולשיטתו היה לתלמוד להזהיר את המפשיטים שכשברצונם לעבד גוויל שיזהרו בהפשטה שלא ישאר שום קרום דק. ועוד שאנן וחברין חזינן מאות גווילים ומעולם לא נמצא בהם שומן וכל הקרומים, וברובם אין קרומים כלל, [תמונה מס' 8]. ולעיל כבר כתבתי בעניין הגוויל עי"ש מש"כ בשם התקון תפילין שיש לגרד קודם בצד בשר, ודברי החת"ס בנגוד גמור לדבריו של הת"ת! וזה פשוט שאין מציאות לעבד גוויל בלי לגרדו מצד בשר.

גם בשו"ת משנה הלכות חלק ט"ו סימן י"ז ד"ה ומה מדויק, אחר נסותו לשוא להעמיד דברי החת"ס כהלכה כתב בזה"ל, "ולאכלה א"א ח"ו לחלוק, ומ"מ לפי הנראה מגדולי הפוסקים הראשונים ז"ל דס"ל דעכ"פ עד החצי צריך לגרר מצד הבשר הנקרא דוכסוסטוס עד לחצי שלא יהי' הקלף יותר עב מהנגרר ואם לא אפשר עכ"פ שיגרר יפה שלא יהא ספק בלבו שנשאר דוכסוסטוס וה' יזכנו שלא יצא מכשול מתחת ידינו ח"ו. עכ"ל. הרי שלמעשה לא פסק כהחת"ס! אלא שגם דבריו לא מובנים מה הרויח אם יגרד חצי דוכסוסטוס, הלא עדיין יש את שני החלקים והרי הוא "גוויל מדוקק" ותו לא!

ה. הרב אשר חנניה שליט"א בשו"ת שערי יושר העלה שיש חילוק אם חולקים את העור לב' כבזמן הגמ' או אם גורדים אותו, ובגרידה די לגרד חצי תחתון, וכדעת מר"ן. אלא שלמעשה הוא מודה שבזמנינו לא מגרדים "רוב" מצד בשר, ואדרבא מגרדים לפעמים יותר בצד שער, וע"כ לטענתו יש לשים השגחה על הקלף. ועכ"פ יוצא שרוב תפילין הנכתבים בשליל אמיתי פסולים ממילא לשיטתו, [וכן גווילי גדולי ישראל שגורדו הרבה מצד בשר פסולים] שהרי אינם כהש"ע, אא"כ נאמר שהשכבה השומנית היא שכבה חשובה ובזה ייושב שגורדים "הרבה" בצד בשר. אלא שמ"מ לא נשמע כדבר הזה מכמה סיבות,

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

וגם הוא עצמו הרי הביא בספרו את תוכחתו של ר' יהודאי גאון לבני א"י המעבדים בסיד, ור' יהודאי לא סבר כיון דעל על...

ולגבי הנחתו הראשונה שא"א לכתוב בגוויל בצד בשר ובקלף בצד שער הארכתי בקונטרסי זה שאין הדברים נכונים, ובתיקון קל בעור, והתאמת הדיו ומכשיר הכתיבה, אפשר לכתוב תמיד בכל צד.

מלבד זה בהנחתו השניה שכבר 800 שנה שלא נמצא קלף מעופץ הוא משום מה התעלם מהמציאות, משום שבארצות המזרח מעולם לא פסקה מלאכת הגוויל שהוא כמובן מעופץ.

גם מה שנתלה בדברי הרב זכריה אגמתי בספר הנר שבירר ששיטת ר' האי כהערוך בשם ר' האי, אין ספק כי כשהרמב"ם גם בירר יש לסמוך על עמוד ההוראה, ולא על מי שלא נתקבל כעמוד הוראה אף אם גדול היה. ומ"מ אין ספק כי הרב אלבה שליט"א עשה עבודת מחקר נפלאה ונעזרתי בספרו היקר רבות.⁸⁴

לאחר סריקה קצרה זו בדברי גאוני הדורות, אני עומד תמה ומשתום האם מאות שנים לאחר שכתבו התוס' את דבריהם זה מה שהצליחו ליישב גדולי הדורות את דבריהם?! והיכן כל זה נכנס בדברי ר"ת ותלמידיו ומכש"כ בשיטת הגאונים, הערוך, והרמב"ם?!

ועתה נדבר מהבעיה הנוספת שהזכרתי בראש דברי והיא שדעת רוב ככל הגאונים כדן התלמוד שהקלף המעובד בסיד אינו קלף כי אם דפתרא. מאחר ומבואר בגמ' מגילה י"ט ע"א ובשבת ע"ט ע"א וגיטין כ"ב ע"א,⁸⁵ שכל עור אפ' דמליח וקמיה, מאחר ואינו עפיץ, נקרא דפתרא ופסול לכתובת סת"ם! ואזכיר שוב שכ"כ לפסול עיבוד

והוסיף עוד שם, "עוד מצאתי בתשובות הגאונים. האנשים הרגילין לקרות בספר חומש בעשר במקום שאין ספר תורה אין רוח חכמים נוחה בהם. ור' אוסר לעשות כן. שאף בספר תורה גמור שאינו עשוי כתיקון חכמים אסור לקרות כגון שאינו תפור בגידין ושלא יהא בין שיטה לשיטה כמלא שיטה אסרו לקרות כל שכן ספר חומש שאינו מדקדקין בו לעשות אחד מן התיקונים האלה שאסור לקרות בו. והמיקל בזה לא נכון הוא עושה שמוציא ברכה לבטלה".

⁸⁴ שוב אחר זמן נפגשתי עמו במערת המכפלה ושוחחנו קצרות במהות העיבוד, ואף אמר לי שרוצה להזמין פרשיות על קלף מעופץ. ⁸⁵ "אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: שלשה עורות הן, מצה וחיפה ודיפתרא; מצה, כמשמעו - דלא מליח ודלא קמיה ודלא עפיץ. וכמה שיעורו? תני רב שמואל בר רב יהודה: כדי לצור בו משקולת קטנה. וכמה? אמר אביי: ריבעא דריבעא דפומבדיתא. חיפה - דמליח ולא קמיה ולא עפיץ, וכמה שיעורו? - כדתנן: עור כדי לעשות קמיע. דיפתרא - דמליח וקמיה ולא עפיץ, וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט.

ג'. הרב חנניה מודע לגרסאות הנכונות ברמב"ם. ולכל הראשונים הספרדים שסברו כך להלכה. ומתעלם מהם מסיבות לא ברורות. ובעיקר משתדל בכל כוחו להצדיק את המנהג כשיטת הש"ע וחכמי אשכנז למרות שהוא מודה בקשיים הנובעים ממנה.

ד'. כמו כן מתברר למפרע כי הרב סמך גם על ידידי איש תם וישר הרב חנניה אביטל הי"ו שכתב בזמנו מאמר בנושא, ובפגישתי עמו ע"מ לראות את "העורות השומניים" התברר כי העורות נקנו מהערבים בעיר העתיקה, והם עברו כבר תהליך שימור וגירוד השומן ורק קרומים יבשים נשארו, ובחלקם [עורות עם שערות] יש עורות מבורסקים לחלוטין כעורות של פרווה שהזכרתי קודם את דרך עיבודם. ולתומו סבר כי מדובר בעורות לא מעובדים עם שומן ממשי. ולמעשה ברור לו שא"א לכתוב על שומן. ואני מקווה שהעניין יתוקן.

ו. **הרב עידוא אלבה בספרו "גוויל וקלף"** חתר ליישב שיש הבדל במה מעבדים, וכשמעבדים בסיד נוחות הכתיבה בצד בשר עדיפה על צד שער ומימילא יש לו לדוכסוסטוס זה, "דין קלף". אך למעשה אף שהביא להקת ראשונים מחכמי אשכנז ופרובנס, שאחריהם נגררו חכמי קסטיליה להכשיר שריית סיד, גם הוא לא הצליח למצא את מקורם הטהור בתלמוד לא בבלי ולא בירושלמי, לא במדרש ולא באגדה, וע"כ גם הוא העלה שראוי להדר לעבד בעפצים. ומימילא בלא להרגיש איבד את יסוד הנחתו בין עיבוד סיד לעיבוד עפצים, משום שאין מקור לעיבוד סיד שנבנה עליו יסוד.

גם מש"כ שם בקיצור עמ' 16 שמאחר שכבר 800 שנה שלא נמצא קלף מעובד בעפצים י"ל דמשום עת לעשות לה' הפרו תורתך, וכיון שהותרו הותרו אף שאין בזה הכרח. ושאף הרמב"ם יכשיר.

והנה, על הנחתו הנ"ל כבר האריך הגר"י קאפח בהקדמתו בשיטת הרמב"ם שאף שהתירו לכתוב ד"ת יש לצמצם בדבר זה גם בזמנינו. ואין מושג כיוון דעל על לכתחילה. וברור שאין כזה דבר, וראה בהערה.⁸³

⁸³ ע"ע במחזור ויטרי סימן קי"ט "ואם כן יתירו לנו אותו ספר תורה שאינו מעובד כהלכה משום עת לעשות לי". אם כן בעת שאין מציאין לולב אתרוג והדס כשירין. למה אין אנו מברכין על היבשים. והקטומין. והנפרצים. ועל האתרוג שעלתה חזוית על רובו. ושיטלה פטמתו. ועל הניקב ועל הניקלף. אף ביום ראשון של סוכות. משום עת לעשות לי". וגו'. אלמ' ודאי הואיל ופסלוהו חכמים לברך עליו ביום ראשון המברך עליו אינו מקיים מצוה. דכתב (שמואל א כב) הנה שמוע מזבח טוב וגו'. ואף על [לא] תשא עובר המברך. הכי נמי הקורא בספר תורה דפסלוהו חכמים אינו יוצא ידי קריאה. וכיון דאינו יוצא ידי קריאה נמצא דעל הברכה עובר לא תשא למפרע".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ולפי שראיתי מי שטען שאין צורך בג' פעולות, דהיינו מליח קמיה ועפיץ אלא די בעפיץ, אני חוזר ומעתיק את לשון הרמב"ם פרק א' הלכה ו'⁸⁶ שלש עורות הן: גוויל וקלף ודוכסוסטום, כיצד לוקחין עור בהמה או חיה ומעבירין השער ממנו תחלה, ואחר כך מולחין אותו במלח, ואח"כ מעבדין אותו בקמה, ואחר כך בעפצא וכיוצא בו מדברים שמכווצין את העור ומחזקין אותו, וזה הוא הנקרא גוויל. עכ"ל. ובתשובה סימן קנ"ג, כתב, "עבוד שלם מליח וקמיה ועפיץ" וחזר ע"ז שם בשנית.

ולשון המאירי בקי"ס מאמר ראשון ח"ג "דרך עבוד הראשונים הוא, שכשהופשט העור מן הבהמה או מן החיה היו מעבירין השער ממנו, מדקקין אותו מעט על ידי גרידה [הכוונה בצד בשר, שהרי אם יפגום בצד שער לא יוכל לכתוב כראוי וגם לא יהיה גוויל, כי מהמאירי עצמו מוכח לקמן שקליפת הליצה היא משמעותית הקמ"ח] ומולחין אותו במלח כדי לנגבו וכשנתנגב נותנים אותו במים וקמה לעבותו, ואם אינו רוצה לעשות ממנו אלא גוויל מתקנו אח"כ בעפצים כדי לכווצו כדי שיתחזק ע"י אותו כוץ הרבה ונשאר חלק במקום שער, אבל במקום בשר נשאר בלא שום חלקות ואינו ראוי לכתובה כלל. ומתוך כך כתיבתו בפנים העליונים שהוא מקום השער, וזה ממה שלא נחלק בו אדם. ע"כ.

וכן כתב בבית הבחירה למאירי מסכת שבת דף פא ע"א. "גאוני הראשונים כתבו שכך היו עושים לוקחין עור בהמה או חיה ומעבירין ממנה השער ומדקקין אותו מעט בגרידה ומולחין אותו במלח ומעבדין אותו בקמה ומתקנין אותו בעפצים וכיוצא בו בדברים שמכווצים את העור ומקבצים אותו ומחזקים אותו וזהו הנקרא גוויל שלא ניטל ממנו כלום"

והאיך יקרא שלא ניטל ממנו כלום" אם דקקת אותו? אלא כל עוד שלא נחלק הרי הוא גוויל ופשוט. אם כי בנושא זה עדיין ניתן להעלות ראיות כדרכה של תורה מ"מ הרי אין מחייב שלא להחמיר. וכמו שהליץ אחד מידידי "אם אין קמה אין תורה".

אך למעשה הנה, אם מטרת הקמה הוא בעיקר כדי להעלות את רמת החומציות של העור כדי שהעפצים יספגו, וכן להוציא חלבונים מן העור, ולגרום לעור רך יותר, אז גם בעיבוד גוויל תעשייתי משתמשים בחומצות שונות. ומימילא אם "עפצים וכיוצא בו" כולל כל שעושה

סיד, הגאון פרקוי בן באבוי תלמיד ר' יהודאי גאון, באוצר הגאונים גנזי שכתר עמ' 560. וכן מבואר בתשובות הגאונים - הרכבי סימן תל"ב, ושלא התירו סיד אלא זמנית משום גזירת שמד ומשום עת לעשות לה', וכ"כ בספר כלבו בשו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. וכן ע"ה, וכן הביא בשו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. וכן כתב ריב"ם במנהגים ישנים מדורא עמוד 162. וכן מבואר בתשובה המיוחסת לר' האי גאון בתשובות הגאונים - הרכבי סימן ס"ג, ובדברי ר' אחאי גאון שאילתות דרב אחאי סוף פרשת ויקהל שאילתא ס"ז,⁸⁶ ובפרשת עקב ס' קמ"ה [ועיין בהעמק שאלה שם⁸⁷]. וכן מבואר בספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב בשם רבינו שריא גאון לפסול את הריק משום שאינו מעופץ כדן. וכן מבואר בהל' ס"ת המיוחסת לר' יהודה אלברצלני (מתקופת הרי"ף) בעמ' 14. ובמהחזור ויטרי סימן רמ"ז ד"ה "בפורים אסור" כתב "אבל בציבור לא יצא ידי חובתו אלא במגילה של קלף שהוא מן גוויל"- והפירוש שהיא עפוצה.

ושכן מבואר להדיא בדעת עמוד ההוראה רבינו הרמב"ם בשלשה תשובות בשו"ת, ס' קס"ב, קנ"ט, וקנ"ג, שהריק הוא פסול מאחר ואינו מעובד כדין בעפצים אלא בסיד. ואף מקצת הגאונים שהכשירו עיבוד סיד, לא הכשירו אלא בתו"מ ולא בס"ת, ז"ל תשובות רב נטרונאי גאון - ברודי (אופק) יורה דעה סימן רס"ה, "רב נטרונאי. וששאלתם יריעות שלנו וקלף שלנו מעובדין בסיד, כשרות או פסולות? כך ראינו: קלף כיון שעייבדו לשמה, אף על פי שלא עיבדו בצואת הכלבים ובעפצי, כשר. אבל יריעות צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצים". וכן משמע קצת בספר הלכות קצובות שימוש תפילין ועשייתן אות א'⁸⁸

⁸⁶ וזה לשונו: כתבה על הדפתרא פסולה, עד שתהא כתובה אשורית על הספר בדיו (בבלי מגילה ח' ע"ב- י"ז ע"א- י"ט ע"א). מנהגי מילי? אמר רבא אתיאי כתיבה כתיבה כתיב הכא ותכתוב אסתר וכתוב התם "ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו", למדנו קדושת מגילה מקדושת כתובים וקדושת כתובים מקדושת נביאים קדושת נביאים מקדושת ספר תורה. וספר תורה מנל? גמירי ספר ספר כתיב הכא ואני כותב על הספר וכתוב לקח את ספר התורה הזה, מיכן שספר תורה אסור לכתוב אותו אלא בעורות מעובדים שעובדין בעפץ לשום תורה ועל גבי ספר מאי "גבוי" ספר מקום שיער שהוא למעלן". עכ"ל.

⁸⁷ הנציב בהעמק שאלה העמיד ששיטת ר' אחאי כתוס' דהגדרת ספר, שאינו יכול להזדייף. ולא היא! אלא שיצא מתורת נבילה כר' יהודאי. שהרי שהרי אין צורך בראוי להזדייף בסת"ם כנ"ל.
⁸⁸ וז"ל, בעניין עשית הבתים של תפילין "נוטל עור השליל ומשימו בסיד ורוחצו ומתקנו כגון קלף". יש לציין שהספר 'הלכות קצובות' הוא חיבור הלכתי אנונימי מתקופת הגאונים, שחובר כנראה באיטליה במחצית השנייה של המאה התשיעית לספירה. החיבור היה

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

3. - ועוד קשה היאך אנו כותבין ס"ת על הקלפים שלנו הא אינם מעופצין וכן גיטין שאנו כותבין בקלפין שלנו ובפ' [שני] דגטין (דף יט.) משמע דווקא בדאפיצן כותבין אבל לא אפיצן לא דיכול להודיין? ומפרש ר"ת דתיקון שלנו חשיב כאפיצן⁸⁹ תדע דהא קמן דאין יכול להודיין והא משמע בגיטין בדלא אפיצן יכול להודיין היינו בקלפים שלהם שהיו עושים בהם תיקון של עיפון דקודם עיפון יכול להודיין ונקרא דיפתרא ופסול ותדע שגם בימיהם כותבין שטרות בקלף שאינו מעופץ כדאמר' בפ' שני דגיטין (שם) כתבו במי טריא ועפצא כשר ומוקי לה בדלא אפיצן ומיהו איכא לאוקומי בנייר של עשבים דלא מיתקני ליה בעפצים כמו שפי' שם בקונטרס גבי חיישינן שמא במי מילין כתבו א"נ בעדי מסירה ורבי אלעזר, מ"ר. עכ"ל.

והנה יש כאן לכאורה תימה גדול. שר"ת ע"ה הניח ג' הנחות ויצר מסקנה שאותה צטטו רוב גאוני אשכנז ופרובנס.

א'. הניח מדברי הגמ' שיש ספר כשר בדלא אפיצן מזה שכתבה הגמ' "הא דלא אפיצן" והלא אין נקרא "ספר" אלא בדעפיץ. והרואה את הרמב"ם בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ט' הלכה ט"ו יראה פירוש אחר, שהפירוש "דלא אפיצן" היינו ס"ת ישן שאין עיפוצו ניכר שכשאין העפצים ניכרים בו סימן שהקלף נחלש ולכן א"א לתופרו⁹⁰. ולא שמדובר בעיבוד סיד. ובזה נדחית קושיית הרשב"א בחידושו למסכת מגילה דף י"ט ע"א שכתב "ואף בזמנא היה להם עבוד אחר" וכו' ובגיטין דף י"ט ע"ב מבואר שלא היה להם עיבוד אחר שהרי איתא, "ההוא גברא דעל לבי כנישתא, שקל ספר תורה יהיב לה לדבייתה, ואמר לה הא גיטין; אמר רב יוסף: למאי ליחוש לה? אי משום מי מילין – אין מי מילין על גבי מי מילין", ולמה לא תירץ שמדובר בס"ת מעובד בסיד, הרי שלא היה עיבוד אחר בס"ת.

ויתירה מזאת הלא ברור שבזמן הגמ' ידעו מעיבוד סיד ואעפ"כ לא הכשירו אותו לכתובת סת"ם אלא רק

את אותה פעולה, ממילא ה"ה קמיה וכל כיוצא בו, וכן עיקר.

פרק י'

"מליח קמיה ועפיץ"

גם בעיה זו עמדה לנגד עיניו הטהורות של ר"ת, והוא התייחס אליה בחצי השני של התוס' בשבת ע"ט ע"ב שהזכרתי לעיל וז"ל:

"וי"מ דקלף ודוכסוסטום אינם מעופצים, וקשה דא"כ פסול לכתוב עליהן ס"ת ותפילין ומזוזות דבעינן ספר ולחכי פסול במסכת מגילה (דף יט: ושם) לכתוב מגילה על הדפתרא משום דנקראת ספר ולקמן משמע דכשרין, וא"ת קלפים שלנו דלא עפיצן היכי מיתכשרי? ואומר ר"ת דתיקון שלנו חשיב כעיפון וכן משמע בהקומץ רבה (מנחות לא:). דקאמר קרע הבא בב' יתפור בנ' אל יתפור ותניא אידך בשלש יתפור בד' אל יתפור ולא פליגי הא דעפיצן הא דלא עפיצן אלמא ס"ת כשר בלא עפיץ והיינו בתיקון טוב כשלו בפ"ק דגיטין (דף יא.) גבי שטר והא בעינן דבר שאינו יכול להודיין ומשני דעפיצן משמע דאי לא עפיצן יכול להודיין ופסול ואנן סהדי דשלונו אינו יכול להודיין אלמא חשיב כעיפון" עכ"ל.

וגם התוספות מסכת מגילה דף י"ט ע"א ד"ה דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיץ – הרגישו בזה וכתבו, "קשיא, א"כ היאך כותבין על קלפים שלנו דלא עפיצי ספר תורה ותפילין ומגילה? ותירץ רבינו תם שהסיד שאנו נותנין בקלפים שלנו מהני כעפצים ותדע דבפרק שני דגיטין (דף יט.) אמר דבלא עפיץ יכול להודיין ושלונו אין יכול להודיין על הלבן.

וכן בתוספות מסכת מנחות דף ל"א ע"ב ד"ה הא דאפיצן הא דלא אפיצן – כתב, (חילקתי את דבריו לחלקים ממוספרים).

1. - "משמע דס"ת כשר בלא אפיצן" והקשה ר"ת מהא דאמר' פרק המוציא יין (שבת דף עט: ושם) גבי ס"ת על הגוויל ועל הדוכסוסטום כשירה משמע אבל דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיץ לא (מיקרי ספר) ובפ' שני דסוטה (דף יז.) אמרי' אין כותבין פרשת סוטה לא על הלוח ולא על הנייר ולא על הדפתרא אלא על המגילה שנא' בספר וכו"ש ס"ת דנקרא ספר טפי כדאמר' במס' סופרים אין כותבין לא על הנייר ולא על הדפתרא,

2. - ומיהו מחוק לא גרס דהא בפרק המוציא יין (שבת דף ע"ט:) קתני על הנייר ועל המטלית פסולה ולא קתני מחוק. (לגבי נקודה זו התייחסתי לעיל).

⁸⁹ וכ"כ משמו בספר התרומה הלכות ספר תורה סימן קצ"ג. ורבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב ב' חלק ב' דף י"ז טור ג' "ותקון סיד שלנו טוב כמו בעפצים כך כתב ר"ת בגיטין. וכ"כ בספר יראים סימן שצ"ט [דפוס ישן - טז] "ושמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעבוד שלהן שהוא במליח וקמיה אבל עיבוד שלנו שהוא חזק עיבודו לא מצריכין עפיץ".

⁹⁰ ז"ל "ספר תורה שנקרעה בו יריעה בתוך שתי שיטות יתפור בתוך שלש לא יתפור, במה דברים אמורים בישן שאין עפצו ניכר אבל אם ניכר הגוויל שהוא עפון תופר ואפילו קרע הבא בתוך שלש, וכן בין כל דף ודף ובין תיבה לתיבה יתפור, וכל הקרעים אין תופרין אותן אלא בגידין שתופרין בהן היריעות זו לזו, ובכל הקרעים יזהר שלא תחסר אות אחת או תשתנה צורתה".

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסטוס

וכיון שסוגיא זו יש לי בה עניין בפנ"ע, הבאתי אותה בנספח ב'.

ועוד דקשיא לי דהלא ישנם עוד עיבודים מכוצים חוץ מעפצים כמו האוג והקראט וקליפת הרימון והאגוז והקיברטצ'ו והאלון, [תמונה מס' 4]. ומי הכריח לומר ש"הא דלא עפיצן" הוא סיד?!!!

יתירה מזאת הריטב"א בשבת ע"ט ע"א, הבין בדברי ר"ת עצמו ש"הא דלא עפיצן" היינו עיבוד סומק, (עץ האוג) ולא סיד, והבאתי את דבריו לעיל בהערות.

ב'. עוד כתב ר"ת "ועוד קשה היאך אנו כותבין ס"ת על הקלפים שלנו הא אינם מעופצין ויכולים להזדיף". ולכן הסיק שהעיבוד בסיד טוב כמו עפצים ואינו מזדיף. ולעיל הארכנו שאין שום מקור תלמודי שיזכיר שיש הלכה בסת"ם שלא יהיה ראוי להזדיף ואדרבא עדיף לקחת סוג דיו כדיו של סוטה העשוי מעשן השמנים השרוי במי עפצים שנמחק במים שהמחיקה לא תהא ניכרת בהם כמש"כ הש"ע יו"ד ס' רע"א. כמו כן חזינן שעיבוד סיד דידן כן ראוי להזדיף, וכבר הערתי בזה לעיל.

ג'. כתב שאפשר לכתוב על הנייר שאינו מחוק שעשוי מעשבים אף שאינו מעופץ מאחר דאינו מזדיף. ולעיל ביארנו שה"ה לכתובת סת"ם.

ולעיל הארכתי שאין זה פירוש ניר, וגם אם כן, לדעת רוב ככל הגאונים והפוסקים הלכה למעשה אין להתיר כתיבת סת"ם בנייר של עשבים.

נחזור לעניינינו,

נראה לכאורה שלר"ת לא הייתה ידיעה ברורה על מה סומכים בעיבוד סיד, כמש"כ בעצמו במחזור ויטרי סימן תקי"ז ד"ה אין כותבין, "ועל העיבוד הקשיתי במה מעבדן דלא שכיחי אפצים גבן. ולא מעבדינן בהן אפי' אי שכיחי" ובמהלך דבריו הזכיר סברא דאפשר לכתוב סת"ם חוץ ממגילה אפי' בדפתרא שהוא עור לא מעובד⁹². ובנוסף העלה סברא דסיד מעבד כמו עפצים וראיה שגם בזמן הגמ' היו עיבודים נוספים מלבד עפצים, מסוגיית קרע הבא בג' שיטין הנ"ל וכו'. וסיים: "מיכן סמכתי

להשרת השער, כמבואר במסכת מועד קטן דף ט ע"ב "עניות - טופלות אותן בסיד". ואמרו בכתובות ע"ז המקמץ זה המקבץ צואת כלבים ושם בתוס' ד"ה אלא לר' יהודה הביא מהגמ' ברכות כה. דאיתא להדיא שהיה מנהגם לתת עורות בצואת כלבים. ובדברי הגאונים התבאר שתהליך זה מופיע אחרי הסיד וכדי לבטל את השפעת הסיד וכמבואר לעיל בתיאור העיבוד.

ולמעשה מפירושו זה של הרמב"ם בהא דלא אפיצן דחו המאירי והרמב"ן את ראיית ר"ת מהגמ' הנ"ל אם כי למעשה פסקו כמותו מטעם אחר אשר צ"ע בדבריהם הקדושים, וכתבו את תירוצם "בדרך אפשר" שהיא מורה שהכותב עצמו הסתפק במש"כ. וכמש"כ בהערה⁹¹.

וגם פשטות הסוגיא היא כהרמב"ם שכן אילו היה תלוי דין התפירה בקלף לבן או חום כמש"כ ר"ת והרא"ש והטור, היה צ"ל הא בגידים לבנים הא בגידים שחורים, הגע בעצמך, מדוע יש לגנוז יריעה שלימה אם אפשר לצבוע את הגיד בצבע תואם לקלף....

⁹¹ בקריית ספר (למאירי) מאמר ראשון חלק ג ד"ה שנינו במסכת, דחה את טענת ר"ת, וז"ל "ומ"מ לגדולי המחברים (הרמב"ם) ראיתי הפך הדברים, דעפיצן הוא נקרא חדש ודלא עפיצן נקרא ישן והא שכתבו בתוך שלש לא יתפור בישן שאין עפצו ניכר, אבל אם נכר הגוויל שהוא עפוצ אף בתוך ג' יתפור. ולמדנו עוד מדבריהם דהאי דקאמר דלא עפיצן פירושו שאין עפצו ניכר בו. ונ"ל בפירושו דעפיצן שנתעבד בעפצים הרבה ונתחזק הגוויל הרבה ואף בתוך ג' דיו בתפירה, ודלא עפיצן שלא נתעבד אלא במעט עפצים ולא נתחזק כ"כ וכל שבתוך ג' לא דיו בתפירה. או שמא פירושו דלא עפיצן שלרוב ישנם כלה רוב עפיצתו ואינו חזק כ"כ. ונמצא שאף דלא עפיצן האמור כאן מעובד הוא אלא שאין בהם אלא מעט. אלא שמ"מ אעפ"י שהחלשנו כח ראייתם (של חכמי צרפת- ר"ת) לענין התקון, מיהא נראה כדבריהם שכל שנתעבד ובכתיבת הלבן כתב המתקיים הוא וכשר.

גם בחידושי הרמב"ן מסכת שבת דף ע"ט ע"ב ערער בקושיית ר"ת, וז"ל "ולפי דברי קצת חכמי ספרד ז"ל שלש עורות הללו שהם הגוויל והקלף והדוכוסטוס שלשתן בעפצים שנו, ובתוס' חכמי הצרפתים ז"ל ראיתי שאמרו שלא אמרו חכמים עפיץ דוקא, אלא יש עבודין אחרים שהן מכשירין כעפצים הללו, וראיה לדבר מהא דגרסי' בפ' הקומץ רבה (ל"א ב') קרע הבא בתוך שנים יתפור בתוך שלש לא יתפור והא תניא יתפור ל"ק הא דאפיצן הא דלא אפיצן, אלמא כותבין ס"ת אדלא עפיצן ואינו נקרא דפתרא שיש עבוד אחר מכשיר כגון שלנו, וזו אינה ראיה לפי שאין פי' דלא אפיצן אלא שאין אפיצן ניכר מחמת יושנן או מחמת דבר אחר כדאמר' עלה ה"מ בעתיקתא אבל בחדתא יתפור ולא עתיקת' עתיקתא ממש ולא חדתא חדתא ממש אלא הא דאפיצא והא דלא אפיצא, וכן פי' הרמב"ם ז"ל הספרדי, ומהו אפשר שהוא אמת לפי שלא היה להן עיבוד של קיימא אלא העפצים כדאמר' בגטין (י"א א') והא בעינן כתב שאינו יכול להזדיף בדעפיצן, משמע שכל שאר העבודין שלהן יכולין היו להזדיף, ואפשר שמפני כך פסלו ל"ס דבעינן כתיבה תמה וליכא, א"ל דלאו ספר מיקרי אבל לדידן דאית לן עבודין אחרים שאינן יכולין להזדיף וכותבין בהן גטין ושטרות אפשר שיהיו כשרים אף ל"ס"ת עכ"ל, וצ"ע האם הרמב"ן הניח תפילין על ספק שכתב "ומיהו אפשר שהוא אמת"?! הלא ודאי היה לו להדר אחר מליח קמיה ועפיץ! ובפרט שבענין "קלף הראוי להזדיף הארכתי לעיל בשם גדולי הפוסקים לדחות שיטה זו מהלכה.

⁹² מחזור ויטרי סימן תקי"ז "אי נמי איכא למימר ולאכשורי אפילו דיפתרא. מדתני פסילי טובא ותנא בהו בהדיא הרי אלו יגזזו. או אין קורין בו או פסיל. אבל בדיפתרא לא משתמיט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דליתני פסולה. והלכה דעל הקלף איכא למימר דקלף מיקרי. אבל גבי מגילה תני לא יצא משום שאר מילי טובא. דמתני בההו ונראה דדיפתרא כשר בדיעבד וכל שכן עיבוד שלנו אלא שבמגילה החמירו בדיפתרא לומר שלא יצא. משום ככתבם וכלשונם. דאורחיהו בקמיה ומליח ועפיץ וכתב אשורית. מיכן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו. וראייתו מהקומץ רבה. ואי משתכח בה איניש טעמ' אחרינא להיתירא אשר יראה [יגיד].

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

וא"כ להכשיר ס"ת בעיבוד סיד זה נגד דברי כל הגאונים המרכזיים בפסיקה, וכולל הגאונים שהכשירו עיבוד סיד בתו"ם ופסלו בס"ת.⁹³

ובכל מקרה עיבוד סיד מחלוקת היא שהוכרעה בגאונים ע"י רבנן דתרת"י מתיבתא לאסור. הרכבי תל"ב, וס"ג⁹⁴

⁹³ הרב אלבה בעמ' 106 כתב שלר' נטרונאי אפשר לכתוב ס"ת על הקלף המעובד בסיד ורק בגוויל המעובד בסיד א"א משום שאינו ראוי לכתובה שם מצד חלקותו, ובוזה ניסה ליישב את ההבדל בין ס"ת לתו"ם אך לענ"ד הסופרים יכולים לכתוב שם כמו שכותבים את השמות שאחרי המזוזה ובפרט אם ינקו שם קודם עם מטלית לחה לנגב שיירי כימיקאליים, ויתקינו לו דיו מתאים דליל ושחור ביותר. ומסתבר יותר שמשום הגדרת "ספר" חילקו בניהם, אך בתלמוד דידן בשבת ע"ט מבואר בגמ' להדיא שגם בתו"ם צריך עור מעובד ולא דפתרא. וכבר כתבתי בזה לעיל.

⁹⁴ תשובות הגאונים - הרכבי סימן תל"ב "מקום שאין בו מי שיודע לעשות לא גווילין ולא רק והצרכו לכתוב ספר תורה ומצאו ר"ק שבא ממקום רחוק יש להן רשות לכתוב באותן רק ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה או לא? היו יודעין שעיקר רק שאמרתם לא הכשירו רבנן דתרת"י מתיבתא לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו בצבור. ולא היה מתירו אלא מר רב משה גאון מחסיה ז"ל בלבד והוא קארי ליה לרק קלף. ולא קלף ניהו אלא חופה שמית דמליה ולא קמיה ולא עפיץ. ולענין מנלה תנן היתה כתובה על הדפתרא לא יצא עד שתהא כתובה אשורית על הספר. ודפתרא מליה וקמיה ולא עפיץ וכל שכן רק דלא מליה. אלא מהו עכשו בשנים האלה כיון שאין מי יודע לעשות אותו גוויל כתקנו וכי אתו לעפוציה טרחין הרבה. ורוב הצבור כי דאשכחון קולא דרב משה סמכו עליו וקא קארו ביה בצבור לבר מן מהדרין ומדוקאני דמצות דלא קארו אלא בגוויל כהוגן. את המשך התשובה בקיצור לענין עיבוד לשמה הביא גם הרא"ש (בהלכות קטנות מנחות, בשם ספר העינים) הלכות ספר תורה סימן כ"ב "ומר רב משה (ס"א גאון) ז"ל הוה פליג נמי בהא והיה אומר דמצוה מן המוכרח למיעבד עבוד לשמה. אבל מתורת ס"ת כשר שקורין בו בצבור לא נפיק. ואית לנא ולרבנן דקדוקא בהא מילתא לדחויי לומר רב משה. אלא מהו אתם שאין במקומכם מי שעושה גוויל ולא דק (צ"ל ר"ק) אם יש במקומכם ס"ת כהוגן השמרו וקראו בה בצבור ואם לאו אל תשביתו קריאת ס"ת בצבור מפני זה שהרי הכתוב אומר (תהלים קיט) עת לעשות לה' הפרו תורתך. ורבי יוחנן ור"ל מעינין בספרי אנדנא בשבתא (גיטין דף ס ב) וסמכי אהאי קרא אף אתם עשו ס"ת מן דק (ר"ק) אע"פ שאינו מעובד לשמה. דמר רב משה גאון כדי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק וכ"ש על דרך שאמרנו עת לעשות וגו'. אבל אם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות הדק (הר"ק) לידי מתנה ולהעביר עליהם סיד לשמה הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. ואם אין יכולת לעשות כתבו בו ואף ע"פ שאין מעובד לשמה." ע"כ.

ולמדנו שיש גאונים המכשירים עיבוד "הרק" בסיד, ויש גאונים שקראו ל"רק" "חיפה", וכך נראה שיטת הרמב"ם. והנה תמוה האין שייך לומר שאחר שהעור עובד בסיד שלא לשמה יועיל "להחזיר הדק (הרי"ק) לידי מתנה ולהעביר עליהם סיד לשמה", בשלמא אם היה אומר להם לטבול במים ולשטוף מן הסיד עד שחזור למצב הקודם ושוב לעבדו מחדש עוד נחא, אבל רק להעביר סיד, זה תמוה מה תועלתו של "מעט סיד", אך באמת ע"פ יסוד ההיתר משום עת לעשות לה' שלא תשתכח תורת הקריאה התירו עיבוד סיד למרות שבעצם זה לא מעובד כלל, וכן כדי שלא כדי שלא תשתכח תורת עיבוד לשמה אמר להם להעביר סיד, ופשוט שאם כבר נגמר עיבוד עפצים שא"ל לעבדו בעפצים שוב לשמה שאין בזה תועלת לעור, משא"כ סיד. ומה מוכח אגב שאין כח "לסיד שלנו" כמו עפצים. והנה כל מי שסמך להתיר בסיד הוא שסומך בדיעבד על תשובת מר רב משה גאון כידוע. ושזה זו נדחתה מהלכה ע"י רבנן דתרת"י מתיבתא, ורק משום עת לעשות התירו מחוסר ברירה בשעת הדחק.

אמנם לשיטת הרמב"ם מבואר להדיא בתשובה ס' קנ"ט שאפשר לעבד שוב את הרי"ק לשמה בעפצים כמובן לפי שאין עיבוד הסיד עיבוד כלל, שוב ראיתי גם לא זכיתי להבין את דברי ר' משה זבארה

להכשיר עיבוד שלנו. וראיתי מהקומין רבה. ואי משתכח בה איניש טעמ' אחרנא להיתירא אשר יראה יגיד..."

נמצא,

א'. שלר"ת לא הייתה מסורת ברורה לעיבוד סיד אלא ניסה ליישב את המנהג מתוך דיוק בתלמוד שבהחלט יש פירוש אחר וחזק יותר המבואר בגאונים ובראשונים שקדמו לר"ת.

ב'. גם לא הייתה לו מסורת מעשית בעיבוד גווילים כמש"כ בעצמו דלא שכיחי עפצים גבן וכו'. ולכן לא יכל לתקן לעבד עור בעפצים. אם כי בזמנו בכל הארצות שסביבו עבדו בעפצים כמש"כ רש"י "בקליפת האלון" וכן בספרד ובכל ארצות המזרח וכמו שהזכיר הרמב"ם.

ג'. ר"ת לא הזכיר שישנה מחלוקת גאונים האם מותר לעבד בסיד ושל"ר רבנן דתרת"י מתיבתא" פסלו וכמו שהזכיר בספר האשכול (אלבק) הלכות ספר תורה דף נ"ז ע"א כתב, "ודריק שהיא חיפה הכשירו מר רב משה ולא הוודו לו חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבתו כמו מר רב נחשון ואף אשר אהריהם". ע"כ. ושל ההיתר היה זמני משום עת לעשות לה', אך יתכן שידע מהם.

ד'. ר"ת ותוס' אפ' לא הכשירו עיבוד סיד בגלל ר' נטרונאי והלכות קצובות הנ"ל שהתירו עיבוד סיד בתו"ם ולא בס"ת, מפני שתוס' כללו את כל סוגי הסת"ם שצריכים "ספר" בחדא מחתא. שהרי התוספות במסכת גיטין דף י"א ע"א ד"ה בדאפיצן כתב, – "משמע דבלא אפיצא יכול להודיף וא"ת והיאך אנו כותבין בקלפים שלנו דלא אפיצן (שטרות) וספר תורה תפילין ומזוזות ודיפתרא פסול בכלהו כדמוכח בכמה דוכתי! ואור"ת דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים שלהם דהא קלפים שלנו אין יכולין להודיף ועוד דבהקומין רבה (מנחות לא): גבי ס"ת קאמר הא דאפיצן הא דלא אפיצן הרי שכותבין ס"ת בדלא אפיצן והיינו כעיבוד שלנו".

ה'. ר"ת התייחס למשנה במגילה י"ז ע"א "היתה כתובה בסם ובסיקרא ובקומום ובקנקנתום על הנייר ועל הדפתרא לא יצא עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו". שכנראה "לא יצא" אינו חוזר על דפתרא". וזה נגד פירוש כל הגאונים והראשונים והפשט של המשנה שסיימה "על הספר". ובמסכת סופרים פ"א משנה ה' התחיל ב"אין כותבין לא ע"ג דפתרא וכו'. ומפורש בדברי ר' אחאי גאון שהבאתי דבריו בהמשך שפסול. וצע"ג.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ומובא גם בשו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. ובר"ב"ם במנהגים ישנים מדורא עמוד 162. "וכי ספר תורה שאנו קורין בו ושאנו עומדין בו מפניו, מעובד הוא כהלכה למשה מסיני, ומליח וקמיה ועפיץ. ומפני מה אנו מברכין עליו וקורין בו. אלא אנו סומכין על ספרי הגאונים ז"ל. שאמרו מאחר שאין בינינו מי שידע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני. ורוב ספרי תורות שלנו עשוין מאילו עורות שאין עבדין כהלכה למשה מסיני. מוטב שתעקק מצות העיבוד ממקומו ולא נתבטל מקריאת התורה" וכו'.

אגב מחמת עניין זה של עת לעשות לה' התירו לתפור את הס"ת במשי דלא כהלכה למשה מסיני וכמבואר בתה"ד ועוד. והרמ"א יו"ד ס' ר"פ עד זמנו כתב שכן נוהגים, וכי יש איזה סמך אחר להתיר תפירה במשי? אלא זו הגישה שנשתמרה במשי משום עת לעשות היא הגישה שנשתמרה בעיבוד הסיד, והבן⁹⁷.

הרי לך ששאר פוסקים ידעו היטב ומסבר שגם ר"ת עצמו כי טעם הכשר הסיד הינו אך ורק היתר בדיעבד בשעת הדחק משום עת לעשות לה', ולא משום שנחשב לעיבוד.

והציבור לא רצה לשנות ממנהגם הגרוע לעבד בסיד, וכמבואר בדברי ר' יהודאי גאון הנ"ל ששלח מכתב לבני ארץ ישראל נדפס בכתבי הגאונים שכטר ח"ב, בו הוא מוכיח אותם על שכותבים תפילין בריק שהוא קלף [מעובד בסיד] ועושים כן משום שקל להם וזול יותר ומנהג זה נמשך להם משום גזירת שמד⁹⁸ שלא יקראו בתורה, וגנזו כל ספרי תורות מפני שהיו שורפים אותם, ואחר שבטלה הגזירה והיו צריכים לקנות מן הגויים, ושלא התירו להם אלא משום עת לעשות לה' אבל כעת צריכים לחזור לעיבוד כראוי מליח קמיה ועפיץ, והוכיח

שהבאתי לעיל ואין צורך לכפול, וחכמי נרבורנא שהביא הכל בו סימן כ'⁹⁵ שכתבו להכשיר כמנהגם לקרא בס"ת מעובד בסיד הוא רק משום שאינם יודעים לעבד כראוי בעפצים "מוטב שתעקק מצות העבוד ממקומו ולא נתבטל מקריאת התורה"...

אך לא עלה על דעתם לעולם שעיבוד סיד כשר לכתחילה כמו עפצים.

ומתבאר בדברי הכל בו שהרא"ש לא הכשיר ס"ת המעובדים בסיד אלא בדיעבד ורק סמך בשעת הדחק על ר"ת⁹⁶.

זצ"ל בספרו מלאכת הסופר שהכשיר עיבוד בסיד, ומאידך כתב גם שמנהגם לקנות קלף מן הנכרים המעובד בסיד ולעבדו בעפצים שוב לשמה לפי שיעקר העיבוד הוא העפצים? גם בשו"ע או"ח סימן ל"ב סעיף י"א כתב, "עור שעיבדו שלא לשמו, אם יש תיקון לחזור לעבדו לשמו, יתבאר בטור יור"ד סימן רע"א", ושם בטור הביא את תשובת ר' משה גאון להעביר סיד לשמה, נמצא שבעצם הש"ע מסכים שאין זה עיבוד גמור. וזה פשוט. ולא ידעתי מה פלפלו האחרונים המובאים בס' הלכה ברורה להר" דוד יוסף ח"ב באוצרות יוסף סימן י"ט שהעלו שדעת הש"ע שא"א להעביר סיד שוב מאחר שכבר עובד היטב לא שייך לעבדו שוב. והחי יתן אל ליבו האם גם בעיבוד עפצים היה מאן דהוא מעלה על דעתו לחזור ולעבד שוב?! אבל האחרונים שרצו להכשיר... שריית סיד לא היו מוכנים לקבל בשום אופן שאפשר לעבד עיבוד אחר עיבוד אבל אם היו יודעים בבירור שהלכה כהרמב"ם דהיינו שסיד אינו מעבד וכל ההיתר בסיד הוא רק משום עת לעשות, היה קל להם להבין למה אפשר להעביר שוב סיד לשמה- כדי שלא תשתכח לפחות תורת עיבוד לשמה.

ע"ע בשו"ת שואל ונשאל (לר' כלפון הכהן) ח"ד יו"ד ס' ס"ח, ופרחי כהונה [לר' מסעוד הכהן] או"ח ס' מ"ב. שהתירו לעבד שוב לשמה משריית סיד שלא לשמה, שנית בעפצים כדרכן.

⁹⁵ מובא בספר כלבו סימן כ ד"ה וזאת התשובה "וזאת התשובה השיבו גדולי נרבורנא ע"ה על זאת השאלה וזהו לשונם ועל קריאת החומשין ששאלת כך דעתנו נוטה, אמת הוא שאמרו רז"ל אין קורין בחומשין בצבור מפני כבוד הצבור וכן הלכה אך זה תשיב אל דעתך וכי ספר תורה שאנו קורין בו ושאנו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני דמליח וקמיה ועפיץ? ומפני מה אנו מברכים עליו וקורין בו אלא שאנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל שאמרו שאין בינינו מי שידע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני ורוב ספרי תורה שלנו עשוין מאילו העורות שאין עבדין כהלכה ומוטב שתעקק מצות העבוד ממקומו ולא נתבטל מקריאת התורה כמו שהתירו בספרי דאפטרותא דשרי לטלטולי ושרי למקרי ביה משום עת לעשות, וכמו שהתירו בכתיבת האגדות והתלמוד הן הכי נמי באותן ספרים שהם מקומות רחוקים שאין להם ספר תורה מוטב שיקראו בחומשין הכל כקריאת ספר תורה בשלשה או שבעה ויברך כל אחד כתקנו שלא יתבטל מקריאת התורה, ועוד ראייה ממה שאמרו ז"ל אין גוללין ס"ת בצבור מפני כבוד הצבור היכא דמתרמי דוכתא ולית להו אלא חד ספרא גוללין בצבור ולא חיישין לכבוד צבור כדי שלא יתבטלו מקריאת הפרשה, ומפני כבודך ולמען יאמינו כי מאצלינו נשתלח זה כתבנו והתמנו מקצתינו כזה טדרוס ב"ר משה, אברהם ב"ר יצחק, משה ב"ר יוסף, משלם ב"ר חנן, מאיר ב"ר יעקב, משה ב"ר טדרוס זכרם לטובה".

⁹⁶ ספר כלבו סימן מ"ה הל' פורים.

וה"ר אשר ז"ל כתב והמגילה צריכה שתהא כתובה על הגויל כדתנן כתבה על הדפתירה לא יצא וכו' דלא יצא צריכין אנשים ונשים לשמוע ממגילה כתובה על הגויל וכל שכן לקרא בתורה בבית הכנסת צריך שיקרא בספר תורה כתובה על הגויל ע"כ, אבל במקום שאין גויל מצוי קורין בשאר דשעת הדחק שאני וכן נמי ספר תורה, וה"ר יעקב מפרש כי עבור אלו הארצות חשוב כגויל ומייתי ראייה מהא דתנן במסכת גיטין פרק קמא דבעינין כתב שאין יכול לזייף וכו' ועיבוד שלנו כתב שאין יכול לזייף הוא עכ"ל,

⁹⁷ ע"ע בריבב"ן למגילה שכתב דאפשר שרק ס"ת שמעובד בעפצים מעכב בו גידין אבל ס"ת שלנו "שמא יש בו שינוי". [בשם הרב אביגדור כהן צדק. ובהערה שם העיר מדברי שו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. והריב"ם הנ"ל שס"ת שלהם אינן מעובדים כדינם אלא קורין בהם משום עת לעשות- וממילא אין סיבה לאסור לתפור בפשתן או במשי. הקמ"ח.

⁹⁸ ידוע שבימי הגאונים בא"י בימי בזיאניץ היו גזירות שמד דוגמה לזה מובא גם בספר העיתים סימן קעג "יען שפיוטין אלו שנהגו העולם למימרנין חזי לנא לרבוותא שאמרו שלא נתקן אלא בשעת השמד בלחוד מפני שלא היו יכולין להזכיר דברי תורה כי היו גוזרין האויבים על ישראל שלא לעסוק בתורה ועל כן היו חכמים שביניהם מתקנין להן בכלל התפילה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבתות וקדוקי המצות בדרך שבחות והודיות וחרוזות ופיוטים והווי אמרי הכי עת לעשות לה' הפרו תורתך **אבל שלא בשעת השמד חזר הדבר לאיסורו**". עכ"ל.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

הכס"מ בזה"ל, –"ודע שדעת רבינו דאע"ג דמשמע בגמרא דכל דלא עפיין עור מיקרי ולא גוויל ולא קלף ואינו כשר לספר תורה ולא לתפילין ומזוזות, לאו דוקא עפיין, דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים וכמ"ש התוס' בשם ר"ת וז"ש ואח"כ "בעפצא וכיוצא בו מדברים שמכווצים את העור ומחזקים אותו"... דדברי הרמב"ם ברורים בשלשה תשובות לפסול עיבוד סיד!!!

ואין ספק שאילולי היה רואה מר"ן תשובות הרמב"ם, לא היה כותב מה שכתב, או לפחות היה מביא שיש להחמיר¹⁰⁰. ומש"כ הרמב"ם "וכיוצא בו", ברור שהם האגז והקראט וקליפות הרימונים, וקליפת האגוז הירוקה¹⁰¹. משא"כ סיד שאינו מכווץ אלא להיפך¹⁰², ועיקר תפקידו להשיר השער ע"י שמנפה את העור ונפתחים נקבוביות השער, וגם כדי שיהא קל להסיר את הקרומים והשומן. וכן ל"הרוג" תאים חיים הגורמים לרקבון העור.

ועוד, שעניינו רואות שקלפים שלנו ניתנים לזיוף בהחלט במחיקה טובה ויתכן שאין זה עיבוד הסיד של בעלי התוס' לפי שאינו מכווץ את העור¹⁰³.

ראיתי מי שהקדימני ברעיון זה בסוגיה דומה כמובא בשו"ת דרכי נועם חלק חו"מ סימן כ"ז ד"ה אך מה, וז"ל, "ועוד שדברי מר"ן ז"ל בפירושו על דברי הרמב"ם ז"ל יחיד הוא ואף על פי שמימיו אנו שותים וכל בית ישראל חברים בזה, דברי הרמב"ם ז"ל אינם סובלים פירושו שהיא אוקמתא בדברי הרמב"ם ז"ל" עכ"ל. ובנד"ד לא רק שאינם סובלים פירושו, אלא הם נגד דבריו בתשובות הנ"ל בפרוש.

וא"ת: מי אמר שהריק שלהם היה בסיד, דלמא בעיבוד אחר?

נ"ל שהמנסה לחלק בין סיד מועט להרבה, ובין רי"ק מליח לרי"ק בסיד. ראשית יש לו לעמוד על המנהג הידוע באותה תקופה, שכן הרמב"ם כותב בתשובה סימן קנ"ג. "ואלו הקלפין הנמצאים בזמננו הידועים בצורתם" כלומר אין מקום לכמה אפשרויות. ועוד שלא היה לו לכתוב שם

אותם על טעותם שאמרו מנהג מבטל הלכה ח"ו.⁹⁹ ולר"ת גם לא היתה אפשרות להשיג קלף מעופץ, או להוכיח את בני דורו, ע"כ הוצרך להדחק לישוב את המנהג לעבד בסיד.

וכבר ידעת מפסק הרמב"ם הלכות שביתת עשור פרק ג' הלכה ג' "דאין מנהג לבטל דבר האסור אלא לאסור את המותר".

ואין שום אפשרות לפרש בדעת הרמב"ם שעיבוד סיד שווה לעפצים כדוגמת פירושו של הכסף משנה על דברי הרמב"ם פרק א' הל' ו' שכתב "בעפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצין את העור ומחזקין אותו", שכתב שם

⁹⁹ ז"ל פרקיו בן באבוי תלמיד ר' יהודאי גאון, עמ' 560 "ובשביל ס"ת שכותבים אותו ברי"ק בעורות שלא עבדו אותם בעפצי לשום ס"ת... שיש בו איסורין אחד שלא עבדו בעפצי, ואחד שלא עבדו לשום ס"ת, ואחד שלא כותב ע"ג בשר וצ"ל שער כדמוכה מהמשך לשונו, וכן הנוסח בעמ' 140]..... שאין ס"ת כשר לקרות בו עד שיכתוב בעורות שעבדו בעפצי לשמה ע"ג שער והוא פירוש ספר, ועד שיכתוב אותו בדיו כולו ועד שיתפור אותו בגידים שכן כתוב ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו..... לא נהגו לכתוב ברי"ק זה אלא משנים מועטים מפני שמנהג שמד הוא שגור אדום הרשעה שמד על א"י שלא יקראו בתורה, וגנוז כל ספרי תורות מפני שהיו שורפים אותם, וכשבאו ישמעאלים לא היה להם ס"ת ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה באיזה צד מעבדים את עורות ובאיזה צד כותבין ס"ת והיו לוקחים רי"ק מיד גויים שעשו לכתוב בהן ספרי ע"ז והיו כותבים בהם ס"ת ע"כ. אם לא שנאמר שר' יהודאי סבור שספר נכתב אך ורק בצד שער, ברור שהמעבדים הערביים לא הקפידו כשמעבדים את הרי"ק לגרוד כולו מצד שער אלא בדיוק כמו שיש היום יריעות מגורדות או לא מגורדות כלל או מגורדות חלקית מצד שער, ומאידך גרדו ותקנו היטב מצד בשר. וע"ז טען להם ר' יהודאי גאון שהם כותבים על הגוויל במקום בשר. ואדרבא אילו היה סובר ר' יהודאי גאון שהחלק שתוקן לכתובה עושהו קלף א"כ מה הטענה שלו עליהם בנקודה שכותבים לצד בשר הלא שם הוא מתוקן, ומכאן ומהירושלמי ועוד תשובה מוצאת לשיטת האו"ז סה"ת והמרדכי והרא"ה שהכשירו לכתוב גוויל המתוקן לצד בשר לכתוב הצד בשר!!!

הרב אלבה בספרו "גוויל וקלף" עמ' 109 במהלכו להעמיד את רוב הראשונים כהערוך, ניסה ללמוד גם בשיטת ר' אחאי גאון שאילנות דרב אחאי סוף פרשת ויקהל שאילתא ס"ז "דיפתרא קמיה מליח ולא עפיין נייר מחקא מאי נייר מחקא גוויל דהוה כתוב ומחקי והדר כתיב ביה את המגילה. עד שתהא כתובה אשורית על הספר בדיו מנהגי מילי אמר רבא אתיאי כתיבה כתיבה הכא ותכתו' אסתר וכתו' התם ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו למדנו קדושת מגילה מקדושת כתובים וקדושת כתובים מקדושת נביאים קדושת נביאים מקדושת ספר תורה וספר תורה מנלן גמירי ספר ספר כתיב הכא ואני כותב על הספר וכתוב לקח את ספר התורה הזה מיכן שספר תורה אסור לכתוב אותו אלא בעורות מעובדים שעובדין בעפץ לשום תורה ועל גבי ספר מאי גבי ספר מקום שיער שהוא למעלה" והקשה הלא ס"ת כשר גם על הקלף ולמה אמר ר' אחאי מאי גבי ספר, מקום שער? אלא מוכח שצד שער הוא הקלף! ומזה פלפל שהפרקיו בן באבוי פסל להם כשכתבו ע"ג מקום בשר משום שצד בשר אינו ספר. אך לענ"ד זה פירוש הדברים: ספר פירושו עור המעובד בעפצים לשמה א"כ מאי דקאמר ועל גבי ספר הלא הקדים בעל המאמר וכתב "אסור לכתוב אותו אלא בעורות מעובדים שעובדין בעפץ לשום תורה" ולמה הוסיף, "ועל גבי ספר", זו הקושיה "מאי גבי ספר", ועל זה התירוץ מקום שער!! ותו לא מיד.

אגב מה שפירש "נייר מחקא" כבר כתבתי בזה לעיל.

¹⁰⁰ עיין בהקדמת מר"ן הגרע"י לשו"ת פאר הדור. ובשו"ת יביע אומר חלק ו' - אורח חיים סימן כ"ו אות ה' מש"כ בשם מרן החיד"א בחיים שאל (ס' נ"ו) ובשו"ת יביע אומר חלק ז' - יורה דעה סימן כ"א אות ז' ובסוף הפתיחה לביב"א ח"ה במש"כ על דעת החזו"א בזה.

¹⁰¹ וכמו שהביא רש"י מסכת שבת דף עט עמוד א "עפיין - מתקנין אותו בשחיקת עפצים, כמו שעושיין כאן בשחיקת קליפת ארז. שקורין טנ"א [והוא קליפת אלון (המיועדת לברסוק)].

¹⁰² אח"כ מצאתי כי הוא רש"י מפורש רש"י במסכת שבת דף ס"ו ע"א "סנדל של סיידין - מוכרי סיד, וכשמתעסקין בו נועלין אותו, ושל עץ הוא, מפני שהסיד שורף את העור". וצ"ע.

¹⁰³ וכל מי שעבד פעם אחת במי עפצים יודע שיש הפרש עצום בין הסיד לעפצים, ואין דמיון בניהם כלל.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסטוס

ובודאי שס"ת שבארון היה בגוויל מעופף אלא החידוש הוא שגם הדיו מעופף.

והנה, הרב אלבה צטט רשימה ארוכה של ראשונים כמלאכים שהתירו עיבוד סיד בעקבות ר"ת ומתוכם **היראים**¹⁰⁵ **והריקאנטי**¹⁰⁶ **והאונ**¹⁰⁷ **וספר התרומה** הלכות ספר תורה סימן קצ"ג,¹⁰⁸ כנ"ל **הסמ"ג** מ"ע כ"ה, **והרא"ש** הל' ס"ת ס' ד', וכן דברי **הטור** יורה דעה סימן רע"א בנוים לכאורה רק מציטוט דברי ר"ת בלא הסבר. **והריטב"א** שציטט שם ממסכת שבת דף עט ע"א בכלל לא הכשיר עיבוד סיד בשם ר"ת אלא סומק הוא "האוג" שעושה אותה פעולה כמו העפצים.¹⁰⁹

מי שהרחיב קצת יותר את הדיבור חוץ מלהעתיק את דברי ר"ת הוא **הרמב"ן** מסכת שבת דף ע"ט ע"ב ובסגנון זה כתבו **המאירי**¹¹⁰ **והר"ן** בשבת שם. וז"ל הרמב"ן,

¹⁰⁵ ספר יראים סימן שצט' [דפוס ישן - טז] "ושמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעבוד שלהן שהוא במליח וקמיה אבל עיבוד שלנו שהוא חזק עיבודו לא מצרכין עפיץ ומיקרי ספר בלא עפיץ וראה לדבריו מביא מדאמר' פ' הקומץ רבה [מנחות ל"א ב'] קרע הבא בשנים יתפור בשלש אל יתפור ומפרש עלה הא דאמר' בשלש אל יתפור בדלא עפיץ אבל בדעפיץ יתפור וכולה שמעתא מיירי במזוזה וס"ת אלמא יש עיבוד כשר בדלא עפיץ. **ועוד יש להכשיר דיפתרא אליבא דמאן דמכשיר לעיל בשנוי קלף ודוכוסטוס כדתניא לעיל וי"ל כי היכי דמכשיר בההיא שינויית מכשיר נמי דיפתרא ותדע דבפ' הבונה [שבת ק"ג ב'] דתני פסול ס"ת טובא וקתני עליהו יגנוז ולא קתני דיפתרא אלמא על דיפתרא לא בעי גניזה".**

אגב בתוס' הנ"ל מבואר להכשיר כתיבה בנייר של עשבים מאחר דלא מזדייף כנ"ל.

¹⁰⁶ ריקאנטי סימן מ"ב "כתבו הגאונים דקלפים דלא עפיצי כשרין לס"ת תפילין ומזוזות ומגלה ואע"ג דתנן בפרק הקורא את המגלה היתה כתובה על הדיפתרא ואמר מאי דיפתרא מליח וקמיה ולא עפיץ ושלנו לא עפיצי ה"מ בימיהם שלא היו מעבדין בסיד אבל בעיבוד שלנו שהוא בסיד וחזק עיבודו לא מצריכין עיפוף".

אלא שלא מובן למה בימי הגמ' לא היה סיד שמלאכתו פשוטה מעיבוד עפצים, ומניין שלא הייתה ידועה בימי הגמ' עיבוד סיד.

¹⁰⁷ ספר אור זרוע ח"א - הלכות תפילין סימן תקל"ה ואמר בפ' הקומץ רבה א"ר זעירא א"ר חננאל אמר רב קרע הבא בשני שיטין יתפור בשלשה לא יתפור כו' עד הא דאפיצן הא דלא אפיצן הא למדת שכותבין ס"ת על קלף שאינו מעופף א"כ אינו מעובד כלל. ואומר ר"ת זצ"ל דתיקון שלנו עדיף (מעיפוף) [כעפיץ] שלהם הלכך תיקון שלנו בעיני שיהי' ע"י ישראל ולשם ס"ת. או לשם תפילין. ויש שכתבו בשם ר"ת דהאידינא מעבדין בסיד. וכי האי גונא שרינן בדלא עפיץ:

¹⁰⁸ ומה שמעניין שהוא פותח במילים "וקשיא לרבינו יעקב" ולכאורה משמע שלדידיה לא קשה. אכן לפי המהלך הראשון שהביא שם יש משמעות לכתוב בדפתרא כנ"ל. וכן בסימן קצ"ה "עד שיעבד לשמן לפי רבי' תם ופי' רבי חננאל!!"

¹⁰⁹ וז"ל, "מיהו אומר ר"ת ז"ל דלא אמרה סוף דבר דלא עפיץ אלא הוא הדין שאין עיבודו כעיבוד סומק שלנו שאינו יכול להזדייף, שאילו הוא מעובד כעיבוד שלנו שמעבדין בזה שקורים סומק אין העפצים מעכבים".

¹¹⁰ קי"ס מאמר ראשון ח"ג אלא שאולי מלשוננו שם "ונמצא שאף דלא עפיצן האמור כאן מעובד הוא אלא שאין בהם אלא מעט. אלא שמ"מ אעפ"י שהחלשנו כח ראייתם לענין התקון, מיהא נראה

"כגון עפצים וקראט" אלא כגון עפצים וסיד וכיו"ב וכו' שהוא היותר אקטואלי לזמנו. ועיין במהדורת לפסיא ס' ע"ה. ותשובת רב נטרונאי גאון - ברודי (אופק) יורה דעה סימן רס"ה, והשווה לתשובת הגאונים הרכבי ס"ג [כלשון השואלים "במים ובסיד"], ובס' תל"ב שכתב, "וכל שכן ריק דלא מליח". [כלומר אינו מליח כאשר כתבת. ועוד מוזכר "להעביר עליהם סיד" ולא כתבו להעביר "מלח או קמח" שנית וכך דייק בספר המכריע סימן פ"ד דמכאן מתברר כי זה הדק (צ"ל רי"ק) הוא עשוי בסיד]. ומדברי ר' יהודה אלברצלוני הל' ס"ת עמ' 13 שכתב "ריק שאינו מעובד באחד משלשה דברים אלו". וכן מתש' הרמב"ם פאר הדור ס' י"ט **לפרובנס** [דרום צרפת] שנהגו בסיד כדמוכח מדברי הראב"ן המקביל לתקופת הרמב"ם בגרמניה [גנזי ירושלים עמ' קי"ב] בעדותו על "קנפונא וצרפת ובורגוניה לוהיר ואלמיניא וברוב פרובינציא וספרד שאין מעבדים בעפצים כי אם בסיד". והשלמה מדינוני כל ראשוני אשכנז ופרובנס כר"ת ותלמידיו וחכמי ספרד כהרמב"ן והרשב"א וכו' לגבי כשרות הסיד. ועדות ספר האשכול שכתב שאין אנו מעבדים כדן. ובצירוף ההבנה המקצועית וההלכתית שהשתמרה במסורת הבבלית על המשמעות המקצועית וההלכתית בעיבוד הסיד - "עור מצה- נבילה", ואז מסתבר שתתקבל תמונה ברורה שמדובר בסיד".¹⁰⁴

☞ **וראה בזה באורך בניספח ג'**

ועוד, ידועים דבר הרמ"א ביו"ד ס' רע"א ס"ו שכתב מר"ן: ס"ת צריך שיכתבנו בדי העשוי מעשן השמנים שריו במי עפצים, כג"כ: ולכתחילה טוב להיזכר שלא לעשות כדיו כי אם מדצרים כצא"ס מן העץ [וזאת תומוה קנ"ט ע"א].

וז"ל הזוהר הקדוש: "ומסמטרא אחרא אפילו בהאי עלמא אחוי דכולא חד דיו ועין מתפוחים (עפצים) דאתעבידו בעץ אינון", ופירש ב"מתוק מדבש" השתא יקשה איך הארון עצי שיטים, והס"ת שכתובו רומז להקב"ה הרי הם ב' מינים שונים, ומתרץ כיון שהדיו [שהוא עיקר הספר] עשוי מעפצים שהם מעין והארון מעץ, א"כ הוא מין אחד הרומז לקב"ה.

כלומר הרוצה לחוש לשיטת הזוה"ק כשם שמהדר בדיו עם עפצים יש לו להדר בגוויל וקלף מעופף.

¹⁰⁴ וצריך זהירות כשמסתמכים על חוקרים המחפשים דרך "לצאת מן המבוכה" במקום להסיק מסקנא אמיתית אף אם היא כואבת. כמו כן אין ליחס לעבדנים מחלת שעמום הבטלנים, שהשתמשו בסיד "חלש יותר או שונה" שכן יש לו תפקיד מוגדר בעיבוד ותפקיד זה לא השתנה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסמוס

שנשרה בסיד אז יעבדוהו מליח קמיה ועפיץ?! ומה שייך לומר שלא ידעו מהשריה הפשוטה הזאת, הלא שריית הסיד היא שלב ראשוני פשוט בכל סוגי העיבוד כולל עיבוד עפצים שכל הגאונים מזכירים אותו?!

פרק י"א

ר"ת הכשיר את "הקלפים שלנו" רק בדיעבד.

לאחר כל זאת האיר ה' יתברך עיני לקרא שוב ושוב את דברי תלמידי ר"ת והריני כותב את

7. הדרך השביעית.

ע"כ נ"ל הקמ"ח בביאור שיטת ר"ת ע"פ ספר היראים שחיבר ר' אליעזר ב"ר שמואל ממיץ [הרא"ם] שחי בצרפת במאה ה"ב היה מבעלי התוספות, ומתלמידיו המובהקים של רבינו תם, ולמד גם אצל אחיו הרשב"ם. והיה רבם של רבים מבעלי התוספות בדורו, ביניהם הראב"ה ור' אלעזר בעל הרוקח. ואין ספק שהוא ידע מה היא שיטת רבו. וכן מהתבוננות חוזרת בדברי המרדכי והאור"ז וסה"ת ודברי התוס'.

ובכן, נראה שר"ת סמך להתיר את "הקלפים שלנו" לא בהיתר מוחלט אלא **מספק**, וכדי להליץ על המנהג,¹¹²

¹¹² ר"ת חי בתקופת מסעי הצלב ומחמת זה הוצרך לנדוד ממקום למקום, כמבואר בתוספות גיטין דף ו' ע"א ד"ה שאני בני מחוזה דניידי

תקופה קשה לעם ישראל בגלותו וחוסר אפשרות לחדש מסורת שנהגו בשאר מקומות, אך על הש"ע שהמשיך בעיבוד הסיד לא יכולתי להולמו וצ"ג.

ואפשר שכוונתם היה להציל את עם ישראל כמש"כ הרב שבולי הלקט ענין תפילה סימן ה', וז"ל, "ודברים אילו כמה הם אדירים וחזקים ואין אדם יכול לצלול בהם ולהעמידן. וכל איש מקבל שכר על מה שרואה בדעתו אם דעתו מכוון לשמים שהרי אתה רואה שתפילין שתפילין בפשתן פסולות כדאמרין בפרק אלו הן הלוקין ואמר רב חזינא לתפילין דבי חביבי דתפורי בכיתנא ולית הלכתא כוותיה. ובודאי ר' חייא הגדול הי' לו שכר תפילין כשאר החסידים ואע"פ שתפורות בפשתן. עכ"ל, מ"מ עיין בשו"ת רב פעלים חלק ד' - או"ח סימן ב', דהקשה מהא דאמרו אם כך היית נוהג לא קיימת מצוה מימך, וכו' ומ"מ הסיק דעבירה לשמה היא כמצוה שלא לשמה דיש לה שכר ודוק היטב. וע"ע בשו"ת הר צבי או"ח א סימן ל"ה והבן.

אך באמת כל זה קשה אחר הערתו של רבינו יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר חלק ז' - או"ח סימן ה' אות ב' שהביא משו"ת חות יאיר (סי' קצב). שכתב, ומצאתי להריטב"א בחידושי למכות (יא א) "איכא דגרסי חזינא להו לתפילין דבי רב דתפירי בכיתנא, וטעותא הוא, דהא בתפילין כ"ע לא פליגי, ולא נחלקו ר"מ ורבי יהודה אלא בס"ת שתפרו בפשתן, אלא הכי גרסינן, חזינא להו לספרי דבי רב דתפירי בכיתנא, והיינו ס"ת, ומשום דסבירא ליה כמ"ד דכשר, ולית הלכתא כוותיה. ואיכא דגרסי חזינא לתילי דבי רב, והיינו ספר דכתיב ביה קווצותיו תלתלים, וזה שרטוט כדאיתא במדרש. עכ"ל. ובחידושי הריטב"א מהדורת מוסד הרב קוק בהערת המו"ל הרה"ג ר' יצחק רלב"ג נר"ו העיר שכן כתב גם בתוס' שאנץ, ושלא כגירסת הספרים חזינא לתפילי דבי רב, שהרי זה הל"מ. ע"ש. וכ"כ בספר שיה יצחק (מכות יא א) **שנראה שהרמב"ם שכתב**

"ולפי דברי קצת חכמי ספרד ז"ל שלש עורות הללו שהם הגוויל והקלף והדוכוסמוס שלשתן בעפצים שנו, ובתוס' חכמי הצרפתים ז"ל ראיתי שאמרו שלא אמרו חכמים עפיץ דוקא, אלא יש עבודין אחרים שהן מכשירין כעפצים הללו, וראיה לדבר מהא דגרסי' בפ' הקומץ רבה (ל"א ב') קרע הבא בתוך שנים יתפור בתוך שלש לא יתפור והא תניא יתפור ל"ק הא דאפיצן הא דלא אפיצן, אלמא כותבין ס"ת אדלא עפיצן ואינו נקרא דפתרא שיש עבוד אחר מכשיר כגון שלנו, וזו אינה ראיה לפי שאין פי' דלא אפיצן אלא שאין אפיצן ניכר מחמת יושנן או מחמת דבר אחר כדאמר' עלה ה"מ בעתיקתא אבל בחדתא יתפור ולא עתיקת' עתיקתא ממש ולא חדתא חדתא ממש אלא הא דאפיצא והא דלא אפיצא, וכן פי' הרמב"ם ז"ל הספרדי, "ומיהו אפשר שהוא אמת" לפי שלא היה להן עיבוד של קיימא אלא העפצים כדאמר' בגמין (י"א א') והא בעינן כתב שאינו יכול להזדייף בדעפיצין, משמע שכל שאר העבודין שלהן יכולין היו להזדייף, ואפשר שמפני כך פסלום לס"ת דבעינן כתיבה תמה וליכא, א"נ דלאו ספר מיקרי אבל לדידן דאית לן עבודין אחרים שאינן יכולין להזדייף וכותבין בהן גמין ושטרות אפשר שיהיו כשרים אף לס"ת. עכ"ל. וכבר הערתי לעיל בדברי קדשו של הרמב"ן שהכשיר בלשון "אפשר". וגם על הצורך בקלף שאינו ראוי להזדייף שאינו בהכרעת הפוסקים,

וכעת יש להוסיף הערה בדברי קדשו ועל כל מי שכתב שעיבוד סיד שלנו חזק כמו עפצים, שלא מובן על איזה "עיבוד דידן" הוא מדבר, הלא כתבו הפוסקים¹¹¹ שאימתי נחשב שהעור למעובד, "משעה שנשרו השערות". וזה מדובר על שריה ראשונית פשוטה בסיד ולזה אפשר לקרא עדיף מעפצים? ושבימי הגמ' זה לא היה ידוע? ואם בימי הגמ' זה כן היה ידוע כר"ת שפירש דלא עפיצן היינו סיד זה... א"כ למה לא כתבה הגמ' תיקון פשוט זה והצריכו ג' עבודות מליח קמיה ועפיץ?! ואם השריה הזאת מוסכמת שמוציאה אותו מידי דפתרא למה הוצרכו הגאונים שהבאתי לעיל בהרכבי ס"ג להזהיר שאחר

כדבריהם שכל שנתעבד ובכתיבת הלבן כתב המתקיים הוא וכשר". אפשר שכוונתו כל שנתעבד אפ' במעט עפצים כמו שפירש שמעבדים "בקליפי אילנות" עם הסיד...

¹¹¹ משנה ברורה סימן ל"ב ס"ק כ"ג "בעפצים או בסיד - ולעיכובא הוא דלא מיקרי קלף בלא זה רק דיפתרא ויניח העור בסיד עד שיפול השער מאילו ולא ע"י גרידה ואם הוציאו קודם לכן לא יכתוב עליו דהוי דיפתרא עדיין ופסול ויש מי שחולק וכתב דסופר שהוציא העורות לאחר ד' ימים ועדיין לא עבר שערות מעליהן נראה דבדיעבד אין קפידא דלא תליא בשער כלל דכיון דכבר הונח בסיד וניתקן כהוגן לא מיקרי דיפתרא" ע"ש. ומקורו משו"ת מהרי"ל החדשות סימן קט"ו. א"כ כתוב כאן, שלאחר שריה ראשונה פשוטה בסיד ונפילת השערות הוא נחשב למעובד ואפשר לכתוב עליו.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ובזה יובן מה שכתב בתוס' שבת עט"ש אומרים שקלף ודוכסוסטוס אינם מעובדים בעפצים". מה ההבנה של י"א?

כוונת התירוצ' הוא כהיראים, שלכן גם אין להקפיד על הצדדים.

אולם לאחר שתוס' דחו את זה וכתבו שצריך עיבוד, התירוצ' הסופי יהיה נאלץ להסביר שבעיבוד סיד כשצד בשר תוקן הרי הוא קלף כמבואר לעיל באוורך.

והעולה מדבריו. דישנא מפוסקי אשכנז שהתירו לכתוב על הדפתרא באיזה צד שיהיה – מאחר וק"ל כרב אחאי "שינה בזה ובזה כשר". ולכן לא היה שום קושי להכשיר כתיבה בעור [דוכסוסטוס] הנשרה בסיד, אמנם ר"ת פסל דפתרא כר"ה, ולכן הוקשה לו האיד מכשירים עיבוד סיד בסת"ם, ותירץ בדוחק שסיד הינו כמו עפצים שאינו ראוי להזדייף, ומס"ס דחוק¹¹⁵ משיטות בלתי מרכזיות בפסיקה.

ועכ"פ לאחר כל האמור גם אם נאמר שר"ת הכשיר סיד לכתחילה, מדי פלוגתא לא נפקין, וע"כ נ"ל שבזמנינו שיש אפשרות בנקל להשיג גוויל דמליה קמיה ועפיץ כדת, ראוי לכתוב עליהם מזוזה וס"ת. שהרי מה הפסד יש בזה וכשר לכ"ע. וכן יכתוב תפילין בקלף מעופץ כשיטת הרמב"ם, ומה שיטענו שזה דוכסוסטוס, נתרץ את אותו תירוצ' שתירץ ר"ת... ובלא"ה כשנחשוש לשיטת ר"ת אפשר לעשות בתפילין של ר"ת קלף בסיד¹¹⁶, ובתפילין של רש"י יעשה קלף כהרמב"ם ומעופץ¹¹⁷, וישאר עם ב' זוגות כרגיל.

קלף מעופץ מעובד כדין ניתן להשיג:

¹¹⁵ מפני שמה שהכשיר היראים כתיבה בדפתרא זה רק מסברא "כי היכי דמכשר בההיא שינוייה מכשיר נמי דפתרא" ואין זה מוכרח, ועוד שלמעשה נפסק שאין לשנות בצדדי הכתיבה, ועוד, דא"כ נכשיר גם בנייר ומטלית כמו שהעירו לנכון בתועפות ראם על היראים ובמעשה בצלאל על הריקאנטי ס' מ"ב. [ע"ע מנחה בלולה דף ע"ו ע"ד]. ועוד, שבהרכבי ס"ד מבואר שלמרות שעשו סיד יש להצריך מליה קמיה ועפיץ וזה נגד סברת ר"ת שכתב שרק כשעושים מליה קמיה יש לעבד בעפצים, אך אם עובד בסיד אין צורך בעפצים, ואין ספק אילו היה יודע מתשובה זו היה חוזר בו. וגם אין צריך קלף הראוי להזדייף בסת"ם רק בשטרות ועוד שקלף שלנו כן מזדייף!

¹¹⁶ ובלא"ה אינו יוצא י"ח שיטת ר"ת מפני שר"ת פסל דיו שיש בו עפצים במגילה י"ט, ונמצא שהעמוד שעליו סמך בקלף הוא העמוד שפסל את הדיו...

¹¹⁷ וכדעת פוסקים רבים שלמדו ברש"י שצד התחתון הוא הקלף. וא"ת שצד עליון הוא הקלף שמא כמ"ד דאם שינה לא פסל.

ויסוד ההיתר בנוי מס"ס, ספק שמא כמ"ד שכתב דקיי"ל כר' אחאי "שינה בזה ובזה כשר", וכמו שהוא מכשיר בזה מסתבר דה"ה להכשיר כתיבה בדפתרא.¹¹³ וא"ת דאין להכשיר בדפתרא, -שמא הגדרת "ספר" אינה "עיבוד המוציאו מידי תורת נבילה" כמש"כ ר' יהודאי גאון, אלא כל שהוא אינו מזדייף.

ושמא עיבוד סיד נחשב לעיבוד, -דשמא פשט הגמ' בקרע הבא בג' שיטין הא דעפיץ הא דלא עפיץ היינו עיבוד סיד¹¹⁴.

וכל זה משום שיש הבדל בין עיבוד סיד לעפצים כמש"כ האו"ז בשם ר"ת "דוכסוסטוס שלהם לא ה' ראוי במקום בשר כלל. ודין [שמעובד בסיד] טפי חזי במקום בשר מבמקום השיער". וע"כ אפשר לכתוב בדוכסוסטוס בלתי מעובד במקום בשר הראוי לכתובה ואינו מזדייף מס"ס...

ועל ספק ספיקא זה סמך ר"ת להכשיר בדיעבד את "הקלפים שלנו" שהם פסולים לשיטת התלמוד מפני שהם לכאורה "דוכסוסטוס לא מעובד במקום בשר". וזמש"כ הרמב"ן ז"ל "ומיהו אפשר שהוא אמת, ו'אפשר' שיהיו כשרים אף לס"ת". בלשון מסופקת ולא בלשון לכתחילה! וזה שכתבו כל חכמי אשכנז ומר"ן בשוה"ט שיש ל"קלפים שלנו דין קלף" ולא שזה באמת קלף..

שבה"ל"מ לא מצינו מחלוקת, גורס חזינן לספרי דבי רב כגירסת הריטב"א, אבל תפלין לכ"ע צריך לתפורן בגידין. ע"ש.

ועכ"פ עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זו משם עד שמוחליו לו.

¹¹³ (וכשיטת ר' משה גאון הנדחה ע"י "רבנן דתרת מתיבתאה" בהרכבי תל"ב).

¹¹⁴ זה לשון ספר יראים סימן שצ"ט [דפוס ישן – ט"ז] "ושמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעבוד שלהן שהוא במליה וקמיה אבל עיבוד שלנו שהוא חזק עיבודו לא מצרכין עפיץ ומיקרי ספר בלא עפיץ וראיה לדבריו מביא מדאמר' פ' הקומץ רבה (מנחות ל"א ב') קרע הבא בשתים יתפור בשלש אל יתפור ומפרש עלה הא דאמר' בשלש אל יתפור בדלא עפיץ אבל בדעפיץ יתפור וכולה שמעתתא מיירי במוזוה וס"ת אלמא יש עיבוד כשר בדלא עפיץ. ועוד יש להכשיר דפתרא אליבא דמאן דמכשיר לעיל בשנוי קלף ודוכסוסטוס כדתניא לעיל וז"ל כי היכי דמכשר בההיא שינוייה מכשיר נמי דפתרא ותדע דבפ' הבונה (שבת ק"ג ב') דתני פסול ס"ת טובא וקתני עליהו יגנו ולא קתני דפתרא אלמא על דפתרא לא בעי גניזה".

גם בספר התרומה הלכות ספר תורה סימן קצ"ד אחר שהביא את שיטת ר"ת והמקשים עליו ואת תירוצו המפורסם "דא"כ האיד אנו כותבים עליהם תפילין" -כתב, "ויש שקולפין העור לשנים בתחלה. ובקליפה שלצד שיער כותבי' התפילין לצד בשר. לצד הלבן לאפוקי נפשיהו מפלוגת' ומספיקא" משמע א' שההכשר היה "מספיקא", ולא "חלק". וגם לא נתקבל גם על כל תלמידי ר"ת.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכוסטום

(וכדי שלא יצא הקלף עבה, יכין משרת מי קמח חיטה וסובין שלו כמה ימים עד שיחמיץ, ואח"כ ישרה את העור במשרה החמוצה כמה שעות. וכדי שלא יהיו לו כתמים שחורים בקלף-א. לא ישתמש בשום דבר המכיל ברזל לא בשבירת העפצים ולא בסיר הבישול ולא במי כל המשרות ולא בכלי מתיחת העור. ב. יוסיף חומר דוחה מתכת יחד עם כל המשרות הנקרא E.D.T.A ודי בזה לחכימא. ולא ישתמש במיני חומצות שעלולות להזיק לכתיבה).

וכן עושים לרצועות הצריכות עיבוד¹²¹. אבל בתי התפילין אין בהם בעיה מאחר והרמב"ם כתב שאפשר לעשותם מעור "מצה" כש"כ בזמנינו ששורים אותם בסיד.

קלף זה שהצעת "קלף המעופץ"

הוא בתכלית ההידור בין לדעת ר"ת ובין לדעת הרמב"ם והש"ע, לפי שהמנהג למכור בחנויות קלף מגורד מצד שער כדברי ר"ת והש"ע, וגם "קלף מעופץ" הוא מגורד מעט מצד שער והרבה מצד בשר, וגם הש"ע כתב שיש לעבד "בעפצים או בסיד", והרי הוא מעובד בעפצים כדינא דש"ע ללא פקפוק.

אין בו חשש של התפוצצות הדיו מאחר והדיו נספג בו כראוי. אין בו חשש של "קפיצת אותיות" מאחר ואינו מעובד בחומציות גבוהה¹¹⁸ יש אפשרות לדקקו גם בעובי של 2% המ"מ עבור תפילין ואף פחות מזה, ונמצא שהוא איכותי ועונה על דרישת ההלכה לדעת כל הפוסקים. ובמזוזה יכתבו על הגוויל.

אפשרות להדיר העפצים, וכן לפעמים העור יבש מאד שהג'לטין שבו כבר אינו מגיב טוב לחומרים. ולכן אפשרות זו היא רק בדלית ברירה.

¹²¹ אמר לי הר' משה צאנר שליט"א כי גם בעיבוד רצועות הגם שמשתמשים כ-10 אחוז כרום, מ"מ מוסיפים אח"כ "אסטרקט" שהוא חומר צמחי עפיץ, וישנם אנשים שרגישים לכרום, לכן ישנם רצועות המעובדות ביותר "אסטרקט" ופחות כרום, דבר זה אפשר לראות שהעור המעובד בכרום הוא אפור כחלחל, והעור המעובד באסטרקט הוא חום.

אם כי נראה לעת עתה שראוי להדר גם ברצועות שלא לוותר על הקמיה.

אצל הר' משה צאנר שליט"א ברח' אדוניהו הכהן 4 ירושלים טל' 02-5322716.

או אצל הרב יהודה שרז באתר חברת "הדרת קלף". 0548401323

או אצל ר' אליהו פרץ מפתח תקווה באתר מיוחד בו פרסם את ספרו "עיבוד עפצים". 0504130398.

מי שאין באפשרותו, יוכל לקחת מחנות הקלף קלף דק מן הדק המעובד בסיד ומגורד בצד שער, ויסמן מראש היכן צד בשר. וישרנו במים כמה שעות. [הגם שעבר "אמוניא" מ"מ נראה שלא כדאי לדלג שוב על הצואת יונים]. ואח"כ ישטפנו היטב ויתננו במים עם מעט מלח יומיים, ואח"כ ישטפנו ויתנו כח'-ט' ימים במי "קמח שעורים מלא" שיקנה מחנות טבע בכמות שיראה כ"מ חלב", עד שיסריח היטב ויהיה חלקלק. ואח"כ ישטפנו היטב, ויתנו במי עפצים שיקנה מחנות תבלינים הגדולות כמו חבשוש שברחוב החלוצים 18 בת"א. כג' או ד' ימים ויבשל העפצים קודם לכן שיהיו מי העפצים כהים (ויתן העור במשרה כשהמים אינם חמים) או בקליפות רמונים, אבל אז יצא הקלף אדמדם וכהה יותר מעיבוד עפצים. ולפני שיתן את העור מי העפצים יאמר **"אני נותן עורות אלו לתוך העפצים לשם קדושת ס"ת ואני מתנה לכשארצה שאוכל לשנותו לכל דבר"**¹¹⁸ ויוסיף את מי העפצים למי שריית העור מעט מעט כמבואר לעיל באורך במעשה העיבוד! ובכל המשרות יהפך בעור מס' פעמים ביום. עד שייספג העפצים לעובי העור. ואח"כ יוציאנו וישטפנו היטב וימשחנו בשמן זית משני צדדיו, וימתחנו ע"י סיכות ע"ג קרש עד שיבש¹¹⁹. ואח"כ ילטש בנייר זכוכית מס' 600 להחליק את צד בשר וכן מצד שער כדי לדקקו ואח"כ ימרח מעט קטירא לא עבה!! הנז"ל במאמרי, שיקנה בתבליני חנניה שבשכונת הבוכרים בירושלים או חבשוש הנ"ל. ואח"כ ישרטט בעדינות. ויבדוק קודם את איכות הדיו על הקלף אם צריך לעשותו סמך יותר - או להוסיף קטירא, וגודל הקולמוס הנצרך ויזכה לכתוב לעצמו תפילין ומזוזות מהודרות. [התיאור כאן קצר ויש להשוותו לריש מאמרי בהרחבה]¹²⁰.

¹¹⁸ מאחר ועיקר העיבוד המוציא מתורת דפתרא הוא העפצים כמבואר בגמ' הנ"ל ובתש"ם הרמב"ם ומהר"ם זבארה הנ"ל ועוד.

¹¹⁹ מי שיוכל לתת אותו במכש הנקרא "פרעס", עדיף. גם שמעתי כי הוספת ג'לטין דגים לעור משבח אותו מבחינת מחיקות ותיקונים, לרמה של קלף בעיבוד סיד. ונ"ל שעלול לגרום לסדקים באותיות. ויש משתמשים בהטבלה בחלבון חלב - "קזאין". או במי שריית זרעי פשתן.

¹²⁰ לא בכל עור מהחנות ישנה אפשרות לעשות כן משום שישנם עורות "שהאבקת אלו" שהוסיפו בו סותמת את העור ולא נותנת

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

וממילא היצרנים ירצו ויוכלו לייצר עבור
הדורשים הידור זה, ולכל ישראל.

מקווה אני שבעקבות מאמר זה תהיה
התעוררות בקרב יראי ה' מבקשי האמת, בני
התורה והסופרים, בדרישה ליצרני הקלף הי"ו
לספק עבורם קלף מעופץ, ככל הידורי מצוה זו,

נספח א'

ביאור הסוגיא בשבת ע"ט ע"ב ובמנחות ל"ב ע"א

אמר רב: דוכסוסטוס, הרי היא כקלף, מה קלף כותבין עליו תפילין – אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין.

תנן: [לגבי שיעור המינימאלי להוצאת שבת] קלף כדי לכתוב פרשה קטנה שבתפילין, שהיא שמע ישראל (וא"כ משמע שרק על קלף כותבים ולא על דוכסוסטוס) [רש"י גורס – "קלף אין, דוכסוסטוס לא!"] (להסבר רש"י – ואם דוכסוסטוס ראוי לכתבת תפילין היה לומר שיעור הוצאה בדוכסוסטוס פרשה קטנה – שהרי שנינו במשנה לגרסה זו, דוכסוסטוס כדי לכתוב עליו מזוזה, ותירצה הגמ' למצוה היינו שע"פ רוב כותבים עליו מזוזה ולכן אין מצניעים דוכסוסטוס עבור פרשה קטנה שלתפילין. אבל רש"ל מחק גרסה זו גם מהמשנה).
– למצוה. (ואין קלף לעיכוב אלא יכול לכתוב על דוכסוסטוס).

(1) תא שמע: הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף, ומזוזה על דוכסוסטוס. קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער¹²²! [אז איך אתה אומר שאפשר לכתוב תפילין בדוכסוסטוס?!] – למצוה. והתניא: שינה פסול! [כלומר שתפילין פסולות בדוכסוסטוס ומזוזה פסולה בקלף].

– אמזוזה. (פירש רש"י **אם כתב מזוזה בקלף פסול** – אבל תפילין בדוכסוסטוס במקום שער כשר. (ומשמע גם שבתפילין אם שינה וכתב על הקלף במקום שער כשר).

– והתניא: שינה – בזה ובזה – פסול! (להסבר הכס"מ ברמב"ם והסברי כדלקמן-דהיינו מזוזה על הקלף פסולה, ותפילין בדוכסוסטוס – פסולים!) [או הסבר אחר לפי תוס': "בזה ובזה" מדובר בתפילין, ופירושו שתפילין פסולות בדוכסוסטוס בין בצד שער ובין בצד בשר – כיוון שהגמ' כבר הסיקה שמזוזה פסולה בקלף לא נותר אלא להסביר בתפילין].

אידי ואידי (שינה בזה ובזה) **אמזוזה**, [לענ"ד לרמב"ם אפשר להסביר – כלומר מזוזה כן כשרה בקלף ובדוכסוסטוס. אך לרש"י פסול. עיין בהערה לקמן].

והא [לענ"ד לרמב"ם – והא דאמר דפסול שחוזר גם על מזוזה והלא מזוזה כשרה בקלף. – או לרש"י הא דאמר בזה ובזה בקלף שפסול – ומימילא א"א להוריד תפילין למזוזה לפי שאינה נכתבת בקלף...].

– דכתבינהו אקלף במקום שיער, אי נמי – אדוכסוסטוס במקום בשר. [לענ"ד לרמב"ם, דמה שאמר פסול על קלף למרות שמזוזה כשרה בקלף, מזוזה בקלף בצד שער פסולה, אך בקלף בצד בשר, או בדוכסוסטוס בצד שער כשר. וא"כ עכ"פ אין ראיה לפסול תפילין בדוכסוסטוס שנכתבו בצד שער. הסבר זה ע"פ גרסת כת"י אוקספורד, פריז, שונצינו, ונציה, ותיקן, ווילנה. אך רש"י ע"ה גרס ככת"י מינכן "אפילו במקום שער" ולכן הבין שמזוזה פסולה על הקלף אפ' במקום שער, ובדוכסוסטוס כשרה רק בצד שער. ותפילין בדוכסוסטוס בב' הצדדים כשר, וממילא מדובר שכתב תפילין בדוכסוסטוס בצד שער, שרצה להורידן למזוזה, שכשרה בדוכסוסטוס בצד שער].¹²³

¹²² הגיוני והכי פשוט לומר שקלף הוא צד בשר וכותבים בו בצד בשר, ודוכסוסטוס במקום שער וכותבים בו במקום שער. שאם קלף היה צד שער, היו צריכים למסור לנו בהלכה למשה מסיני כך, "קלף במקום שער בצד בשר, ודוכסוסטוס במקום בשר בצד שער, ומזה של פירוט, משמע שהקלף הוא צד בשר, ולמה שהתלמוד יעלה על דעתו שהלומד יעלה על דעתו שכשהוא כותב "קלף במקום בשר" פירושו צד שער במקום בשר?! וזה ברור כמש"כ בגוף המאמר.

¹²³ כמדומני שלפי הסברי שלא דוחקים "אפילו במקום שער", קושיית התוס' במנחות ל"ב אינה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ואיבעית אימא: שינה בזה ובזה [לענ"ד ברמב"ם, וכ"כ הכס"מ, וגם לרש"י ותוס' מדובר כרגע רק לגבי תפילין בדוכסוסטוס בצד שער ובשר שפסול, ומזוזה פסולה בקלף בכל מקרה].

– תנאי היא. [זה תלוי במחלוקת תנאים] דתנאי: שינה בזה ובזה [תפילין בדוכסוסטוס בב' הצדדים] – פסול, רבי אחא מכשיר משום רבי אחי בר חנינא, ואמרי לה משום רבי יעקב ברבי חנינא. (נמצא לפי תירוצו זה להסבר הרמב"ם ורש"י והתוס'). – שרב פסק כר' אחא, ומזוזה פסולה בקלף על כל צד ותפילין כשרים בדוכסוסטוס – על כל צד. וכנראה שהבינו שמה שאמר לעיל דוכסוסטוס בצד שער זה רק למצוה. ואין צורך לומר שר' אחא נדחה כדי להבין למה לקמן שואל מזוזה בקלף מי כתבין.

ולכאורה יש להעיר לענ"ד שהרמב"ם מבין שר' אחא יחידאה נגד סתמא [וכן העיר בתוס' רי"ד דרב כר' אחא] וא"כ בנתיים להלכה יש לפסול מזוזה בקלף ותפילין בדוכסוסטוס, ולכן לקמן עוד שואל "מזוזה בקלף מי כתבין"?!

ולפי מאי דאסיקנא שמזוזה כשרה בקלף ותפילין פסולים בדוכסוסטוס ולא פוסקים כר' אחא גם במזוזה וגם בתפילין, א"כ שינה בזה ובזה מוכרח שיהיה אחת משני ההסברים. לתוס' תפילין פסולות בדוכסוסטוס בב' הצדדים. אבל כשרות בקלף בב' הצדדים. ומזוזה כשרה בקלף לכאורה גם בב' הצדדים.

(2) רב פפא אמר: רב דאמר [תפילין כשר בדוכסוסטוס] – כתנא דבי מנשה; דתנא דבי מנשה: כתבה על הנייר ועל המטלית – פסולה, על הקלף ועל הגוויל ועל דוכסוסטוס – כשרה. כתבה מאי? אימא מזוזה – מזוזה אקלף מי כתבין? אלא לאו – תפילין. וליטעמך, [שמדובר בתפילין] תפילין אגוויל מי כתבין? [אלא], כי תניא ההיא – בספר תורה. (שכשר בקלף גוויל ודוכסוסטוס ואין מכאן ראייה לרב).

(3). לימא מסייע ליה: [לרב, שתפילין נכתבים בדוכסוסטוס] "כיוצא בו תפילין שבלו וספר תורה שבלה – אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה. טעמא – דאין מורידין, הא מורידין – עושין. דכתיבא [ס"ת ותפילין] אמאי? לאו דכתיבא [ס"ת ותפילין] אדוכסוסטוס? (וא"כ יש ראייה שס"ת ותפילין נכתבים על דוכסוסטוס).

– לא, דכתיבא על הקלף. (וא"כ אין ראייה שס"ת ותפילין נכתבים על דוכסוסטוס. וא"כ האוקימתא לתנא דבי מנשה שס"ת כשר בשלשתן נדחית, משום שכשמתרץ לא, דכתיבא על הקלף זה כולל ס"ת).

ומזוזה אקלף מי כתבין? [לכאורה היה צריך להסביר שמקור הקושיה נובע מזה שהלא הסקנו שינה בזה ובזה פסול- היינו בתפילין בדוכסוסטוס בכל צד. ומזוזה פסולה בקלף בכל צד. ולהסברי הנ"ל, הלא אין הלכה כר' אחא יחידאה. אבל הנה הגמ' לא מקשה מהחומר הקודם אלא מברייתא חדשה שלא ידענו קודם-] אין;

– והתנאי: כתבה על הקלף על הנייר ועל המטלית – פסולה?!

[בעקבות ההערה הקודמת יש להעיר כאן שמסתבר שהגמ' דחתה את התירוצו של "שינה בזה ובזה תנאי היא" משום שכל ההו"א לומר ששינה בזה ובזה חוזר רק על תפילין, זה רק על צד שמזוזה פסולה בקלף וממילא האפשרות היחידה היא לעניין תפילין, 8 אבל השתא דמזוזה כשרה בקלף א"כ חזרת ההבנה "שינה בזה ובזה" הינו שינה בתפילין ומזוזה

והנה הקשה הגאון בית מאיר בהל' תפילין תימה עצום, הלא המקשה לשיטתו סבור שמזוזה על הקלף פסול, ומה עזר לו לתרץ "דכתבינהו על קלף במקום שער"?!!! אך באמת הגרסה של רש"י לא הייתה אלא כך, "אידי אידי אמזוזה הא דכתב אקלף אפילן במקום שער והא דכתבה אדוכסוסטוס במקום בשר" ופירש רש"י, הא דכתב אקלף אפילו במקום שער- וכש"כ במקום בשר על הקלף פסול. והא דכתבה על דוכסוסטוס במקום בשר פסול. והנה מה הכש"כ של רש"י קלף אפ' במקום שער, אם הוא למד כר"ת שהקלף הוא צד שער א"כ מה זה כש"כ במקום בשר? ע"כ י"ל שרש"י למד כהרמב"ם כגרסת הר"ן הרשב"א והמאירי והריטב"א והעיסור, שקלף הוא צד בשר, והייתי אומר שאם כתב על קלף במקום שער שזה קרוב לצורת כתיבת המזוזה על דוכסוסטוס שהוא צד שער במקום השערות ממש, פסול, כש"כ במקום בשר על הקלף שפסול. הנה ראייה שרש"י כהרמב"ם!!!

אמנם אפשר שר"ת למד ברש"י הא דכתב אקלף – צד שער אפ' במקום שער שזה הכיוון שכותבים בו את המזוזה על הדוכסוסטוס, וכש"כ שפסול על הקלף במקום בשר שזה הכיוון ההפוך.

אמנם האמת שבעלי התוס' לא גרסו כך אלא כנדפס אצלינו שהרי תוס' שאלו למה לא קאמר אידי ואידי אתפילין קלף במקום שער ודוכסוסטוס במקום בשר, ותירץ דאנ"ל שיכל לומר כן. וצ"ע.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

בקלף לצד שער ומזוזה בדוכסוסטוס בצד בשר. וכיון דאסיקנא דמזוזה כשרה על הקלף א"כ הוא כשרה רק על הקלף בצד שער ופשוט!!

וכדי להסביר את יסוד המחלוקת בין הרמב"ם לתוס' הוא, האם מכיון שהגמ' במנחות הביאה את ר' אחאי בלא דחיה היא משתמשת בו להלכה להכשיר קלף בצד שער, או מכיון ששם הוא מובא רק אגב אורחא אין להסיק ממנו שום דבר?!

תוס' לשיטתם שאם הוא מובא עכ"פ למדין ממנו.

והרמב"ם לשיטתו סבור שזה מהלך שמובא חלקית רק עבור מהלך הסוגיא, ואילו סוגיתנו שהיא העיקרית דחתה אותו.

ולכן מובן גם מדוע הוצרך להביא סעייתא לפסול מזוזה מברייטא חדשה ולא מהנ"ל שינה בזה ובזה.

אמר רבי שמעון בן אלעזר: רבי מאיר היה כותבה על הקלף, מפני שמשתמרת. (ז"א שהתניא לגבי מזוזה "כתבה על הקלף פסולה" אינו להלכה. אבל תפילין שפסולות בדוכסוסטוס נשאר איסורן).

8 והשתא דאתינן להכי, מתגלה למפרע שתנא דבי מנשה שהכשיר בשלשתן מדבר במזוזה בלבד - וכלשונו שכתב "כתבה" ולא אמר "כתבו", שהרי מה שלא יכולנו לאוקמיה לעיל במזוזה לפי ששאל "מזוזה בקלף מי כתבין?", אבל השתא דאסיק דמזוזה כשרה בקלף א"כ תנא דבי מנשה בדבר במזוזה שכשרה בשלשתן. [וס"ת פסול בדוכסוסטוס]. וכך העיר האור שמח. והסיבה שלא נעמידנו גם בס"ת וגם במזוזה, נראה כמו בכסף משנה הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א' הל' ט' וז"ל, "בפ"ק דב"ב (דף י"ד) שאלו את רבי ס"ת בכמה אמר בגויל ששה טפחים בקלף איני יודע ומדלא מדכר דוכסוסטוס אלמא דוכסוסטוס כלל לא... ועוד דבירושלמי פ"ק דמגילה ובמ"ס פ"ק קתני גבי ספר התורה כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגוויל במקום שיער ומדלא מדכרי דוכסוסטוס אלמא כרבי ס"ל".

ומעתה צ"ע בדב"ק של סה"ת הל' ס"ת ס' קצ"ד והרא"ש שפסקו כתנא דבי מנשה באוקימתא של ס"ת.

השתא דאתית להכי (שמותר לכתוב מזוזה בקלף).

– לרב [שניסינו לדחוק שסובר דלא כהלכתא - שתפילין כשרות בדוכסוסטוס בב' הצדדים] נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף ["מה קלף כותבים עליו תפילין אף דוכסוסטוס כן"]

–אלא אימא: "קלף הרי הוא כדוכסוסטוס. מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה – אף קלף כותבין עליו מזוזה". [אבל אין כותבים תפילין בדוכסוסטוס כלל].

וכתב בתוספות "השתא דאתית להכי כו' – אומר ר"י דמילתיה דרב סתמא נשנית בבית המדרש דקלף ודוכסוסטוס שוים והיה סבור בתחילה דלענין תפילין קאמר ולא מצי קאי עד דמסיק השתא דלענין מזוזה קאמר והא דתניא לעיל שינה בזה ובזה פסול אידי ואידי אתפילין וסוגיא דהקומץ אזלא כפי מסקנא דשמעתין.

ומעתה בס"ד נצא ונחשב את החומר שבידינו.

1. **הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף, ומזוזה על דוכסוסטוס. קלף במקום בשר,**

דוכסוסטוס במקום שיער. שינה - בזה ובזה - פסול. ור' אחאי מכשיר."

לתוס'. תפילין פסולות בדוכסוסטוס בב' הצדדים. אבל כשרות בקלף בב' הצדדים. ומזוזה

כשרה בקלף לכאורה גם בב' הצדדים.

ולהסבר שהבאתי בדעת הרמב"ם, תפילין פסולות בדוכסוסטוס וממילא אין צורך לפרט

באיזה צד, ומזוזה כשרה בקלף. ושינה בזה ובזה שפסול היינו מזוזה ותפילין בקלף

בצד שער, או על דוכסוסטוס במקום בשר כפשט הלשון בגמ'.

2. **"תנא דבי מנשה: כתבה על הנייר ועל המטלית - פסולה, על הקלף ועל הגוויל ועל**

דוכסוסטוס - כשרה."

לתוס' מדובר בס"ת שכשרה על שלשתן.

ולהסברי וכדעת הרמב"ם מדובר במזוזה ולא בס"ת שפסול בדוכסוסטוס.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

(3). "תפילין שבלו וספר תורה שבלה - אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה".

לפי מה שהסקנו להלכה שסי"ת נכתב בגוויל וקלף, ותפילין רק בקלף- מובן שהיה הו"א לשנות ס"ת שנכתב בגוויל וקלף למזוזה. או תפילין שנכתבות בקלף למזוזה. ומזוזה נכתבת בגוויל וקלף.

מסקנא:

≤ **מזוזה**, כשרה על הקלף ודוכסוסטוס, וכן על הגוויל כמש"כ בשו"ת הרמב"ם סימן קל"ז, שמזה שהתקשה התלמוד שתהיה זאת הברייטא במזוזה ואמר מזוזה אקלף מי כתבינן, ולא שאל על גוויל מי כתבינן, ראייה שעל גוויל כשרה. ≤ **תפילין**, כשרים על הקלף בלבד. מאחר שבגוויל פסול משום דאמר "וליתעמיך, תפילין אגוויל מי כתבינן? ובדוכסוסטוס פסול משום שאמר "לא! דכתיבא על הקלף" שפירושו שאין כותבים תפילין וס"ת בדוכסוסטוס. ומזה שמסקנת הגמ' שא"א להעמיד את רב כההבנה הראשונה "מה קלף כותבים תפילין אף דוכסוסטוס". ≤ **ולגבי תפילין ומזוזה בקלף בצד שער**, זה תלוי בב' ההסברים ב"שינה בזה ובוזה", **לתוס'** שהסביר שמדובר בתפילין בלבד א"כ רק תפילין פסולות בדוכסוסטוס בב' הצדדים. **ולהסברי**, שינה וכתב מזוזה בקלף בצד שער או תפילין בדוכסוסטוס פסול. ואין מקור להכשיר קלף בצד שער. ועוד לענ"ד גם אם נסביר כהתוס' אין סיבה לפסוק כר' אחאי יחידאה נגד סתמא. ≤ **וס"ת**, על הקלף וגוויל. דאמר, כי תניא ההיא - בספר תורה. וס"ת על הדוכסוסטוס - זה מחלוקת רמב"ם ותוס'.

מאמר דומה לזה נמצא במנחות ל"ב ע"א:

א"ר חלבו: חזינא ליה לרב הונא דכריך לה מאחד כלפי שמע, ועושה פרשיותיה סתומות. מיתיבי, אמר רשב"א: ר"מ היה כותבה על דוכסוסטוס¹²⁴ כמין דף, ועושה ריוח מלמעלה וריוח מלמטה, ועושה פרשיותיה פתוחות, אמרתי לו: רבי, מה טעם? אמר לי: הואיל ואין סמוכות מן התורה; ואמר רב חננאל אמר רב: הלכה כר"ש בן אלעזר, מאי לאו אפתוחות! לא, אריות. וכמה ריוח? אמר רב מנשיא בר יעקב, ואמרי לה אמר רב שמואל בר יעקב: כמלא אטבא דסיפרי. אמר ליה אביי לרב יוסף: ואת לא תסברא דכי אמר רב אריות. והא [בכת"י מינכן "דהא"] רב אית ליה מנהגא, [מלתא הוא] והאידינא נהוג עלמא בסתומות, [ומימילא לא יתכן שרב אמר הלכה כרשב"א לגבי פתוחות]. [ומנלן דמנהגא מלתא?] דאמר רבה אמר רב כהנא אמר רב: אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל. שומעין לו, אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל, ורב יוסף אמר רב כהנא אמר רב: אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין במנעל - שומעין לו, אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל, ואמרינן: מאי בינייהו? מנעל לכתחילה איכא בינייהו! [פירש רש"י "למ"ד אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו קסבר מנעל השתא לכתחילה לא עד שיבא אליהו ויורה כו' - למ"ד אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין במנעל שומעין לו, מכלל עד שיבא אליהו ויאמר לא תחלצו במנעל חולצין כו'.

¹²⁴ בשבת ע"ט גרסנו "ר"מ היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת", ובתוספות מסכת מנחות דף ל"א ע"ב תירצו "דעל הדוכסוסטוס דקתני הכא היינו אף הדוכסוסטוס כדמפרשינן נמי אף פתוחות וכ"ש נמי אקלף דמשתמר ולפי מה שר"ל בסמוך דוכסוסטוס דווקא ולא קלף הוי תימה דלמר דוכסוסטוס עדיף למזוזה ולמר קלף עדיף".
אך בספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ו ע"ב, דגרסינן "ר"מ מאיר היה כותבה בדף א' ועושה פרשיות סתומות". [ואין זו גרסת הרי"ף אלא כדאיתא הכא].

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

ולענ"ד הרמב"ם מפרש אחרת. כי בהקדמת הרמב"ם למשנה לעניין סמכות הנביא בהלכה כתב: "ואמרו עוד אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, בסנדל אין שומעין לו. כוונתם בכך שאין תוספת וגרעון בתורה מצד הנבואה בשום פנים" עכ"ל. כלומר - התורה אמרה נעל, שיכול להכלל בו סנדל ומנעל בכלל. ונהגו בסנדל - פירוש הדבר שסנדל מוגדר מעיקר הדין כנעל. ואם היו נוהגים במנעל היה הדין אותו דבר. "ומאי בינייהו" מסביר שבמקום שלא נהגו במנעל, ללשנא קמא אין לחלוץ בו לכתחילה (גזירה משום מנעל מרופט). וללשנא בתרא מותר משום שנכלל בכלל נעל ולא גזרינן. אבל במקום שפשט המנהג במנעל אין שומעין לו "לפי שנהגו העם במנעל"¹²⁵ ... עכ"פ למדנו שהמנהג בהלכה לא מוגדרת הוא הקובע, ומימילא האידנא שנהגו בסתומות אין לשנות ואיך יאמר רב הלכה כרשב"א לעשותן לכתחילה סתומות נגד המנהג?¹²⁶

אלא לאו שמע מינה אריזות, ש"מ. [ועושה פרשיותיה סתומות כמנהג].

רב נחמן בר יצחק אמר: מצוה לעשותן (פרשיות המזוזה) סתומות, ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי, ומאי פתוחות דקאמר רשב"א? אף פתוחות.

1). לימא מסייע ליה: [לרנב"י שעושים פרשיות סתומות] כיוצא בו, ספר תורה שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה; הא מורידין – עושין, אמאי? הכא (בס"ת) סתומות והכא (במזוזה) פתוחות! (אלא ש"מ שבמזוזה עושים סתומות - רש"י. אז מה חידשת לי במאמרך הלא זו בריתא מפורשת?! הקמ"ח).

דלמא להשלים! (לא לקחת הכל מס"ת אלא מזוזה שחסרה בהם פרשת והיא"ש תשלים אותה מתפילין שנכתבו על הקלף - רש"י. אבל בשטמ"ק פירש שאם כתב בס"ת בסוף הדף פרשת שמע משלים על הגליון והא"ש - עכ"פ אם הוא משלים הוא משלים כרצונו פתוחות! וע"כ נצרכנו לחידושו של ר' נחמן בר יצחק שאמר מצוה לעשותן סתומות).

ע"כ פתרנו את בעיית הפרשיות אבל יש בעיה עם החומר שכתבים עליו.....

2). הא מורידין – עושין, והתניא: הלכה למשה מסיני – תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שער! (לרש"י - ואיך תעשה מזוזה מתפילין שנכתבו על הקלף והלא מזוזה נכתבת על הדוכסוסטוס?! ולשטמ"ק - איך תעשה מזוזה מס"ת הנכתב על הגוויל).

למצוה. (-מזוזה על הדוכסוסטוס, אבל אם כתב מזוזה על הקלף, כשרה - או לשטמ"ק -מזוזה על הגוויל כשרה).

והתניא: שינה – פסול! (משמע מזוזה על הקלף ותפילין על הדוכסוסטוס פסול!).

בתפילין. (שינה וכתב תפילין על הדוכסוסטוס [או גוויל] פסול אבל מזוזה על הקלף ומגוויל (של הס"ת) כשר, וא"כ מדובר בתפילין שנכתבו בקלף (או ס"ת בגויל) שרוצה להורידן למזוזה).

והתניא: שינה בין בזה ובין בזה – פסול! (להסברי ברמב"ם: כלומר "בזה ובזה" היינו תפילין בדוכסוסטוס ומזוזה בקלף. וא"כ גם מזוזה בקלף (ובגוויל) פסול. ותפילין בדוכסוסטוס פסול, וא"כ חזרה הקושיה איך הו"א שתפילין שבלו - שנכתבים בקלף, שיעשה מהם מזוזה?!

וע"פ התוס' בשבת - בזה ובזה היינו שמזוזה פסולה בקלף בב' הצדדים, -כיון שהגמ' כבר הסיקה שתפילין פסולות בדוכסוסטוס. (אך תפילין כשרות בקלף בב' צדדים?). ועכ"פ השאלה כנ"ל איך הו"א שתפילין שנכתבות בקלף שיעשה מהם מזוזה].

¹²⁵ וכ"פ הרמב"ם יבום פ"ד ה"ו. ובכס"מ ביאר שהסיבה שהרמב"ם פסק במנעל, לפי שהלכה כלשנא בתרא. ובב"י אבן העזר סימן קס"ט אות א', בשם הרא"ש מסכת יבמות פרק י"ב ס' י"ג, דהאידנא אין סנדל מצוי בינינו לכך נהגו לחלוץ במנעל לכתחילה ע"פ הירושלמי ביבמות פ"ב הל' א'. "תניא א"ר יוסי מעשה שהלכתי לגציבין וראיתי שם זקן אחד נומיתי לו בקי לך ר' יהודה בן בתירה מימך אמר לי שולחני הייתי בעירו ועל שולחני היה תדיר נומיתי לו, ראיתי חולץ מימך במה היה חולץ במנעל או בסנדל? אמר לי וכי יש סנדל במקומנו?!"

כלומר אכן במקום שנוהגים במנעל דינו כסנדל לכל דבר.
¹²⁶ יש לחקור דהא דאיתא בירושלמי בתוספת המילים "אין שומעין לו שהרי הרבים נהגו לחלוץ בסנדל, והמנהג מבטל את ההלכה". וצ"ע הלא עיקר הדין שאמרה תורה וחלצה נעלו התקבל שסנדל בכלל מנעל וכל המחלוקת היא לגבי מנעל. היינו סנדל, ולא מנהג. כלומר אין זה מנהג פרוץ כביכול שמבטל הלכה אלא מנהג לגבי הגדרת עיקר הדין. אכן הבבלי השמיט תיבות אלו. עכ"פ לב' הלישנות מה שנהגו אין לשנות. לפי שהוא הגורם להיות מוגדר כעיקר הדין. והמחלוקת היא לגבי שינוי בדבר. והנה אם שינה, כל עוד שאליו לא אמר אחרת כשר.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

אידי ואידי (שינה בזה ובוזה) בתפילין, [כלומר לא מדובר בכלל במזוזה- מזוזה כשרה בקלף ותפילין כשרות גם בדוכסוסטוס. ומה שאמר שינה פסול, אין הכוונה לדוכסוסטוס אלא לשינוי הצדדים וע"פ רש"י בשבת: מזוזה פסולה בקלף ותפילין בדוכסוסטוס]

והא [לרש"י - הא דאמר בזה ובוזה שפסול תפילין בדוכסוסטוס, אז איך יוריד תפילין למזוזה הלא אין מזוזה נכתבת בקלף...] דכתבינהו [לתפילין] אקלף במקום שער, והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר. [לכל ההסברים: חזר בו ובאמת מזוזה כשרה בקלף אך רק בצד בשר, ומימלא מיושב שתפילין שנכתבו בקלף במקום בשר שבלו, הו"א דעושין מהם מזוזה לפי שגם היא כשרה בקלף בצד בשר.

ובתוס' הקשה דלפ"ז שמזוזה ותפילין כשרים בקלף בצד בשר ומזוזה בדוכסוסטוס בצד שער ותפילין פסולים בדוכסוסטוס, יכולנו לתרץ אידי ואידי במזוזה שכשרה על שניהם ולא פסולה אלא מחמת שינוי מקום בדוכסוסטוס בצד בשר ובקלף בצד שער, ומזה שלא תירץ כן משמע שמזוזה כשרה בדוכסוסטוס במקום בשר. עי"ש תירוצי שני. אף לפי התירוצי הראשון תוס' מכשיר מזוזה בדוכסוסטוס גם בצד בשר. ותפילין בקלף גם בצד שער. והנה, לפי הנחתי שכל המאמר נדחה אין להסיק מכאן מסקנות הלכתיות.

ואיבעית אימא: שינה בזה ובוזה (-שפסול, מדובר גם במזוזה כמו ההבנה הראשונה, ומזוזה פסולה בקלף בכל צד, וכן תפילין בדוכסוסטוס. וא"כ חוזרת הקושיה "הא מורידין עושין- והלא מזוזה פסולה בקלף?! אלא שזה -מחלוקת תנאים) -תנאי היא, דתנאי: שינה בזה ובוזה - פסול, ר' [אחא מכשיר משום רבי] אחאי ברבי חנינא, ואמרי לה משמיה דרבי עקיבא ברבי חנינא. [כלומר לגירסה זו הדין של ס"ת ותפילין שבלו אין עושים ממנו מזוזה- שיהיה משמע שאפשר לכתוב מזוזה בקלף זה רק אליבא דר' אחאי שמכשיר מזוזה בקלף ותפילין בדוכסוסטוס. ולכאורה ר' אחאי בתראה ואיך פסק כההיא תנא אם לא שהלכה כמותו!

אך בכת"י אוקספורד בשבת ע"ט (366) LADD FO. OPP. 23 הגירסא "ר' אחי משום ר' יהודה בר חנינא ואמרי לה משום ר' יעקב בר' חנינא מכשיר". כלומר לא ר' אחאי שהוא בתראי מכשיר אלא אותו תנא. ומימלא לא שייך לפסוק כר' אחאי בתור בתראי לפי שהציטוט לא משקף את דעתו.

וכן במנחות דפוס ונציה אין את המילים "ר' אחא מכשיר משום רבי" וישנן עוד חילופי גרסאות בסוגיא כמו בכת"י מינכן, אך אין כרגע נפק"מ אלא לגבי הנקודה שהערת. ועצם ריבוי הגרסאות מעיד שהנידון נמצא במחלוקת עצומה עוד מקדמת דנא].

עכ"פ מגמ' זו משמע שמותר לכתוב מזוזה על קלף. וכן תפילין בדוכסוסטוס. אבל בסוגיא בשבת שהיא העיקרית מבואר במסקנת דברי רב שתפילין שנכתבו בדוכסוסטוס פסולות. ולכאורה אין סוגייתנו הכא להלכה, שהרי כאן לא הובאה סוגיא זו אלא כדי ליישב את ה"לימא מסייע ליה". והעיקר הוא בשבת ע"ט שדחה הו"א זו. ומכש"כ שאין לפסוק כר' אחאי ע"פ כת"י אוקספורד.

וזה שגמרתנו לא חשה להישאר עם מסקנת ר' אחאי זה משום שאין כאן נפק"מ, אלא מובא כאן מאמר חלקי של הסוגיא בשבת רק עניין ליישב שמזוזה ותפילין כשרים בקלף ותו לא מיד. ואילו בגמ' בשבת ששם שורש הסוגיא כבר נתבאר שאר פרטי הדינים שלא מכשירים תפילין בדוכסוסטוס ולא בקלף בצד שער. כך נראה דעת הרמב"ם. [וכ"כ התוס' רי"ד בחידושיו לשבת שהעיקר כמסקנת התלמוד בשבת]. אך התוס' למדו מכאן להכשיר.

א"כ פתרנו את בעיית הקלף שהתנא סבור שמותר לכתוב מזוזה בקלף ותפילין בדוכסוסטוס. ונשארה בעיית השרטוט.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

3). הא מורידין – עושיין, והא [מזוזה] בעיא שרטוט! [והלא תפילין¹²⁷ אינם צריכים שרטוט ואיך ישרים למזוזה הצריכה שרטוט?] – דאמר רב מניומי בר חלקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: כל מזוזה שאינה משורטטת – פסולה, ורב מנימין בר חלקיה ידידה אמר: שרטוט של מזוזה – הלכה למשה מסיני!

[וא"כ איך יעשה מהתפילין מזוזה הלא היא צריכה שרטוט?] (אפשר שאינם חולקים, אלא שר' מנימין אמר זאת בלשון הל"מ. ורב אמר שהל"מ זו מעכבת ולכן אמר "פסולה").

[מתרצת הגמ'] – תנאי היא¹²⁸; [מחלוקת תנאים בדעת רב] דתניא, ר' ירמיה אומר משום רבינו: [רב] תפילין ומזוזות¹²⁹ נכתבות שלא מן הכתב, ואין צריכות שרטוט. [כלומר גם במקרה זה הגמ' מעמידה שהתנא שאמר "ספר תורה שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה" – אינו להלכה משום שהוא סבור כר' ירמיה בשם רב שלא צריך שרטוט במזוזה, והוא יחיד נגד הרבים – ר' מניומי ור' חמא. (אבל מ"מ עדיין אין זה סותר את עצם הדין שאסור להוריד בקודש – שכן אפשר שהחידוש שאם כתב תפילין משורטטות א"א להורידן למזוזה)].

והילכתא: [פירש רש"י "כך הלכה למשה מסיני". אך אין זה סותר מש"כ הר' זיני בספרו "רבנן סבוראי" עמ' 165 שזו תוספת פסיקה סבוראית ע"פ הפסק של רב מניומי בשם רב כנ"ל] תפילין לא בעי שרטוט, ומזוזה בעיא שרטוט. [ואין מורידין בקודש גם אם התפילין משורטטין].

– אבל מ"מ למדנו שס"ת שבלה אין עושים ממנו מזוזה משום שאין מורידים אבל אילולי כן אפשר לכתוב מזוזה על גוויל, או מזוזה על קלף].

והנה המרדכי במנחות ס' תתקנ"ט והיראים סימן שצ"ט [דפוס ישן – טז] ועוד מחכמי אשכנז פסקו דאם שינה כשר כר' אחאי בשבת ובמנחות. א. משום שבשבת רב קאי כוונתה. ב' במנחות מסקנת הסוגיא לכאורה כר' אחאי. ותימה לי הקמ"ח למה קי"ל כר' אחאי, הלא לגבי טעמו הראשון שבגמ' בשבת ע"ט "קאי רב כוונתה", – הלא אפ' בב' תירוצים אי בעית אימא ואי בעית אימא, קי"ל דבדאורייתא אחר המחמיר¹³⁰ והנה בנד"ד אין תרי לשני או תרי איבעית אימא, אלא תירוצ' ברור ואח"כ איבעית אימא, וגם ר' פפא גם דחה את האבע"א, ומאיזה טעם נפסק כר' אחאי?! יתירה מזאת הלא כל המאמר נדחה משום שאוקמינן במסקנא שרב מדבר במזוזה שנכתבת בקלף כמו בדוכסוסטוס ומימילא אין מקור להכשיר תפילין בדוכסוסטוס כנ"ל. ותו לא. ודבריו גם חולקים על פסקו של ר' האי גאון שהביא שם, ועל פסק הרי"ף מסכת שבת דף ל"ג ע"ב שפסק את מסקנת הגמ' "אמר רב קלף הרי הוא כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כתבין עליו מזוזה אף קלף כתבין עליו מזוזה וכן הלכתא ותפילין אין נכתבים על הדוכסוסטוס אלא על הקלף בלבד" וכן בהלכות קטנות לרי"ף (מנחות) – הלכות מזוזה דף ה' ע"א "תניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער ומפרשי רבנן הני מילי במעובד והאי דאמרינן מזוזה על דוכסוסטוס למצוה אבל אם עשה על הקלף כשרה ותפילין אין נכתבין אלא על הקלף

¹²⁷ וכן פירש רש"י. והסיבה שהקושיה היא רק מתפילין, וא"א לדייק שגם ס"ת לא בעי שרטוט מסוגייתנו, יא מפני שהתלמוד עצמו מסיק והלכתא תפילין לא בעי שרטוט. אבל הקושיה הייתה לעניין הורדה הכוללת שניהם דהיינו ס"ת ותפילין, והקושיה על שרטוט הייתה רק חלקית דהיינו מתפילין.

¹²⁸ מדלא תירצה הגמ' שישרטט אחרי כתיבה, משמע שא"א לשרטט אחר כתיבה! וידידי ר' אריק אלהרר היו' הדגיש כן מדברי הרמב"ם **איב**, "הלכה למשה מסיני, שאין **כותבין** ספר תורה ולא מזוזה, **אלא** בשרטוט" ואין ספיקו של רבינו שמחה יוציא מדי ודאו של הרמב"ם והוכחת התלמוד.

¹²⁹ מדתירץ שלגבי מזוזה יש מחלוקת תנאים ולא בס"ת משמע שבס"ת לכ"ע צריך שרטוט. דאם פשיטא כדברי ר"ת שס"ת לא בעי שרטוט א"כ הדרן לקושיא הא "מוריד עושין" והלא בס"ת אין שרטוט!!! ועוד שלמסקנא כתב "תפילין לא בעי שרטוט, ומזוזה בעיא שרטוט", ולמה לא כתב ס"ת ותפילין לא בעי שרטוט? אל על כרחך כל מהלך הגמ' דן רק לגבי תפילין!

¹³⁰ כמש"כ התוספות מסכת עבודה זרה דף ז' ע"א ד"ה "בשל תורה הלך אחר המחמיר" – **רש"י** היה פוסק בכל איכא דאמרי שבתלמוד בשל תורה הלך אחר המחמיר בשל סופרים הלך אחר האחרון ו**ריב"א** פי' דכל איכא דאמרי לגבי לשון ראשון כטפל לעיקר והלכה כלישנא קמא ור"ת פירש בדאורייתא לחומרא בדרבנן לקולא כרבי יהושע בן קרחה דהתם **ורבינו שמשון** היה מפרש דבכל מקום שיש להתברר כחד מינייהו משיטת התלמוד בתריה אזלינן. עיין עוד חו"ס צ"ד סע' ה' המובא בה"ע החדש עמ' שפ"ד.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

בלבד", ולא הביא כלל להא דר' אחאי!! וכן נגד פסקו של הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א' ה"ח "וכל הכותב על הקלף במקום שיער או שכתב בגוויל ובדוכסוסטוס במקום בשר פסול" ובהחלט א"א לסופר מומחה עד כמה שיהיה לכתוב ס"ת על גוויל בצד בשר אא"כ התקינו קודם לכתובה על צד בשר, ואעפ"כ זה פסול לכל הסת"ם, ודין זה מבואר בתלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א' הל' ט' [דף ס"ט טור ד'] "וצריך שיהא כותב על הגוויל במקום השיער ועל הקלף במקו' נחשתו אם שינה פסל. וכן במסכת סופרים פרק א' הלכה ה', "כותבין על הקלף במקום בשר, ועל הגוויל במקום שער, ואינו רשאי לשנות, הלכה למשה מסיני שאם שינה בזה ובזה, אין קורין בו". ואפשר לומר שאכן תוס' נדחקו כן משום גרסתם [וכדי לישב את המנהג] וכמו שהעיר הבית מאיר לשיטתם. ומשום זה הגיעו לס"ס שהזכרתי בשיטת ר"ת. וואף לרא"ש שלהדיא לא פסק כן מ"מ אפשר שלס"ס הוא מצרף דעה זו.

נספח ב'

בעניין קרע הבא בין השיטין

במנחות לא ע"ב איתא, "אמר רב זעירא אמר רב חננאל אמר רב: קרע הבא בשני שיטין – יתפור, בשלש – אל יתפור. א"ל רבה זוטרי לרב אשי, הכי אמר רבי ירמיה מדיפתי משמיה דרבא: הא דאמרינן בשלש אל יתפור, לא אמרן אלא בעתיקתא אבל חדתתא לית לן בה; ולא עתיקתא – עתיקתא ממש, ולא חדתתא – חדתתא ממש, אלא הא דלא אפיצן, הא דאפיצן [גרסת הרי"ף -הא דאפיצן הא דלא אפיצן]; וה"מ בגידין, אבל בגרדין לא. בעי רב יהודה בר אבא: בין דף לדף, בין שיטה לשיטה [גרסת הרמב"ם –בין תיבה לתיבה] מאי? תיקו.

לרמב"ם דס"ל שאין היתר לעבד בסיד, מוכח לפרש הא דעפיץ -חדש, או ישן שעפוצו ניכר. לרא"ש ולטור שמתירים עיבוד סיד (כר"ת), הא דעפיצן שבפופין אין התפירה ניכרת, אבל בסיד אסור לתפור לפי שהתפירה ניכרת.

ולרש"י, בקלף ישן או עפיץ, הקרע מגונה ואסור לתפור אבל בעיבוד סיד(?) מותר לתפור. אבל יותר מג' אסור לתפור אף בחדש או בדלא עפיץ משום נוי.¹³¹

וכתב התשב"ץ חלק ג' סימן ר"ז אליבא דהרמב"ם שהטעם משום חוזק היריעה או לתוספות¹³² בשם רבינו יחיאל ז"ל ופי' "אפיצן תפירה מחוברת ביותר" שהטעם משום חוזק, דלא דוקא תוך שלש שטין יתפור אלא אפי' יותר אם התפיר' היא חזקה שלא ליחוש שכשיקראו בו זה ימשוך מכאן וזה ימשוך מכאן שישב ליקרע שם יותר משאר מקומות. וכן לטור שפירש הטעם משום גנאי, אם הקרע בצד במקום שאינו בולט מותר לתפור יותר מג'.

וז"ל הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ט' הלכה ט"ו "ספר תורה שנקרעה בו יריעה בתוך שתי שיטות יתפור בתוך שלש לא יתפור, במה דברים אמורים בישן שאין עפצו ניכר אבל אם ניכר הגוויל שהוא עפוף תופר ואפילו קרע הבא בתוך שלש, וכן בין כל דף ודף ובין תיבה לתיבה יתפור, וכל הקרעים אין תופרין אותן אלא בגידין שתופרין בהן היריעות זו לזו, ובכל הקרעים יזהר שלא תחסר אות אחת או תשתנה צורתה".

ופירש בכסף משנה :

¹³¹ וכ"כ בשו"ת הריב"ש סימן ל' וז"ל "דאיך עלתה הבעיא בתיקו? אלא, הטעם הוא, שכל שהתפירה גדולה, אין זה הדר. ונתנו חכמים שעור: לחדש, שנכר עפצו, שלש שטין בתוך הכתב; והישן, שני שטין. לפי שהקריעה בישן יותר מגונה, שנראה שהוא מחמת רקבון. וכן פי' רש"י ז"ל".

¹³² ואני לא מצאתי שום תוס' כזה וכנראה היה לו להתשב"ץ תוס' כזה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

"ומדבעי רב יהודה בין דף לדף ובין תיבה לתיבה מהו משמע דרב חננאל בקרע העובר בין האותיות מיירי ואפ"ה בתוך שנים או בתוך שלש אי עפיצן מהניא להו תפירה. ומפרש רבינו בעיא דרב יהודה קרע העובר בין האותיות הא אמרת דיתפור כלומר ולא יקרא בו עד שיתפור אם לא היה עובר אלא בין דף לדף או בין תיבה לתיבה יכול לקרות בו בלא תפירה או לא? ואסיקנא בתיקו ולחומרא. וז"ש רבינו וכן כלומר אפילו בין דף לדף ובין תיבה לתיבה יתפור כלומר צריך תפירה. ועוד י"ל שהיה מפרש בעיא זו כפשטא דמיבעיא ליה אי מהני ביה תפירה או לא ופסק לקולא משום דמידי דרבנן הוא: עכ"ל

ולא הבנתי לתירוצו השני למה ר"י הסתפק בין תיבה לתיבה אם כבר רב אמר שבין אות לאות מותר לתפור?! ובאמת שהר"ק פאח כבר העיר שפירוש קמא הוא הנכון.

אבל הטור פירש את שאלת ר"י בר אבא, ואם נקרע בין שיטה לשיטה או בין דף לדף שלא כנגד הכתב עד שאילו נקרע כנגד הכתב היה נכנס תוך ג' שיטין (בדלא עפיצן) מיבעיא אם יכול לתפורו אם לא ולא איפשיטא, וכתב הרמב"ם שיתפור ונמצא שהרמב"ם פסק לקולא.

ואחר המחילה לא הבנתי היכן נרמז ברמב"ם להתיר לתפור למעלה מג' שיטין בעפיצן הלא הרמב"ם כתב "וכן בין כל דף ודף ובין תיבה לתיבה יתפור", מדכתב "וכן" משמע שדינו כהאמור לעיל שרק בג' שיטין יתפור ותו לא. אך יתכן שהבין ד"שלוש" לאו דווקא וה"ה ביותר מג' כל עוד התפירה לא ניכרת כמש"כ התשב"ץ.¹³³

אך נ"ל דמשמעות הסוגיא כתירוץ קמא שבכס"מ משום שמילא לגרסת "בין דף לדף, בין שיטה לשיטה מאי" עוד ניחא, אך לגרסת הרמב"ם "בין שיטה לשיטה בין תיבה לתיבה" למה שהרמב"ם יחשוב שבין תיבה לתיבה נקל לתפור יותר מבין האותיות? אתמהה!!

והנהגה אם מפרש רבינו בעיא דרב יהודה קרע העובר בין האותיות הא אמרת דיתפור כלומר ולא יקרא בו עד שיתפור אם לא היה עובר אלא בין דף לדף או בין תיבה לתיבה יכול לקרות בו בלא תפירה או לא? ואסיקנא בתיקו ולחומרא. א"כ נמצא שהרמב"ם פסק לחומרא והלא תיקו דרבנן לקולא?

וי"ל שהרמב"ם לא פסק להחמיר מדינא דגמ' אלא משום חומרת ס"ת שהלא קרע שנכנס כ"כ עמוק יש חשש ברור שימשיך להקרע ולפסול אותיות ואף את השמות הקדושים ח"ו, ע"כ פסק להחמיר ולא מדינא. והראיה הברורה שהלא הרמב"ם לא מנה בפרק י' בין הדברים הפוסלים אלא כשנשתנית האות ע"י קרע, או תיבה אחת שנראית כב' אבל אם הקרע בין התיבות אפשר לברך על הס"ת, וברור.

וזה שיש קרע למעלה מג' שיטות שא"א לתקנו זה מצד זה אלי ואנוהו ואינו מטעם כשרות הסת"ם וברור.

עוד היה קשה לי ברמב"ם לפי הבנת הטור למה אסור לתפור בקרע למעלה משלש בישן שאין עפוצו ניכר ובחדש מותר, הלא כשיתישן ויתבהר יוכרו שוב התפירות?!

והנהגה בקרית ספר (למאירי) מאמר ראשון חלק ג' ד"ה שנינו במסכת, בתוך דבריו כתב "ומ"מ לגדולי המחברים (הרמב"ם) ראיתי הפך הדברים, דעפיצן הוא נקרא חדש ודלא עפיצן נקרא ישן והא שכתבו בתוך שלש לא יתפור בישן שאין עפצו ניכר, אבל אם נכר הגוויל שהוא עפוצן אף בתוך ג' יתפור. ולמדנו עוד מדבריהם דהאי דקאמר דלא עפיצן פירושו שאין עפצו נכר בו. ונ"ל בפירושם דעפיצן שנתעבד בעפצים הרבה ונתחזק הגוויל הרבה ואף בתוך ג' דיו

¹³³ ז"ל שו"ת תשב"ץ חלק ג' סימן ר"ז "ודע כי בכאן אירע בס"ת אחד נקרע יותר מג' שטין והרב ר' יצחק בר ששת ז"ל פסלו ואני הייתי מכשירו והוא שלח לי ע"י אביך נ"ע ור' משה עמאר נ"ע וספ' תשובותיו שהוא השיב לבגאיה כן ואני עניתם כבר הורה זקן והם ספרו לו הדבר' והם חזרו לי ואמרו לי משמו שאם יש לי טעם להכשירו לא יחוש למה שכל בתשובותיו ואני אמרתי להם שיאמרו כי מה שאמר בתלמוד קרע הבא בתוך שתי שטין יתפור בתוך ג' לא יתפור ואסיקנא דאפי' בתוך ג' שטין יתפור לאו דוקא שלש שכן דרך התלמוד כשאומרים מספ' מועט ומוסיפין עליו לאו דוקא אותו תוספ' המועט והבאתי ראיה מפ' הבא על יבמתו (ס"ד ע"ב) דאמר' התם מלה ראשון ומת שני ומת ג' לא תמול ולא דוקא ג' אלא ה"ה רביעי וחמישי והראי' מדפליג רשב"ג ואומר שלישי תמול רביעי לא תמול אלו היו הדברים והסכים הרב ז"ל עמי בהכשירו והרי אנו קורין בו והעיקר בכל זה הוא דאזלי' בטר טעמא אם התפירה הוא מהודק' יפה ואינה נכרת וישאר נוי לספר עושין אותו בדבק או בתפירה אם לא נשתנו צור' האותיות".

וידידי הרה"ג... שליט"א העיר שראה שהמנהג שראה בס"ת גווילים ישנים שתפרו למעלה מג' שיטין, ואין אני מפקפק במנהג ורק באתי לברר שיטת רבינו הרמב"ם וכל הרוצה להדר כמותו תע"ב.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

בתפירה, ודלא עפיצן שלא נתעבד אלא במעט עפצים ולא נתחזק כ"כ וכל שבתוך ג' לא דיו בתפירה. או שמא פירושם דלא עפיצן שלרוב ישנם כלה רוב עפיצתן".

לאחר זמן התברר לי עם ת"ח גדול ומעבד גווילים ותיק ר' שלום משריקי שליט"א, שיתכן גם בצורת עיבוד העפיץ כשלא נעשית במידת חומציות מתאמת, ספיגת וכניסת העפצים לעור מועטה, ולכן הם גם יוצאים מן העור, [או כמו שצבע דוהה בשמש] ולכן הגוויל הישן מתבהר. וכשהעפצים יוצאים שזה נקרא דלא עפיצן - העור נחלש, ולכן בקרע למעלה מג' שורות אין לתפור לפי שאינו חזק כ"כ. ובזה יתורץ מה שהקשתי, לפי שאין איסור התפירה משום גנאי אלא משום חוזק הגוויל וכ"כ להדיא התשב"ץ חלק ג' סימן ר"ז בהבנת הרמב"ם שרק בדעפיץ תהא התפירה חזקה, וכ"כ הנמוקי יוסף על הרי"ף בהבנת הסוגיא.

ובזה ייושב למה מותר לתפור בגידים לבנים גם בעפיץ, שהלא הגידים של הרמב"ם לבנים הם כמבואר בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג' הלכה ט' "לוקחין הגידין שיש בעקב הבהמה או החיה טהורים והם לבנים"... כל זה דלא כהב"ח¹³⁴ וקה"ס פ"ח שהעלה להקל לתפור בגידים לבנים בספר המעובד בסיד, הגם שזה גם נגד הטור. וכל דרכם שהסתבכה נוצרה מחמת ההבנה הראשונה, ואילו היו גורסים ומבינים כהרמב"ם לא היה קשה כלום ולא תולין ברמב"ם להתיר עיבוד סיד או תפירה למעלה מג' שורות.

יתירה מזאת לשיטת בעל העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב שכתב "ואוקמי דלא עפיצן דכל שיש בו עיבוד אחר אלא שאין העור רך כעיבוד העפצים אין התפירה יפה בו", ומתבאר שהעניין תלוי בקשיות הקלף, והגם שלמעשה העיטור סובר שריק (קלף המעובד בסיד) הוא נחשב לדפתרא, מ"מ עולה שאין להקל לתפור בס"ת שהקלף שלו קשה שמעובד בסיד, -היפך היפך דברי הקה"ס.

ובגנזי מצרים [מופיע באוצה"ג לגיטין מ"ה בהערה]. הביא ראיה שכל הגווילין שלהם היו עפוצים ולא היו עיבודים אחרים מהגמ' בגיטין י"ט ע"ב "ההוא גברא דעל לבי כנישתא שקל ספר תורה יהיב לה לדביתהו ואמר לה הא גיטך אמר רב יוסף למאי ליחוש לה אי משום מי מילין אין מי מילין על גבי מי מילין". שמע מינה שכל עיבוד גוויל עפיץ הוא.

סיכום הדברים: שעיקר סוגיית הגמ' בגוויל ישן שאין עיפוצו ניכר, שכן דרך עיבוד בעפצים שכשם שהעפצים נכנסים לעור למלא את מקום הג'לטין, כך הם גם יוצאים ואז א"א לתפור משום שהקלף חלש, ולא משום נוי דא"כ היה לו לומר הא בגידים חומים או שחורים, הא בגידים לבנים, ולא לומר הא דעפיצן הא דלא עפיצן, ובזה הוקשו ונדחו הבנת ר"ת וההולכים בעקבותיו כמבואר במאמרי באורך.

וקושיית ר' יהודה האם "קרע בין דך לדף או בין תיבה לתיבה" כגרסת הרמב"ם האם כשר כמות שהוא, דמאחר ולא נחלקה שום תיבה לב' ולא נשתנתה קריאתה, או האם צריך לתפור? וע"ז נשארה הגמ' בתיקו ופסק הרמב"ם לחומרא למרות שתיקו דרבנן לקולא, לא משום שיש כאן "איסור" אלא משום חומרת ס"ת, שהלא קרע שנכנס כ"כ עמוק יש חשש ברור שימשיך להקרע ולפסול אותיות ושמות ח"ו וכנ"ל, ומטעם זה לא מנה הרמב"ם בפ"י דין זה בין כ' דברים הפוסלים ס"ת ודו"ק.

¹³⁴ לא זכיתי להבין ברבנו הב"ח זי"ע

1. מה דחה הב"ח את הרמב"ם משיטת ר"ת להכשיר עיבוד בסיד וכי גברא אגברא קא רמית?
2. וכן מניין לו שבזמן הגמ' היו גידים שחורות הלא הרמב"ם כותב להדיא שהגידים לבנות ואיתם לתפור בדעפיץ?
3. ועוד דא"כ היה לגמ' לומר הא בגידים לבנים הא בגידים שחורים, ולא לתלות הא בדעפיצן, שהרי למה לגנוז אם אפשר לצבוע את הגידים בצבע הקלף ולתפור!
4. ועוד קשה על הב"ח שכתב לאסור לתפור בג' שיטות בקרע הבא מבחוץ מן הגליון, אבל קרע שנעשה בין השורות לא מתחילת הגליון שרי אפ' בד' וה' שיטין, וקשה דהלא לטעמו דאיסור התפירה משום נוי מאי שנא הכא?!

נספח ג'

מאמר

לבירור מהו ה"ריק" הנדון כמעט בכל הפוסקים החל מתקופת הגאונים ועד סוף הראשונים בכל איזור הים התיכון ובבל.

מאת

מיכאל חימי

בקובץ בית אהרן שיצאה לאור בחודש אדר תש"ע הובא מאמר נכבד מאת הרב איתמר יונגר הי"ו, בו הוא מבאר את המעלה להשתמש בקלף שמעובד בעפצים.

ובעיקר טענתו היא שהרמב"ם למד את הגמ' בשבת ע"ט "מליח קמיה ועפיץ" היינו דווקא חומרים הפועלים לשינוי במהות העור כמש"כ הרמב"ם בהל' תפילין פ"א הל' ו' "בעפצא וכיוצא בו מדברים שמכווצין את העור ומחזקין אותו". והמשיך לבאר הרב יונגר שם את שיטת הרמב"ם שא"א לפרש ש"כיוצא בו" הוא סיד, הן מתשובות הגאונים (אוצה"ג גיטין ע' 92 ומעלה) שפסלו את הרי"ק, והן מדברי הרמב"ם בתשובה (מהד' בלאו ס' רפ"ט ה' ונדפסה בשו"ת פאר הדור ס' י"ט, ובקובץ לפסא ס' כ"ו). וז"ל, **"אותו החלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין אותו הערבים רי"ק ועושים אותו בסיד ולו ב' פנים אחד לבן והוא חלק ביותר והוא נאה לכתובה והוא מקום הבשר"**.

מסקנתו היא שרי"ק הוא קלף מעובד בסיד. והגאונים פסלו רי"ק עבור סת"ם, ומכיוון דלא יצאנו מדי פלוגתא, ראוי להשתמש בקלף המעובד בעפצים...

ע"כ תורף דברי הרב איתמר יונגר הי"ו

וראיתי מי שהקשה! דמה ראה יש מדברי הרמב"ם בתשובה זו, הלא כידוע רי"ק בערבית הוא הדרמיס כלומר השכבה התחתונה של העור, ואלו קש"ט היא השכבה העליונה- אפידרמיס, וכשאינה מעובדת כלל היא נקראת רי"ק וכשהיא מעובדת בסיד היא נקראת קלף ואת דברי הרמב"ם צריך לקרא כך, **"אותו החלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין אותו הערבים רי"ק"** - שהוא פסול מפני שאינו מעובד - **"ועושים אותו בסיד"** כלומר היהודים עושים אותו בסיד ולכן הוא כשר. ומש"כ הרמב"ם בהל' תפילין בעפצים וכיוצא בו- היינו סיד!

ובפרט שמר"ן בב"י יו"ד ס' רע"א, ובכס"מ הל' תפילין פ"א הלכה ה' כתב בדעת הרמב"ם להכשיר עיבוד סיד. אשר על כן באתי בשורות אלו לבאר היטב מהו הרי"ק ומה דעת הגאונים והרמב"ם לגבי כשרות הסת"ם בימינו משתמשים בעיבוד סיד. אך צריכים אנו לכמה הקדמות.

≤ ראשית נבאר את המילה רי"ק:

בדברי ר' תנחום הירושלמי (שחי סמוך לזמן הרמב"ם וכתב מילון תלמודי ערבי) מבואר בערך "דוכסוסטוס", שהקליפה הדקה -ה"אפידרמיס",¹³⁵ נקראת בערבית- **"קאנט"**. (קאשטה). ואלו הדרמיס נקרא בפי הגאונים - בערבית- **"ריק"** (אלראקאן). וכך הוא בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה למסכת שבת פ"ח משנה ג' וז"ל, **"וקלף, הוא "אלרק" ועל הקלף המעובד כותבין התפילין**. וזה הלכה למשה מסיני". כלומר משתמשים במילה רי"ק עבור כינוי של דרמיס¹³⁶. כשם שגם היום משתמשים בשם דרמיס לעור לא מעובד, כי דרמיס מעובד כהלכה יש לו שם חשיבות- **"קלף"**.

¹³⁵ להבדיל מעור אדם בו מוגדרת גם השכבה הגרעינית שתחתיה בשם "אפידרמיס" ורבים נשתבשו בזה.

¹³⁶ שוב ראיתי במאמרו החדש של ד"ר זהר עמר הי"ו -על עיבוד עור הג'רפה- בשם המילון של מג"ד אלדין אלפירוזאבדי קמוס אלמחית בירות 1999 עמ' 798 "רק- עור דק הפוך מהעבה (או מהגס). אולם כשהרמב"ם מתאר את הרי"ק כוונתו לדרמיס כי אם כבר היה רוצה לתאר חלק דק בתור רי"ק, היה לו לתאר את האפידרמיס בתור דק. ולכן העיקר הוא וזה דבר מוסכם וברור שהכוונה לדרמיס, ויתכן מפני שכשהוא מעובד בסיד הוא דק ביחס לדרמיס המעובד בעפצים.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

≤ שנית נבאר את הרקע ההיסטורי של הפצת השימוש בקלף מעובד בסיד:

המציאות שמשתמשים "בקלפים שלנו" בעיבוד סיד - הנקרא גם "פרגמנט", היא מציאות עולמית ידועה שהתפתחה עבור ספרים העשויים קלף שלא בגלילה אלא כרוכים, הנקראים קודקס-ביוונית, ומצחף-בערבית. וצברה תאוצה בעיקר משנת ג' אלפים ת"ס [כ200 שנה לפנינו]. בעיר פרגמון (כיום ברגמה שבטורקיה) שהתחרתה בספריה המפורסמת של אלכסנדריה שבמצרים. כתוצאה מחשש ליוקרה המצרית השבית תלמי מלך מצרים את משלוחי הפפירוס [שיוצר באופן בלעדי במצרים]. כדי לא להכנע ללחץ המצרים - החל אמונס מלך פרגמון [159-197 לפנינו] לחפש חומרים חילופיים לצרכי כתיבה, החומר הנבחר היה הקלף המעובד בסיד משום שסיד שהוא חומר זול, זמין, ומהיר הכנה, בהיר ויפה, ומשום שכשהוא מגורד מצד שער הוא ראוי לניצול לכתיבה משני צידיו.

עם ישראל לא השתמש בקלף זה מעולם עבור סת"ם אלא מהמאה השביעית כלומר כ900 שנה אח"כ כמתועד בתשובת ר' יהודאי (גאון סורא בשנים 760-764). המובאת במאמרו של הרב יונגר, (מאוצה"ג הנ"ל) שכתב שלא נהגו בקלף זה "אלא משנים מועטות" שכן גזירות הביזנטים החריפו בתחילת המאה ה-6 עם עלייתו לשלטון של הקיסר יוסטיניאנוס הראשון שגזר בין היתר - לשרוף את כל ספרי התורה, ושבעקבות גזירה זו נאלצו גאוני א"י כינאי והקליר זצ"ל לכתוב "קרובות" שהיו תחליף לקריאת התורה. (ע"ע בספר העיתים סימן קע"ג).

אך בעקבות הכיבוש הערבי בערך בשנת 650, הותר יחסית חופש הדת בא"י והיהודים משום עת לעשות לה' התירו לקנות קלף מהערבים ומהביזנטים שנשארו תחת כיבושם. וכתבו עליו ס"ת למרות שהיה מעובד בסיד ושלא לשמה. וזה - כמאה שנה לפני נשיאותו של ר' יהודאי גאון בשנת 760.

רב יהודאי הוכיח את בני א"י שהקלפים שלהם היו מעובדים בסיד - פסולים לפי שהם דפתרא, "ומאי דפתרא? כגון ריק דמליח וקמיה ולא עפיץ, ועד עכשיו לא יצא מתורת נבילה". עכ"ל. כלומר הגדרת העיבוד לשיטת ר' יהודאי היא להוציא את העור מדרגת נבילה, וכידוע, בשפה המקצועית עור לא מעובד נקרא עור נבילה, - כל עוד הוא עור חי המגיב למים ולחות.

העיבוד בעפצים בזכות חומצת הטאנין שהוא מכיל, - משנה את תכונת מבנה החלבון עד מצב שהעור כמעט אינו מגיב למים, ואף לקור חום ולחות. ולכן כל עור חי הרי הוא דפתרא - שלא יצא מתורת נבילה. ועור המעובד בסיד לא יצא מתורת נבילה לפי שהוא מוגדר בשפה מקצועית והלכתית כעור חי.

≤ התפוצה העולמית בשימוש ברי"ק.

ולא רק בא"י השתמשו בסיד, כמבואר בשו"ת פאר הדור ס' י"ט, ובקובץ לפסא ס' כ"ו הנ"ל, אלא בכל אזור הים התיכון סוריה עד אירופה וצפון אפריקה כמבואר בתש' הרמב"ם ס' קס"ב דלקמן, ואף הנוצרים והיהודים בארצות אירופה וספרד הנוצרית כפי שמוכח מדברי הראב"ן שגר בגרמניה - המקביל לתקופת הרמב"ם [גנזי ירושלים עמ' קי"ב] בעדותו על "קנפונא וצרפת ובורגוניא לוהיר ואלמניא וברוב פרובינציא וספרד שאין מעבדים בעפצים כי אם בסיד". וגם כפי שנראה מדברי המכריע (די טראני - האיטלקי) ס' פ"ד. ופשוט הוא, כי ר"ת והאו"ז והתרומה והרשב"א והכל בו וכו' וכו' כולם דנו על כשרות עיבוד הסיד.

≤ בעקבות גזירת השמד והתפוצה בשימוש סיד נשכח בחלק מהמקומות סוד עיבוד העפצים, - ובעקבות כך אף עיבוד סיד עצמו עד שהוצרכו לעבד אצל הנכרים.

לא רק מדברי ר' יהודאי גאון, למדנו כך. אלא אף בת' הגאונים ס"ג. והיו מקומות שגם רי"ק לא ידעו לעבד, וקנו מהנכרים כמבואר בת' הגאונים הרכבי תל"ב, "מקום שאין בו מי שידע לעשות לא גוילין ולא רי"ק, והצרכו לכתוב ספר תורה ומצאו רק שבא ממקום רחוק יש להן רשות לכתוב באותן רק ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה או לא?"

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

רואים מכאן כבר שר"ק אינו עור כמות שהוא שלא עובר שום תהליך מורכב, שהרי עור שאינו עובר תהליך מסובך יכול כל אחד לעשותו, והם לא ידעו לעשות רי"ק..... אלא ודאי הוא שבגלל שלא ידעו לעבד בעצצם כהלכה, קנו ממי שמעבד מה שהיה נהוג אז לכתיבה, מה שיהיה..... והוא הסיד.

≤ שלישית נבאר את הדיונים ההלכתיים על כשרות הרי"ק:

על רקע המציאות העולמית שסתרה את פסק התלמוד בשבת ע"ט המצריך עור עפיץ והמנהג שנהגו מימות משה, נוכל למצוא דיונים רבים בכשרות הרי"ק.

בשאלה לבבל (הרכבי ס"ג) נשאל ר' האי גאון אם קלף ודוכסוסטוס צריכים להיות מעובדים כמו גוויל במי מילין- כלומר מי עפצים, או במים וסיד, ו-שגוררים מהם שערן וקליפתן כנהוג ברי"ק המיועד לכתיבה בב' צדדיו כנ"ל. ור' האי גאון עונה להם בצורה ברורה.

"כך ראינו, כי זה ששורין אותו בסיד ובמים לא ממנו קולפין קלף ודוכסוסטוס אלא הכשר לקלף - דעפיץ כמה שכתבתם במי מילין. ובצואת כלבים ובמלח ואחרי כן שפין אותן בתמרים ובקמח שעורים וקולפין אותו ומעבדין את הקלף בעפצא לשמה וכותבין פרשיות שלתפילין על מקום בשר וכורכין אותו באותו דכסוסטוס שנקלף ממנו".

רואים להדיא שר' האי מדבר על "הכשר" ולא על "הידור", מלמד אותם שלא רק גוויל צריך עיפוץ כפי שהסתפקו, אלא גם כשרות הקלף אין מועיל לו עיבוד סיד!!!

ושם בתשובה תל"ב התבאר בשפה ברורה תשובה נוספת לר' האי גאון.

"היו יודעין שעיקר רי"ק שאמרתם לא הכשירו רבנן דתרתין מתיבאתא לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו בצבור. ולא היה מתירו אלא מר רב משה גאון מחסיה ז"ל בלבד והוא קארי ליה לרק קלף. ולא קלף נינהו אלא חיפה שמה דמליח ולא קמית ולא עפיץ".

כלומר הסמכות הלכתית באותה תקופה - תרתי מתיבתא - לא פוסקת כר' משה גאון. המגדיר את הדרמיס הלא מעובד בעפצים כקלף. אולם בכ"ז במקומם שאם לא נתיר להם תתבטל תקנת קריאת התורה שהיא מדרבנן כותב להם ר' האי (שפוסל את הקלף המעובד בסיד כמבואר בתשובה ס"ג הנ"ל) כך:

"אלא מיהו עכשיו בשנים האלה כיון שאין מי יודע לעשות אותו גויל כתקנו וכי אתו לעפוציה טרחין הרבה. ורוב הצבור כי דאשכחון קולא דרב משה סמכו עליו וקא קארו ביה בציבור לבר מן מהדרין ומדוקאני דמצות דלא קארו אלא בגויל כהוגן".

מלשונו מתבאר כי היו "מדקדקין" המשתמשים בגוויל מעופץ, אך אותם מקומות שאין להם ברירה אז הוא מורה בדיעבד לסמוך על ר' משה גאון (בקה"ת שהיא מדרבנן).

דבר נוסף שמתבאר הוא - שרק עיבוד עפצים לא ידעו לעשות והיו "טורחים הרבה", אבל סיד - יכלו לטרוח. - על ידיעה זו אכתוב בהמשך.

בהמשך התשובה הוא דן על הצד השני שבשאלה, לעניין "לשמה", ודוחה את שיטת מר ר' משה גאון שמתיר להשתמש גם ברי"ק שלא מעובד לשמה ומסיים:

"ועשו ספר תורה מן רק אע"פ שאין מעובד לשמה, שמר רב משה כראוי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק. וכל שכן על דרך שאמרנו עת לעשות ליי הפרו תו. אבל אם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות לבתי מיתוח ולהעביר עליהם מעט סיד לשמה הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. ואם אין יכולת לעשות כן כתבו בו ואע"פ שאין מעובד לשמה וקראו בו בציבור".

רב האי מציע להם להעביר סיד לשמה, ולא עפצים - כפי שהוזכר לעיל שהם לא היו בקיאים בעיבוד עפצים ובהתמודדות בכתיבה עליו "וכי אתו לעפוציה טרחין הרבה". ומן התימה שאם עיבוד סיד נחשב עיבוד והם כן היו יכולים להתאמץ בו, מדוע היו צריכים לקנות רי"ק מן הנכרים, מדוע אנשים שיודעים להחזירו למיתוח ולהעביר סיד לא יכלו לעבד בעצמם בסיד לשמה. ולמה היו צריכים לטרוח לעפצו?! ויתירה מזאת, מדוע ר' האי לא מציע להם שבמקום לטרוח לעפץ, אז שישארו בשלב הסיד ותו לא?!

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ולהנ"ל ברור שרי"ק מעובד בסיד היה פסול כמו הרי"ק הלא מעובד. ורק משום עת לעשות יש להתיר את עיבוד הסיד אף כשאינו מעובד לשמה, -[צריך לבאר זאת כהמבי"ט בקרית ספר הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א שמתייחש רק לעניין הלשמה, וז"ל עיבוד לשמה בין בתפילין בין בספר תורה מדרבנן מצוה מן המובחר כדאמר רבינו משה גאון ז"ל]. -וכדי שלא תשתכח לפחות עניין "הלשמה" -הוא מציע להם להעביר **מעט סיד** על עור שכבר עובד בסיד- דבר שאין בו משמעות לעצם העיבוד **גם לעור שלא מעובד כלל** -מבחינה טכנית- ולא מבחינה הלכתית למי שקובע שדרגת "מעובד" הוא שרייה עד כדי הסרת השערות... שכן סיד חיצוני פועל על פני העור ואינו חודר פנימה.

וצריך לשים לב שוב, שאותו ר' האי בתשובה ס"ג שאמר שלא מעבדים בסיד "אלא הכשר לקלף -דעפיץ", חוזר ומציע להעביר סיד? אין זה אלא בס"ת בשעת הדחק משום שקה"ת מדרבנן.

גם מדברי הטור יורה דעה הלכות ספר תורה סימן רע"א לאחר שציטט תשובה זו הוסיף, **"וצריך שיהא מעובד בעפצים אבל אם אינו מעובד בעפצים הוי דיפתרא ופסול. ומיהו היה אומר ר"ת דעיבוד סיד שלנו חשוב כעיבוד עפצים"** עכ"ל. כלומר גם הוא ז"ל הבין שהגאונים לא הכשירו סיד, אחרת למה תלה את הכשר הסיד בדברי ר"ת ולא בתש' הגאון הנ"ל.

וכן מהמשך דברי הגאון שכתב,

ולענין רי"ק לדברי האומר קלף הוא אין כותבין עליו אלא במקום בשר. והלכה למשה מסיני קלף במקום בשר. ולא קלף לאו רק הוא, -אלא מגילה של גוויל קולפין אותה והוזה שתיים. אחת נקראת קלף ואחת נקראת דכסוסטום. עכשו רוב הסמוכים בהכשרת ספר תורה של רי"ק על מה שנהגו העם הן סמוכין. ולא נהגו העם לכתוב על רק אלא במקום בשר אבל הכותב במקום שער לא נהגו להכשירו.

רואים מדברי ר' האי שרבים נהגו כך וכפי שהתבאר שהם נהגו בסיד. והיתר הסיד הוא פירצה בעם המגובה זמנית משום עת לעשות לה' בחוסר ברירה בדרבנן.

למהות יסוד הדיונים על הגדרתו ההלכתית והטכנית של הרי"ק נובעת מהבנת הגדרת העיבוד.

כידוע "המליחה מין עיבוד היא" (רמב"ם פה"מ בהל" שבת פי"א ה"ב). ותפקידה להרוס תאים חיים ומקרובים הגורמים לריקבון, וכן פועלת לריכוך העור. בפעולה זו מתקבל "עור משומר". אך חז"ל פסלו "עור מליח" (שבת ע"ט) משום שאינו פועל לשינוי מהותי בעור כפי שפועלים העפצים.

מתפקידי הסיד העיקריים:¹³⁷ ל"הרוס" תאים חיים הגורמים לריקבון העור. כלומר, **הסיד פועל לשימור העור - ברמה מסויימת וע"כ כתבו שדינו כמליח.** - (כמש"כ בתש' הגאונים הרכבי תל"ב- "אלא חיפה שמיה"). או פחות ממנו - מצה. (שם, ובהלכות סת"ם לר"י אלברצלוני הנ"ל).

א"כ עצם סיבת הדיון על הגדרת עיבוד סיד הוא, -האם הוא כמליח שהורס תאים ומיקרובים, או כעור מצה -משום שאינו מרכך כמו מלח, -או כדפתרא משום שמרופף ומרוקן בין הסיבים בערך כמו קמית. אבל ודאי שמבחינה טכנית אינו כעפצים.

בעקבות הדיונים בספרי השו"ת באותה תקופה על כשרותו של החלק התחתון המעובד שלא בעפצים אלא כנהוג בסיד, כונה בפי כל הדרמים המעובד בסיד -רי"ק. וכל נידון ברי"ק הוא בסיד, וכפי שכתב **בספר המכריע** סימן פ"ד דמכאן מתברר כי זה הדק (צ"ל רי"ק) הוא עשוי בסיד. וכפי שהתבאר.

ל פוסקים נוספים שהצריכו דווקא עפיץ.

¹³⁷ **חמשה תפקידים לסיד. א.** בעיבוד בורסי דלקמן להסיר את סיבית העור המפריעה לחומרי העיבוד לחדור. **ב.** לנפח את העור ועי"ז נקבי השערות נפתחים עד שינשרו השערות בקלות במריטתן ביד. **ג.** ל"הרוג" תאים חיים הגורמים לריקבון העור, גם בעובי העור קיימים סוגי חלבון הדומים בהרכבם לחלבון הביצה אשר גם אותם מעכל וממיס תהליך זה. חלבונים אלו אם לא יסולקו מן העור - יגרמו שלאחר היבוש יהיה העור קשה כעץ. **ה.** גם הקרומים שבצד בשר מתנפחים ואפשר לקלפם בקלות יחסית.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

ע"ע בשאלות דרב אחאי פרשת ויקהל שאילתא ס"ז. ובהל' ס"ת המיוחסות לר' יהודה אלברצלוני בעמ' 14. ובספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נ"ה ע"ב בשם רבינו שרירא גאון לפסול את הרי"ק משום שאינו מעופץ כדין. ובמחזור ויטרי סימן רמ"ז ד"ה "בפורים אסור". וע"ע בתועפות ראם על היראים ס' שצ"ט, ובמעשה בצלאל על הריקאנטי ס' מ"ב. [ע"ע מנחה בלולה דף ע"ו ע"ד].

ודעת רבים מראשוני אשכנז כשו"ת בעלי התוספות סימן ט"ז. בספר הכלבו (סימן כ') בשם תשובת גדולי נרבוניה ע"ה, וכן כתב ריב"ם במנהגים ישנים מדורא עמוד 162. ועוד, שהיתר הסיד הוא משום עת לעשות לה' - משום גזירת שמד המוזכרת לעיל. וכן נראה בדעת הרא"ש.¹³⁸

סיכום ביניים: עם ישראל לא השתמש מעולם בעיבוד סיד לתו"ם אלא בערך מאמצע המאה השישית לספירה בעקבות גזירת שמד בא"י וגלילותיה אשר בשלטון בזנטיון בהיתר זמני בלבד משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך". ורוב ככל הגאונים התנגדו לממשיכים להשתמש בו לכתחילה.

≤ השלב השני של הכשר הסיד מקבל גוון של לכתחילה:

ר"ת שהיה גדול מנהיגי יהדות אשכנז דן בכשרות הסיד. ודבריו מובאים בתוס' במקומות רבים (שבת ע"ט ע"ב, ומגילה י"ט ע"א, מנחות ל"א ע"ב ועוד). ומתקבלת תחושה כאילו היה הדבר פשוט. אך לאחר העיון מתבאר שלר"ת לא הייתה ידיעה ברורה על מה סומכים בעיבוד סיד, כמש"כ בעצמו במחזור ויטרי סימן תקי"ז ד"ה אין כותבין, "ועל העיבוד הקשיתי במה מעבדן דלא שכיחי עפצים גבן. ולא מעבדינן בהן אפי' אי שכיחי" ובמהלך דבריו הזכיר סברא דאפשר לכתוב סת"ם חוץ ממגילה אפי' בדפתרא שהוא עור לא מעובד¹³⁹. ובנוסף, העלה סברא דסיד מעבד כמו עפצים - וראיה שגם בזמן הגמ' היו עיבודים נוספים מלבד עפצים, מסוגיית קרע הבא בג' שיטין הנ"ל וכו'. [דבר שנדחה לגמרי ע"י הראשונים כהרמב"ן והמאירי ועוד] וסיים: "מיכן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו. וראיתי מהקומץ רבה. ואי משתכח בה איניש טעמ' אחרינא להיתירא אשר יראה יגיד". ... שזו בהחלט לשון המראה על ניסיון מאולץ להצדיק את המנהג. למעלה מ-23 ראשונים מחכמי אשכנז וספרד דנים בכשרות עיבוד סיד נהוגה במקומותיהם על סמך היתירו של ר"ת, כמו בתוס' הנ"ל, וכ"כ משמו בספר התרומה הלכות ספר תורה סימן קצ"ג. ורבינו ירוחם - משמו - תולדות אדם וחוה נתיב ב' חלק ב' דף י"ז טור ג' "ותקון סיד שלנו טוב כמו בעפצים כך כתב ר"ת בגיטין. וכ"כ בספר יראים סימן שצ"ט [דפוס ישן - טז] "ושמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעבוד שלהן שהוא במליח וקמיה אבל עיבוד שלנו שהוא חזק עיבודו לא מצרכין עפיץ". והריקאנטי והאו"ז הסמ"ג מ"ע כ"ה, והרמב"ן המאירי והר"ן בשבת שם כולם ועוד רבים - כתבו סברא זו **רק בשם ר"ת משום שר"ת ניסה להעלות את כשרות הסיד לדרגת עפצים**, חידוש שלא היה מוכר לפניו. וכנראה שהבינו שהרי"ק שדנו בו הגאונים הוא מעובד שלא בסיד. ומר"ן בב"י ובכס"מ מהל' תפילין סימן א' הל' ה' ניסה לומר כן אף בדעת הרמב"ם....

סיכום ביניים: דרגת כשרות הסיד עלתה מכשרות של עת לעשות לה' לדרגת לכתחילה, ואף התפשטה הסברא שבכלל הבבלי והגאונים והרמב"ם לא דנו על כשרות הסיד אלא על כשרות הרי"ק שהוא כנראה מעובד בחומר אחר או לא מעובד בכלל, ואף הרמב"ם הכשיר עיבוד סיד...

כדי לברר את דעת הרמב"ם אעתיק את תשובותיו. בתוספת הסברים בכתב שונה. [מהדורת בלאו, ירושלים תשי"ח-תשכ"א]

¹³⁸ ומתבאר בדברי הכל בו סימן מ"ה הל' פורים שהרא"ש לא הכשיר ס"ת המעובדים בסיד אלא בדיעבד ורק סמך בשעת הדחק על ר"ת. ¹³⁹ מחזור ויטרי סימן תקי"ז "אי נמי איכא למימר ולאכשורי אפילו דיפתרא. מדתני פסילי טובא ותנא בהו בהדיא הרי אלו יגנזו. או אין קורין בו או פסיל. אבל בדיפתרא לא משתמיט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דליתני פסולה. והלכה דעל הקלף איכא למימר דקלף מיקרי. אבל גבי מגילה תני לא יצא משום שאר מילי טובא. דמתני בהדה ונראה דדיפתרא כשר בדיעבד וכל שכן עיבוד שלנו אלא שבמגילה החמירו בדיפתרא לומר שלא יצא. משום ככתבם וכלשונם. דאורחיהו בקמיה ומליח ועפיץ וכתב אשורית. מיכן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו. וראיתי מהקומץ רבה. ואי משתכח בה איניש טעמ' אחרינא להיתירא אשר יראה [יגיד].

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

התשובה הראשונה היא מלוניל- דרום צרפת - שנהגו כאמור בעיבוד סיד, ושאלו האם מותר לתפר ס"ת בחלקו במשי במקום בגידים. והרמב"ם ענה להם שעד שהם שואלים על התפירות, הרי הוא רי"ק, (ופסול משום שגם קלף צריך עיבוד) והם לא הבינו מהו רי"ק ומה הבעיה בו....

סימן קס"ב "שאלה ויורנו ספר תורה שנכתב על הקלף כשר וכן ראינו בסוריא [שם כולל גם ארץ ישראל] ובבל, וספרו (לנו) על ארצות המערב [ארצות צפון אפריקה מערבית למצרים] ואלרומים [ארצות האזור, שבו השתרעה הממלכה הביזנטית א"י -סוריה עד אירופה] שכל ספריהם רי"ק, וכבר באה הלכה למעשה ושאל עבדו להדרתו [השאלה נשתמרה ת' רס"ו] בדבר ספר תורה מן רי"ק, תפור בגידים משני קצותיו ובתוך בשלשה חוטי גידים משולשין והשאר בו תפור במשי [או זולתו], האם זה מותר. והיתה התשובה, שמאחר שהוא רי"ק, אין לשאול על, תפירתו. ולא הבינונו בזה כוונתו. ילמדנו רבינו?

כפי שביארתי הרי"ק הפך להיות מושג של דרמים מעובד בסיד, וכאן זה מתברר מעל כל ספק. שהרי הרמב"ם השיב להם "שמאחר שהוא רי"ק, אין לשאול על תפירתו". והלא אפ' קל שבקלים לא יענה בתשובה במכתב לארץ רחוקה לאדם השואל האם מותר לתפור במשי, - "שמאחר והוא דרמים, אין לשאול על תפירתו" שהיא תשובה בלתי הגיונית בעליל, וברור א"כ כפי שהתבאר בפאר הדור ס' י"ט שהערבים עיבדו דרמים בסיד והוא היה המושג המפורסם רי"ק ואלו היהודים שעבדו ע"פ ההלכה עבדו בעפצים והוא נקרא "קלף" לשיטת הרמב"ם כפי שביאר בפהמ"ש שבת ח' ג' הנ"ל.

ואין גם הו"א שחכמי לוניל שהיו מפורסמים כגדולי תורה ישתמשו בעור מצה או מליח או לא מעובד כלל, וייתממו מדוע הרמב"ם פסלו, בשעה שהוא תלמוד ערוך במגילה י"ט ע"א, ובשבת ע"ט ע"א וגיטין כ"ב ע"א. אלא שהשואלים מצדיקים את כשרות הקלף שלהם שמעובד בסיד בתמימות, בטענה שכך המנהג בכל הארצות שמנו לעיל, בדיוק כפי שיעשה כיום כל חכם וסופר... והרמב"ם חוזר ומשיב להם:

התשובה: ספר תורה, שנכתב על זה הרי"ק הלא – מעובד¹⁴⁰, מעובד, פסול [רבינו מבדיל בין קלף סתם, הכשר, לבין הקלף שבזמנו, שאינו מעובד עיבוד שלם (והוא) במדרגת מצח"ף מכלל המצחפ"ן לתורה או חומש מן החומשין, שנאמר עליהם אין קוראין בחומשין מפני כבוד הצבור. [גטין ס' א', "מצחף" הוא ספר כרוך בדפים כנ"ל]. וזהו מה שאמרנו, שמאחר שהוא רי"ק, אין תועלת לתפרו במשי או בגידים, שהרי אינו ספר תורה, אלא כחומש, כמו שבארנו בחבור [ה' ס"ת פ"י ה"א סע' ב] וכתב משה.

כלומר הרמב"ם מודע למנהג סוריא בבל ואלרומים -אשכנז צרפת ולוניל לכתוב בקלף המעובד בסיד-רי"ק ופוסל אותו כפסק של גדול הדורות ע"פ התלמוד, בלי להתחשב במנהגם הבנוי על גזירת שמד, ואולי גם משום שבקלות יכלו לקבל עם משלוח התשובה גם יריעות מעובדות.

ודע! שכל כ"ל עיבוד עפיץ עובר תהליך סיד בתחילתו כדי להשיר את השער ואיכשור נוסף כדלעיל. וכמבואר בתשובות הגאונים - שערי תשובה סימן שלב וז"ל

"וששאלתם האין עמילין אצליכם בגויל וכמה שוהה בסיד וכמה שוהה בקיץ ובחורף. וכמה צריך כל עור ועור

מצאות הכלבים. ואי זה קמח, של חטים או שעורים? וכמה קמח, וכמה מים, והיאך מטילין עפצים: עי"ש.

ולא היה להם אפ' הו"א שסיד נחשב עיבוד. וכמש"כ הרמב"ם במהדורת לפסא ס' ע"ה שם נגד "תשובה, אם יקחו העור השלם ויעבדו כנהוג דהיינו שמלחו וסיידו והשיר השער ונתן בו קמח או סובין והוסיף לעבדו זה נקרא גוויל" וכו'. מבואר שלמרות שהסיד השיר את השערות אין זה אלא הכשרה לעיבוד הממשי. וכך גם בזמנינו נוהגים מעבדי הגוויל -להקדים סיד לפני המליח, בתור שלב איכשור. ואחר הסיד-לפני המליח, נותנים אותו בצואת כלבים או יונים המכילה

¹⁴⁰ שוב ראיתי במאמרו של הרב שמואל טל שליטא שכתב כך: "במקור הערבי של תשובתו (ס' קסב) כתוב: "ספר תורה שנכתב עלי הדא אלרק אלני פהו פסול" וכו'. והמשמעות של הביטוי "אלני" היא מלשון "נא", דהיינו שהוא אינו מבושל כדבעי. ואמנם תרגמוהו "לא מעובד". אבל התרגום היותר מדויק הוא שהוא "אינו מבושל" ולכן הוא פסול. וזה מלמד שתהליך העיבוד הוא כמו בישול של העור. (וכו'). ואמנם כאן אין הבישול נעשה על ידי אש, אבל זוהי פעולה הדומה באופייה ובמהותה לבישול. ואין זה סתם כיוון וחזיון כמו שמכווצים עיסה או בגד אלא זהו תהליך שדומה לבישול שמשנה את המרקם והמבנה הבסיסי הפנימי של הדבר. ולפי זה ברור שסיד אינו מועיל לעיבוד, דבסיד לא מתבצע תהליך כזה, והוא הפיך באופן כזה שאם יסלקו את הסיד על ידי רחיצתו ושרייתו של העור במים, הוא יחזור למצבו הקודם.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

חומצת "אמוניה" - כדי לסתור את פעולת הסיד ולהוריד את רמת ה-pH. וסיבות נוספות שהארכתי בהם בזה כבר במאמר המקצועי על העיבוד.

מעניין איך קיבלו חכמי לוניל ואיזור נרבורנא את הערת הרמב"ם? ובכן, בספר כלבו סימן כ' מצטט תשובה שהשיבו גדולי נרבורנא ע"ה על שאלה אם מותר לברך על חומשים, וזהו לשונם:

ועל קריאת החומשין ששאלת כך דעתנו נוטה, אמת הוא שאמרו רז"ל אין קורין בחומשין בצבור מפני כבוד הצבור וכן הלכה אך זה תשיב אל דעתך וכי ספר תורה שאנו קורין בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני מליח וקמית ועפיץ? ומפני מה אנו מברכים עליו וקורין בו אלא שאנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל שאמרו שאין בינינו מי שידע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני ורוב ספרי תורה שלנו עשוין מאלו העורות שאינן עובדין כהלכתן ומוטב שתעקר מצות העבוד ממקומה ולא נתבטל מקריאת התורה כמו שהתירו בספרי דאפטרטא דשרי לטלטולי ושרי למקרי ביה משום עת לעשות" וכו'. כתבנו וחתמנו מקצתנו כזה טדרוס ב"ר משה, אברהם ב"ר יצחק, משה ב"ר יוסף, משלם ב"ר חנן, מאיר ב"ר יעקב, משה ב"ר טדרוס זכרם לטובה

ובלוניל ונרבורנא כמו בכל פרובנס וצרפת, השתמשו בסיד כפי שמעיד המנהיג (המנהיג-ר' אברהם ב"ר נתן נולד בלוניל שבפרובנס) בהל' תפילין עמוד תקצד, "והעיבוד שלנו שעושים עכשיו בסיד הגוים". ובספר כלבו סימן מה ד"ה וה"ר אשר ז"ל עי"ש. ור"ת וכל תלמידיו בעלי התוס' ועוד רבים. ועל עורות אלו שמעובדים בסיד כתבו חכמי לוניל שהגאונים קוראים לזה "שאין בינינו מי שידע לעבד הלכה למשה". לפי שההלכה למשה היא מליח קמית ועפיץ!

והמסקנא מתשובה זו היא. שהרמב"ם מתייחס לר"ק המעובד בסיד או עור בלא עיבוד כלל - כשוויים מבחינה הלכתית.

התשובה השניה של הרמב"ם דנה שוב לגבי "הקלפים הנפוצים":

בשו"ת הרמב"ם סימן קנ"ט אחת השאלות הייתה, "יורנו הדרתו הטהורה. ועוד, הקלפים הנמצאים בידי האנשים, האם דינם דין מעובדים או צריכים עיבוד כדברים הצריכים (עיבוד) לשמש? והתשובה "ואלה הקלפים דינם כדין העור הלא - מעובד, ואם עובדו לשמן, מותרין".

שאלתם הייתה על קלף "המצוי ביד האנשים" שהוא מעובד אלא שאינו מעופץ אם הוא נחשב כעפיץ, ואין שום ה"א שישאלו על מצה ומליח וקמית, לפי שבתלמוד פסלו במפורש, והרמב"ם השיב שהוא "כדין העור הלא מעובד", משמע שהוא מעובד אלא שלא נחשב למעובד מבחינה הלכתית, והקלפים המצויים היו מעובדים בסיד כפי שהתבאר בכל תשובות הראשונים, ובמקורות ההיסטוריים כנ"ל.

והתשובה השלישית היא שוב לגבי הקלפים "הידועים בצורתם".

בשו"ת הרמב"ם סימן קנ"ג. התשובה כאשר לוקחין העור בשלמותו ומעבדין אותו עיבוד שלם, ר"ל מליח וקמית ועפיץ, אז ייקרא גויל. וגויל הוא שם הדבר, וכו'. ואם לוקחין העור וחולקין אותו בעוביו כמו שעושים בו העושים הקלפין, ומוציאין ממנו החלק הדק הסמוך למקום הצמר של הבהמה ומעבדין אותו ג"כ עבוד שלם מליח וקמית ועפיץ, הוא הנקרא דוכסוסטוס. והחלק השני ממנו, והוא העבה יותר והוא שממנו עושים הר"ק הוא אשר נקרא קלף, אם מעבדין אותו עבוד שלם מליח וקמית ועפיץ. וכו'...

"ואלו הקלפין הנמצאים בזמננו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ספר תורה ולא תפילין ולא מזוזה, לפי שהם עורות שאינם מעובדין עבוד שלם, לפי שהם לא עפיץ. ואם עיבדו אותן בדבר מכוון, כגון עפיץ ו... [קרץ], הוא מין עץ סרק שעליו עפוצים ובהם מעבדים את העורות בתימן, וכן האוג או קליפה הירוקה שעל האגוז, או קליפי רמונים, או "קיבראטצו" אלא שהמתרגם שם לא ידע מהו קרא' וע"כ השאיר את המקום ריקן] וכיצא בהם, אז ייקראו קלף ומותר לכתוב בו ספר תורה ותפילין ומזוזות. וכל זה במקום בשר, כמו שאמרנו, והוא הצד הלבן מן הקלף, אבל אחרי העיבוד. [שאז הוא חום ולא לבן] וכתב משה.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

הרמב"ם מדגיש בתשובה זו כחמשה פעמים שאינו מעובד "עיבוד שלם" - שהם לא עפ"י. ואינו מכוון, ולא הזכיר אף פעם אחת את כשרות הסיד שהיה נפוץ מאד בזמנו, משום שאינו נחשב כעיבוד עפ"י. ודע! שסיד אינו מכוון כמו עפצים אלא להיפך מרפה ומנפח, וככל שהשרייה תהא ארוכה יותר הוא מחליש את העור.¹⁴¹ ולעומתו, בעיבוד עפצים, ככל שהשרייה תהא ארוכה יותר, העור יתחזק ויתמלא יותר. לדוגמא, כדי לייצר סוליות נעליים בעיבוד ידני - שורים אותו בטאנין אלון כשנה ויותר!! (אגב, הרמב"ם גם מדגיש "תפילין ומזוזות" ו"במקום בשר", 'א' - לאפוקי ממי שמצריך רק בגוויל עיבוד עפ"י. 'ב' - לאפוקי ממי שמגדיר קלף "כל שתוקן בצד בשר").

לסיכום:

1. כל הדיון בכשרות הרי"ק המדובר הוא בדרמיס (החלק התחתון - צד בשר) שמעובד בסיד, והוא יקרא קלף אם יעובד בעפצים וכיוצא בו.
 2. הכשר הסיד עבר שלבים ושינויים במשך ההיסטוריה ממצב פסול, למצב דיעבד - משום עת לעשות, ואף עלה כביכול לדרגת לכתחילה. לא רק בהבנה לא מדויקת של דברי ר"ת עצמו אלא אף טענו שכך דעת ר' האי והרמב"ם. אך לאור האמור התבאר שכמעט כל הגאונים ור' האי גאון עצמו והרמב"ם וראשונים רבים לא הכשירו עיבוד סיד.
 3. נמצא שדברי מר"ן בב"י ובכס"מ שהיו בנויים על דיוק בדברי הרמב"ם ביד החזקה שדייק "שעפצים וכיוצא בו" היינו סיד, נסתרים מתשובותיו הברורות והמגלות את דעתו ביד החזקה, "שעפצים וכיוצא בו" אינם סיד. ולפיכך הריני מחזק את דבריו של הרב איתמר יונגר ה"ו. ומבקש מאד מת"ח המעיינים, לדון מחדש בדברי הש"ע ס' ל"ב סע' ח' שהשווה סיד לעפצים, במש"כ "צריך הקלף להיות מעובד בעפצים או בסיד". משום שההיגיון והכלל אומר שבמקום שלא ראה מר"ן תש' הרמב"ם י"ל שאם היה רואה אותם היה חוזר בו. כמבואר באורך בהקדמת הגרע"י שליט"א לשו"ת פאר הדור.
- ואף שמעתי מידידי הר' יהודה שרזו הי"ו בשם הגאון ר' שמואל אוירבך שליט"א, וחכם יעקב יוסף שליט"א שאמרו לו בפירוש שקלף מעופץ מהודר יותר.

נספח ד'

בדוק את עצמך!

ישנם במציאות ג' חלקים בעור:

1) עור דק עליון - אפידרמיס.

2) מתחתיו הדרמיס שהוא שכבה אחת המכילה שני חלקים שכבה גרעינית

הצמודה לאפידרמיס. ומתחתיה השכבה הרישתית.

3) מתחתיהם ישנם קרומים ושומנים.

שאלות

- 1) כתוב איזה חלק לדעתך נקרא קלף ואיזה דוכסוסטוס. נמק! וכתוב מקורות תלמודים וגאונים.

¹⁴¹ ראה רש"י במסכת שבת דף ס"ו ע"א "סנדל של סידין - מוכרי סיד, וכשמתעסקין בו נועלין אותו, ושל עץ הוא, מפני שהסיד שורף את העור" עכ"ל וכוונתו "שורף העור" היינו מעכל וממיס את העור.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטוס

(2) קלף של ימינו שלא נחלק לב' והדרמים והאפידרמים קיימים, מדוע לדעתך אינו נחשב לגוויל? ואם הוא מגורד מהאפידרמים שלו מדוע אינו נחשב לדוכסוסטוס?

(3) האם "אינו ראוי להזדייף" קובע לאיכות וכשרות העיבוד והאם לדעתך "קלפים שלנו" ראויים לזיוף?

(4) האם אפשר לייצר לדעתך דוכסוסטוס או גוויל עבור מזוזה בימינו בעיבוד סיד? הוכח למעשה.

(5) האם כל הפוסקים מכשירים עיבוד סיד? והאם כל הפוסקים מכשירים עיבוד עפצים?

(6) מה יקרה אם נעבד בעפצים "קלף שלנו" המעובד בסיד – שאינו מגורד מצד שער. – כלומר למה הוא ידמה ויחשב?

(7) אם שרייה פשוטה של ג' ימים בסיד מוציאו מידי דפתרא מדוע כתבה הגמ' מליח קמיה ועפיץ, ולמה הגאונים [הרכבי תשובה ס"ג] כתבו שאחר שמוציא את העור מהסיד מעבדים אותו מליח קמיה ועפיץ?!

(8) אחר כל הנ"ל האם המעיין הנעים עדיין סבור כי הקלפים שלנו המעובדים בסיד ואינם מגורדים בצד שער כשרים לכתחילה. והאם יוכל להביא לנו דוכסוסטוס למזוזה כראוי לכתחילה, וגוויל לס"ת? אם כן, נמק והוכח מעשית!...

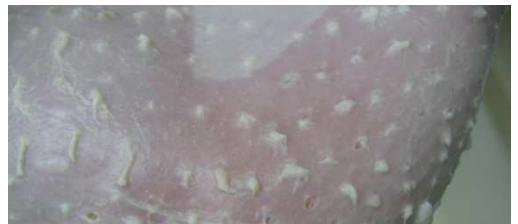
תמונות

תמונה 4 סממני העיבוד, העיגולים הם עפצים, ועל ידם קליפות בלוטי האלון, ובשקית אבקת קיבראטצ'ו, והעלים הם האוג. ובכוס יש "כרום". צבע הגווילים שע"י, נקבע ע"פ חומר העיבוד.

תמונה 1 עובי עור עז שלם בצד זנב עם השער והשומן והקרומים לאחר מליחה ויבוש.

תמונה 2 עור העוף לאחר גירוד השומן נשארים גידים.

תמונה 8 גוויל ישן מאוד אפשר לראות בצד שמאל גורדה כל שכבת הקרומים, ואילו בצד ימין ישנם חיתוכים בעור עצמו שנעשו כבר בהפשטה.

תמונה 3 האפידרמיס נקלף מכל סוג חיה או עיבוד.

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

תמונה 8 הגידים שמחוברים לעור אחר קילוף הקרומים והשומנים

תמונה 9. פרשיות שנכתבו בקלף מעופץ ונכרכו בדוכסוסטוס כשיטת הגאונים בהרכבי ס"ג.

תמונה 10 עור עוף מעובד.

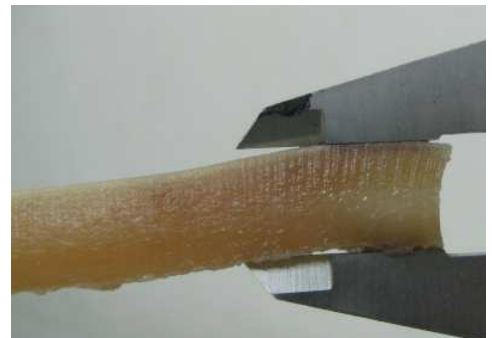

תמונה 11 מי העפצים "מבשלים" חלבון ביצה

גוויל דק כנהוג בהרבה גווילים בעולם.

תמונה 5 גליל מזוזות דוכסוסטוס כשיטת הגאונים והרמב"ם.

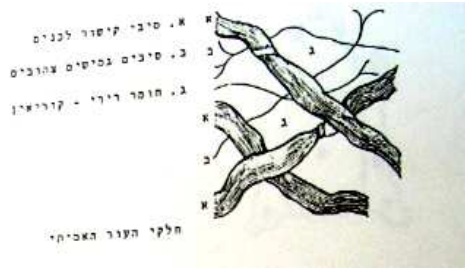
תמונה 6 עור צואר השור, רובו שכבה רישתית ולמעלה שכבה גרעינית דקה מאוד, ומעליו האפידרמיס שבקושי נראה.

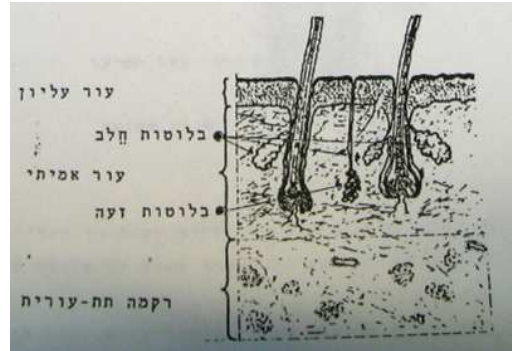
תמונה 7 העורות לאחר הפשטה ושטיפה. סימני סכין המפשיט ניכרים בעור.

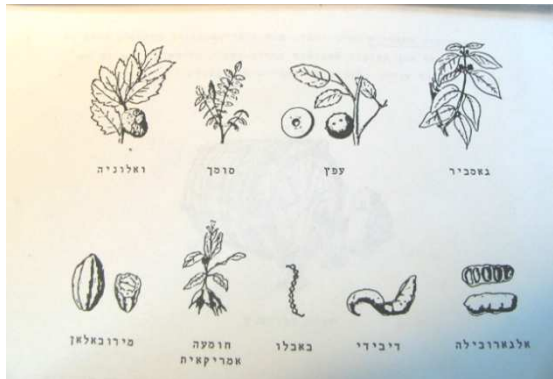
סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

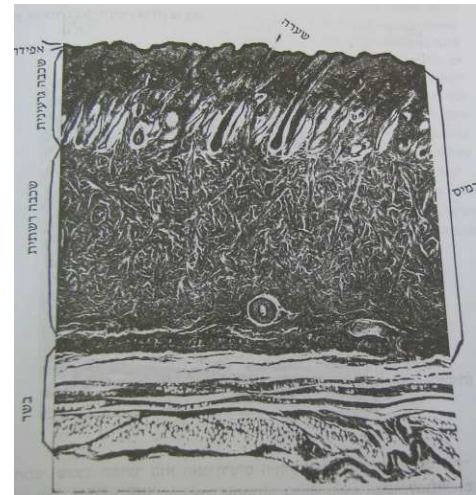
מבנה הסיבים.

מבנה שכבות העור

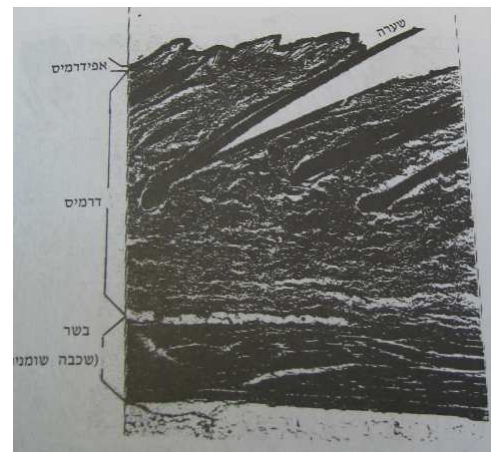
צמחים עפצים נוספים

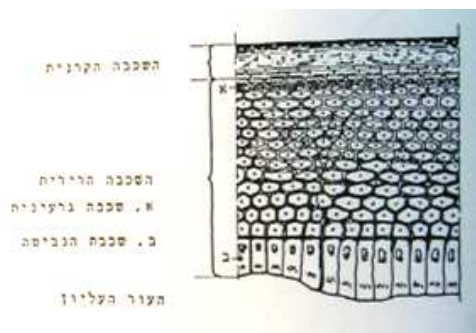
צילום חתך בעור עגל. מתוך הספר "גוויל וקלף".

צורת גירוד השער והשומן

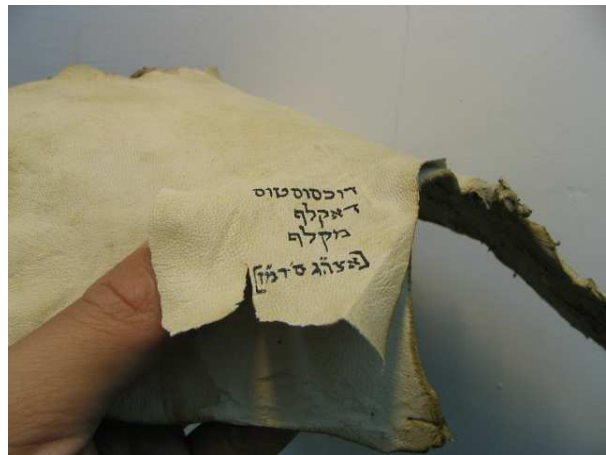

צילום חתך בעור עז [הגדלה פי 50]. שם.

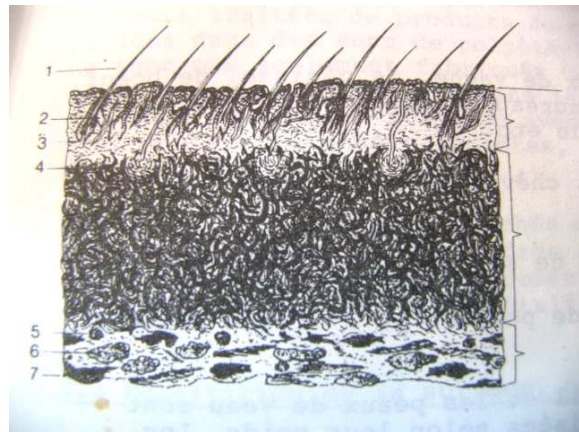

איור האפידרמיס וחלקיו בהגדלה

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

גוויל שעיבודתי

דברי פרקוי בן באבוי תלמיד ר' יהודאי גאון. גנזי שכטר ח"ב עמ' 560 מופיע גם באוצר הגאונים מסכת גיטין מ"ה ע"ב.

ובשביל א) ספר תורה שכותבין אותו ברוך ב) בעזרת שלא עיבדו
אותן בעפצי לשום ספר תורה ועד עכשיו לא יצאי מתורת נבילה שיש בו
חטשה איסורין, אחד שלא עיבדן בעפצי, ואחד שלא עיבדן לשום ספר תורה,
ואחד שכתב ג) על גבי כשר, ואחד שלא כתב בדיו ואחד שאין תיפרין אותו
בגידים. וכך שני חכמים ד) כתב בסס בסיקרא בקימוס ובקנקנחיס ה) לא יצא
דיו חיבתו עד שיכתוב בדיו על הדפתרא ו), וכאי דפתרא בגון דיק דטליה וקמיה
ולא עפיין ועד עכשיו לא יצא מתורת נבילה ואמר ד' יהישע בן לוי ז) כתבן
שלא בדיו או שחיפה את אזכרות זהב הרי אלו יגנוז, שאסור לקרות בהן
שאר ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב אותו בעירות שעבדן בעפצי
לשמה על גבי שער והוא פירוש ספר עד שיכתוב אותו בדיו כהלכה ויתפור
אותו בגידים שכך כתיב ח) ואמר להם ברוך טפני יקרא אלי את כל הדברים
האלה ואני כותב על הספר בדיו. וכן חטשה חוטשין של תורה וכן נביאים
וכתובים וכן מוזות ואפילו גט חליצה שיש בו בקראות ואפילו מגילה שאין
בה שם אינה כשרה עד שיכתוב אותה כהלכה זה, שכך שני חכמים ט) היתה
כחיבה בסס בסיקרא בקומוס, כולח שמועה, ואפילו אות אחת מן התורה אסור
לכתוב על גבי נבילה טפני שאין כותבין דברי קידש אלא בעורות עיבדן
בעפצי ויצאו מתורת נבילה, ואפילו מגילת סיטת אין כותבין אותה אלא

א) עיקריו בן באבוי; גנוי שנכסר ח"ב צד 140*4; שם צד 2*560. ב) יק. ג) שלא
כתב (גיא). ועיי' שם 533. ד) מגילה י"ז. לענין מגילה וקרו ל"ס"ת. ה) ובקלקנחיס (גיא).
ו) צ"ל: חספר. ז) שבת ק"ג כ' בביתא סתם. ח) ירמיה ל"ז, י"ד. ט) מגילה י"ז, א"י.

כהלכה שכך שנו חכמים א) אינו כותב לא על הלוח ולא על חניאר אלא על הסגילה תלמוד לוטר בספר, ואינו כותב לא בקיטום ולא בקנקנתום ולא בכל דבר שהוא רושם אלא בדיו, אכרו חכמים ב) ולא בכל דבר שהוא רושם לאיתווי מאי לא לאיתווי הא דתני ר' חנניה כתבה במי מריא ועפצה כשר, ולית הילכתא כותיה, ללמדך שאין כותבין אות אחת מן התורה אלא כהלכה. וכן הלכה למעשה בשתי ישיבות.

ובכל ספרים ראשונים הישנים שמימות משה ועד עכשיו לא נהגו לכתוב בדיק זה, אלא משנים סועטים מפני שסנהג שמד הוא שגור אדום הרשקה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה וגנו כל ספרי תורות מפני שהיו שורפין אותם וכשבאו ישמעאלים לא היו להם ספרי תורות ולא היו להם סופרים שהיה בידם הלכה למעשה כאיזה צד סעבדין את העורות וכאיזה צד כותבין ספרי תורות והיו לוקחין דיק מידי גוים שעושין לכתוב בהן ספר עבודה זרה ג) והיו כותבין בהן ספרי תורה מפני שלא היה בידם הלכה למעשה ועד עכשיו הם נוהגין כך, ולא עוד אלא שלמדו אחרים שבכל מקומות מהן ד) והן כותבין ספרי תורה וכתוזרין מפני שהן א) קל עליהם בדמו ובכתבו, אמרו חכ' ה) אסור לקרות בספר תורה שלא כתבה כהלכה למשה מסיני, ואסור לברך עליו וכל הסכך עליו הרי זה סכך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר לקרות בו שאפילו חסר דבר אחר ממה ששנו חכמים יגנוזו כד' יהושע בן לוי ו) דאמר ר' יהושע בן לוי כתבה שלא בדיו או שחיפה את אזכרות זהב הרי אלו יגנוזו. ועוד מההוא נד). דאחא לקסיה דרכבתו אכ' לו עורות של ספר תורה שכתבתי שלא לשמה עיברתם כיכלל דכי עיבדן שלא לשמה אינו כשר לקרות בו, אלא יגנוזו ואסור לטלסלן בשבת מפני שאינן כשרין לקרות בהן.

א) סומח י"ז, ב'. ב) שבת ק"ד, ב'; גטין י"ז, ב'. ג) ונשאר עוד זכר לכך בוכחי הקראים עם היבנים: „ונאמר להם (לרבנים), למה אתם מתירין שיכתבו את הספרים בשחיטת נכרי (כלומר על עור בחמה ששחטה גוי, על עור נכלה), ואתם מתירים הכל [וטעריכם] את השמא והקדוש. השיבו הם, שלא עשו כן אלא להיבנות את הספרים בידי האנשים, ואם לא היו מתירים לכתוב את הספרים רק בשחיטת יהודי לא היה נמצא ספר או ספר תורה אלא לעתים רחוקות, והיחה הקריאה יקרה“ (קרקסאני הקראי, הובא בספר שקיעין צד 22). ד) וכן הוא אומר במק"א: „שמענו שבאו אצלכם תלמידים משיבה ומהן שהיו קודם בארץ ישראל [ונתנו מן] הגוי השמר [שנתנו בהן בני ארץ ישראל ועכשיו חסש מאות שנה [שגזרו] שם עליהם שלא יתעסקו [בתורה ונהגו] מנהג השמר ולא הניחו מנהג [השמר] עד היום, ומקצת [יש בידם פירושים] שלטשנה ושלטקצת תלמוד נשים וכל אחד [ואחד מן החכמים] פירש לרעתו מה שעלה על לבו מפני שלא השיגו מן [החכמים] הראשונים שילמדו אותם הלכה למעשה“ (פרקי בן באבוי ב, „שרידי הגניזה“ שפרסמתי ב, „תרביץ“ שנה ב' ספר ד' צד 397 ע"ש עוד). ה) ראה לקטן, ועיי' כ"ט ה' ס"ח פ"ו ה"א. ו) כריתא שבת ק"ג, ב'.

עולים עליה מי שקורא בס"ת או הכהנים בזמן ברכת כהנים כי היא כמו בסיס כמו כיור וכנו.⁹³ ובהשוואה אמרו דכון שיש לו בית קבול קדירות טהור משום כירה.⁹⁴ והוא כלים של חרס מרובעים כאצטבה והם חלולים מבפנים ושם שמים את האש ובשטחם [העליון] נקבים שעליהם שופתים הקדירות המגיע להם חום מאותם הנקבים ויוצתק ממקום למקום כמו הכירה, ודכון כמו דוכן.

דוכסוסטוס כותבין ס"ת על הגויל, ותפלין על הקלף.⁹⁵ ומוזזה על הדוכסוסטוס.⁹⁶ העור אם עובר אחרי הסרת הצמר והמליחה והריכוך ותוקן לכתיבה יקרא גויל, ואם אחרי הסרת הצמר חילק אותו לשתי קליפות, האחת דקיה מצד השער נקראת דוכסוסטוס, והשניה עבה וחזקה יותר מצד הבשר נקראת קלף מפני שהוסרה קליפתה, ונקרא [בערבית] אלקין, והדוכסוסטוס נקרא קשטה, ובאשר הס"ת קדושתו עצומה יכתב על העור השלם והוא הגויל, והתפלין שהוא למטה ממנו בקדושה יכתב על החלק העב משני החלקים והוא הקלף, והמוזזה שלמטה מהם בקדושה תכתב בקליפה הדקיקה שהיא הדוכסוסטוס.

דלל כרם דל.⁹⁷ כרם עני, כלומר שיש בו מעט אילנות והוא נגזר מן מדוע אתה ככה דל בן המלך.⁹⁸ מה אתך חולה חלש, ושם החולה דל אשרי משכיל אל דל,⁹⁹ ונאמר דללו וחרבו יאורי מצור,¹⁰⁰ והעני נקרא דל בגלל חלשתו והפסקת פרנסתו, ואמרו המידל בגפנים¹⁰¹ המידל בזיתים¹⁰² שהפחית מהם היינו שגזר מן הענפים והסעיפים ויחסר מהם, דל דקן¹⁰³ עב דקן¹⁰⁴ דקן הוא תרגום זקן, פאת זקנם¹⁰⁵ פתא דקנהון, אמר [דל] חלוש הזקן כלומר זקנו קטן ומועט שער, ועב הוא הדבר העבה היינו עבה הזקן וגדול הפך דל דקן, היה דליל קשור ברגלו¹⁰⁶ הוא פתיל כמו ודלת ראשך¹⁰⁷ ר"ל שערה הקלוע

יטלע עליה מן יקרא בס"ת או אלהנים וקח ברכת כהנים לאנהא כאלקאעדה מתל כיור וכנו, ומן אלמשאבה קאלו דכון שיש לו בית קבול קדירות טהור משום כירה והו אלאה פכאר מרבעה כאלמצטבה והי מגוופה מן דאלהא יוצע פיהא אלנאר ויכון סטחאה מתקב ותוצע אלקדור עלי דלך אלסטח ויצל אליהא אלחמו מן דלך אלאחקאב וינקל מן מכאן אלי מכאן כאלכאנון, ודכון מתל דוכן.

דוכסוסטוס כותבין ס"ת על הגויל, ותפלין על הקלף, ומוזזה על הדוכסוסטוס, אלגלד אדי דבג בעד נזע אלצוף ואלתמליח ונעם ואצלת לאלתכתבה יסמא גויל, ואן שק בעד נזע אלצוף קשרין אחדהמא אלקיק והו אלדי מן גהת אלשער יסמא דוכסוסטוס, ואלאכר אגליץ מנה ואקוי והו מן גהת אללחם והו אלמסמא קלף מן מעני אנה קד זאלת ענה קשרתה ויסמא אלקין, ויסמא אלדוכסוסטוס קשטה, ולמא כאן ס"ת אעצם קדושה יכתב עלי אלגלד אלכאמל והו גויל, ואלתפלין דונה פי אלקדושה פכתב עלי אלקסם אלגליץ מן אלקסמין והו אלקלף, ואלמוזזה דונה פי אלקדושה פכתב פי אל-קשרה אלקיקה והו אלדוכסוסטוס.

דלל כרם דל, כרם פקיר יעני קליל אלשגר והו משתק מן מדוע אתה דל בן המלך יעני מא באלך מתמרץ צעף, ואסם אלמריץ דל, אשרי משכיל אל דל, וקיל דללו וחרבו יאורי מצור, ויסמא אלפקיר דל לצעפה וקטעתה, וקאלו המידל בגפנים, המידל בזיתים, מן יכפף מנהא יעני יקטע מן אגצאנהא ופרועהא וינקץ מנהא, דל דקן, עב דקן, דקן הו תרגום זקן, פאת זקנם פתא דקנהון, פקאל צעף אללחיה יעני דקנה צגירה קלילה אלשער, ועב הו אלשי אלגליץ, פמענאה גליץ אללחיה וכבירהא צד דל דקן, היה דליל קשור ברגלו, הו דלאל, מתל ודלת ראשך, יריד שעהא אלמצפור דלאהא לכנהם אראדו

⁹³ שמות ל, יח.	⁹⁴ כלאים פ"ה מ"א ופיה"מ מדול-	⁹⁵ בפיה"מ.
⁹⁶ כלים פ"ז מ"ב ע"ש בפיה"מ	דל שגפניו מועטין.	⁹⁶ סנהדרין ק', ושם זלדקן ועי'
שממנו שואב הרב את הדברים.	⁹⁷ ש"ב יג, ד.	בערה"ש אות זלדקן.
⁹⁷ רמב"ם ה' תפלין פ"א ה"ח	⁹⁸ תהלים מא, ב.	⁹⁸ שם.
הלמ"מ שיהיו כותבין ס"ת על	⁹⁹ ישעיה יט, ו.	⁹⁹ ויקרא כא, ה.
הגויל.	¹⁰⁰ פאה פ"ז מ"ה ע"ש בפיה"מ.	¹⁰⁰ ב"ק י"ז.
⁹⁸ שבת ע"ט ועי' רמב"ם שם	¹⁰¹ שביעית פ"ד מ"ד עי' גם שם	¹⁰¹ שה"ש ז, ו.
ה"ו ז, ת.		

סיכום סוגיית הגוויל הקלף והדוכסוסטום

חידושי מהרי"ק

רמב"ם, הלכות מגילה

בתשובה שלמה והיה סבה ששבו לגבולן ובנו הכרכין שהיו מוקפין חומה קודם ימי יהושע ולכן תלו הדבר ליהושע, ונמצא בדבר זה יהא זכרון לא"י שיהא נזכר בו שם א"י.

ז בני הכפרים — לפי שהן עומדין בשדות ואינן יודעין דברים הצריכים למגילה ובאין בשני וחמישי למקום מיוחד להם ולא בעיירות גדולות שגרי' שיעשו מצות אגודות אגודות שהעיר זמנו ב"ד והכפרים זמנן פעמים י"א א"ב י"ג.

ז חל י"ד באחד בשבת — למה לא אמר אם חל להיות בשבת, לפי שאינו יכול לבא בשבת שפורים שושן יהיה ביום א' וא"א יום פורים שושן ע"פ וראשון של פסח יהיה ביום ב', ואי אפשר ולא בד"ר פסח ולא בד"ז פור, וכל אלו שמקרימין — הכלל אם מקרי קודם י"ד אין קוראין אותה בפתוח מ"י הואיל ומקדימין לקרותה קודם זמנה צריך פרסום הנס, ואם אין מקדימין קודם י"ד א"צ י' הואיל ובא זמנו שכל אדם קורא בביתו אין שייך פרסום הנס.

המשנה

ה תקנתו קלקלתו — פי' קלקלתו שאין בה י' בני אדם בטלנין היא תקנתו שקורין כרוב בני אדם דהיינו ב"ד.

המשנה

פרק שני

ג הקורא את המגילה ע"פ לא יצא — לפי שבפר' עמלק כת' כתוב זאת זכרון בספר וכאן כתיב ונכתב בספר, ועוד כתיב כאן והימים האלה נזכרין ונעשין וכת' התם זכרון בספר מה שם בספר אף כאן בספר. בתופה יוגית — לפי שלשון הקדש יש לו מעלה אחת שאפי' אינו מבין מה שהוא קורא יצא, ומלך שהיה בימי יונים רצה שגם לשונן יהיה כמו הלשון הקדש.

ז קראוה שנים — זה אינו בס"ת דאמרינן תרי קלי לא משתמע, אבל הכא אידי דחביבי עליהו יהבי דעתייהו.

ט אין כותבין המגילה אלא בדיו — היינו בדיו כשר, קל הגוויל — ג' דברים חלוקין יש בעורות והן גויל קלף דוכסוכתוס, גויל משמע כל העור מתוקן כמו שהוא, ויש מחלקין אותו לשנים, לצד השער נקרא דוכסוכתוס, לצד בשר נקרא קלף, וצריכה שרטוט כס"ת — מנין שהס"ת צרי' שרטוט שב' חרות על הלוחות חרות בגימ' משורטטים.

יד סעודת פורים שעשא' בלילה לא יצא — שב' ימי משתה ושמחה. טו חייב אדם לשלוח — פי' לעניים צריך לשלוח ב' מעות לב' עניים אבל לחברו ב' מתנות לאחת.

טז אין מרקדין — פי' לראות אם הוא רמאי כמו שעושין שאר פעמים כשנותנין צדקה, אבל כאן כל הפרשט ידו ליטול נותנין לו.

משמאל המניח וראינא פי אלקלף ואלדכסוסטוס ראי רבי' האיי ז"ל והו אלראי אלצחיה בלא שך ואלדי יקול בלאפה אנמא אדכרה צאנע גיר כביר¹ לאן אלגלד ישק שקתין אחדהמא² ריקקה³ הי דוכסוסטוס והי אלתי תסמי הנא במצר אלקנט ואלאכרי גליטה⁴ הי אלקלף והי ממול בשר והי אלתי יעמלונתא רק ותלך אלרקיקה⁵ הי אלדוכסוסטוס והי אלתי כאן אלשער נאבת פיהא ואלכחאבה בלא שך הי פי וגה אלרק אלאביץ⁶ והו⁷ מקום בשר ופי אלדוכסוסטוס עלי טהרה והו מקום שער ומעלום אנה לא יכתב פי אלרק ולא פי אלדוכסוסטוס אלא בעד אלדבאג⁸.

משמאל המניח. ודעתנו בדבר הקלף והדוכסוסטוס (היא כ) דעת רבי' האיי' ז"ל, והיא הדעת הנכונה בלא ספק, ומי שחולק עליה, אינו לדעתי אלא בעל מלאכה הדיוט⁹, לפי שהעור ייחלק לשני חצאין, אחד מהם דק והוא הדוכסוסטוס, והוא אשר נקרא כאן במצרים "קנט", והשני עבה והוא הקלף והוא ממול הבשר והוא שעושין אותו גויל. ואותו (החלק) הדק הוא הדוכסוסטוס והוא (הצד) שהשערות צמחו בו, והכתיבה בלא ספק הוא על (צד) הפנים הלבן של הגוויל והוא מקום הבשר, ובדוכסוסטוס על גבו והוא מקום השער. וידוע שאין כותבים (לא) על הגוויל ולא על הדוכסוסטוס אלא אחר העיבוד.

שמואל המניח וראינא פי אלקלף ואלדכסוסטוס ראי רבי' האיי ז"ל והו אלראי אלצחיה בלא שך ואלדי יקול בלאפה אנמא אדכרה צאנע גיר כביר¹ לאן אלגלד ישק שקתין אחדהמא² ריקקה³ הי דוכסוסטוס והי אלתי תסמי הנא במצר אלקנט ואלאכרי גליטה⁴ הי אלקלף והי ממול בשר והי אלתי יעמלונתא רק ותלך אלרקיקה⁵ הי אלדוכסוסטוס והי אלתי כאן אלשער נאבת פיהא ואלכחאבה בלא שך הי פי וגה אלרק אלאביץ⁶ והו⁷ מקום בשר ופי אלדוכסוסטוס עלי טהרה והו מקום שער ומעלום אנה לא יכתב פי אלרק ולא פי אלדוכסוסטוס אלא בעד אלדבאג⁸.

שו"ת הרשב"א תק"פ

תקפ) ולענין הקלף נראין הדברים כדברי רבנו משה שהוא החלק העבה הנשאר כנגד הבשר ודוכסוסטוס הוא החלק הדק שעליו השער. ואף רב האיי גאון כתב כך בתשוב' ובאותו חלק העבה הנקרא קלף סתם כותבין את התפילין במקום שהיא כנגד הבשר שהיא הפנים החלקים. ומה שאמרתם שאין לכם אימן שיודע לחלק את העיר לשנים גררי את העיר יפה יפה במקום השער כדי קליפה יפה נמצא הקלף נשאר לעצמו שאין הקפדה שיחלק לשנים אלא שלא ישאר כל העור שלם דאז יהיה גויל אפילו דבר שלא ניטל ממנו שופיין וכמו שאמרו בריש פרק קמא דבבא בתרא (דף ג') גויל אבני דלא משפיין גויל פסיל לתפילין דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלח פסילה. על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה. ואמרינן למאי אילימא למזוזה מזוזה אקלף מן כתבינן אלא לאו תפילין. ילסעמך תפילין אגויל מי כתבינן ומזוזה הוא דמכשרי ממתני' פ' הקומץ (דף ל') הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער ותניא התם שינה בזה ובזה פסול. ומוקים לה דוקא בתפילין אבל מזוזה כשרה בזה ובזה שאין שינוי פסול בה.